

BURSA İNEBEY YAZMA ESER KÜTÜPHANESİ'NDEKİ FIKIH USÛLÜ KİTAPLARI: ÜZERİNE EN ÇOK ÇALIŞMA YAPILANLAR VE BAZI NÂDİR ESERLER*

Prof. Dr. Recep CİCİ**

Arş. Gör. Mustafa ATEŞ***

Dr. Öğr. Üy. Münir Yaşar KAYA****

Özet: Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki fıkıh usûlüne dair yazma eserler; 21'i metin, 36'si şerh, 33'ü hâşiyeye, 3'ü muhtasar ve 3'ü de risâle olmak üzere toplam 96 farklı eserden oluşmaktadır. Bu eserlerin 54'ü günümüzde neşredilmiş olup, 42'si ise halen yazma halde bulunmaktadır. Bu eserler arasında üzerine en çok çalışma yapılanlar *Muhtasarü'l-Müntehâ*, *Menârü'l-envâr* ve *Tenkîhu'l-usûl*'dür. Kütüphanede *Muhtasarü'l-Müntehâ* üzerine 18, *Menârü'l-envâr* üzerine 15, *Tenkîhu'l-usûl* üzerine ise 14 adet çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada, söz konusu üç eser üzerine yapılan çalışmalar kısaca tanıtılmış, ayrıca bazı nâdir fıkıh usûlü eserleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yazma Eser, Fıkıh Usûlü, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi.

The Books of Usul al-Fiqh in Bursa Inebey Manuscript Library: Mostly Studied Works and Some Rare Books

Abstract: In Bursa Inebey Writing Works Library has got 96 different manuscripts about usul al-fiqh within 21 texts, 36 sharhes, 33 hashiyas, 3 concise texts (mukhtasar) and 3 booklet (risâlah). 54 of these manuscripts have published today and 42 of them are still stay non-published. Among these manuscripts, the most studies are *Muhtasarü'l-Müntehâ*, *Menârü'l-envâr* and *Tenkîhu'l-usûl*. There are 18 works on *Muhtasarü'l-Müntehâ*, 15 works on *Menârü'l-envâr* and 14 works on *Tenkîhu'l-usûl* in this library. In this article, the works on the three books is briefly introduced, furthermore some rare books about usul al-fiqh were examined in detail.

Anahtar Kelimeler: Manuscript, Usul al-Fiqh, Bursa Inebey Manuscript Library.

1. GİRİŞ

Osmanlı'nın ilk başkenti olan Bursa'nın merkez ve ilçelerinde birçok büyük vakıf, medrese ve kütüphane kurulmuştur. Bu cümleden olarak başta Haraçcıoğlu medresesi, Ulucami ve Orhan Camii olmak üzere diğer cami, medrese ve tekke gibi çeşitli ilim ve kültür merkezlerinde bulunan matbu ya da yazma eser

* Bu makale, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Anabilim Dalı'nda tamamlanan "Bursa İnebey Kütüphanesi'ndeki Fıkıh Usûlü Kitapları Üzerine Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezine dayanarak hazırlanmıştır. Ayrıca çalışma, Uludağ Üniversitesi BAP KUAP(D)-2014/30 numaralı Araştırma Projesi kapsamında desteklenmiştir.

** Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, cici Recep@hotmail.com

*** Dumlupınar Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, mustafa.ates@dpu.edu.tr

**** Afyon Kocatepe Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, munirkaya@aku.edu.tr

koleksiyonlarını daha iyi muhafaza edebilmek amacıyla oluşturulmuş olan İnebey Kütüphanesi'nde bir kısmı ünük ve müellif hattı birçok nüsha bulunmaktadır.

Temel İslâm Bilimleri'ne dair kitapların çoğunlukta olduğu kütüphanede, kayıtlara göre toplam 8.710 cilt kitap içerisinde 14.886 yazma eser bulunmaktadır. Bunlar arasında tekrarlarla birlikte İslâm hukukuna ait 2.136 eser vardır. Bunların 222'si fıkıh usûlüne dair olup, mükerrerler dışında bu sayı 96'dır. Bunların da 42'si günümüzde henüz neşredilmeyip yazma olarak bulunmaktadır. Metin, şerh, hâşiye, muhtasar ve risâle türünde kaleme alınmış olan eserlerin 86'sı, 75 müellif tarafından telif edilmiş olup 10'unun müellifi bilinmemektedir.

Bu çalışmada öncelikle kütüphanede yer alan fıkıh usûlüne dair eserler, yazım türlerine ve günümüzde matbûsunun mevcut olup olmama durumuna göre tasnif edilmiştir. Ardından bu eserlerden üzerine en çok çalışma yapılanlar tespit edilerek kütüphanede bunlar üzerine yapılmış çalışmalar, yine yazım türlerine göre tasnif edilerek kısaca tanıtılmıştır. Bu tanıtımlarda "İSAM Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı" kullanılarak, eserin varsa diğer kütüphanelerdeki bazı nüshalarına dair künye bilgileri dipnotta verilmiş, matbûları varsa nerede ve hangi tarihte basıldığı belirtilmiştir. Yine eser üzerine Türkiye'de ve Arap dünyasında akademik alanda yapılmış çalışmalar zikredilmiştir. Ayrıca incelenen yazmalar ile ilgili, kütüphane katalogunda verilen bilgilerden yanlış olduğu tespit edilenler düzeltilerek metin içerisinde ve dipnotlarda belirtilmiştir. Müellifleri belli olmayan eserlerin katalog bilgileri ile yetinilerek, bunlarda ayrıntıya girilmemiştir. Son olarak kütüphanede bulunan bazı nâdir fıkıh usûlü eserleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

2. I. FIKIH USÛLÜ ESERLERİNİN LİSTESİ

A. Matbûları Bulunan Yazma Eserler

1. Metin

	Eser	Müellif	Varak	Satır	Müstensih	İstinsah Trh.	Demirbaş No
1	<i>el-Varakât fi'l-usûl</i>	Cüveynî (ö. 478/1085)	6	14	-	-	UC9812/1
2	<i>Usûlü'l-Pezdevî</i>	Ebü'l-Usr el-Pezdevî (ö. 482/1089)	2+160	17	İshak b. İsmail el-Mûgânî	778	HC250 ¹
3	<i>el-Mustasfâ</i>	Gazzâlî (ö. 505/1111)	273	24	-	VIII. asır	HC252

1 Esere ait kütüphanedeki diğer nüshaların demirbaş numaraları şunlardır: HO695, HO689. (Bundan sonra ilgili eserlerin kütüphanedeki diğer nüshalarına ait demirbaş numaraları dipnotlarda doğrudan verilecektir.)

4	<i>Usûlü'l-fıkh</i>	Bedreddin el-Lâmişi (ö. 539/1144'dan sonra)	28+4	25	Muhammed b. Nu'mân et-Turhalârî	692-Bağdat	HC30/1
5	<i>el-Mahsûl</i>	Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)	203	29	-	606	OR394 ²
6	<i>el-İhkâm</i>	Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631/1233)	158	27	Cemâl b. Muhammed b. Mahmûd el-Hatîb	777	HC255
7	<i>Muhtasariü'l-Müntehâ</i>	İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)	55-58	19	Ahmed b. Ahmed	1170-İstanbul	UC105/2 ³
8	<i>Minhâcü'l-vüsûl</i>	Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286)	2+48	15	Ahmed b. Yûnus b. Osman	777	HO706 ⁴
9	<i>el-Muğnî</i>	Celâleddin Ömer el-Habbâzî (ö. 691/1292)	85+1	17	İbrahim b. Şu'ayb	753	HC256 ⁵
10	<i>Bed'ü'n-nizâm</i>	İbnü's-Sââtî Muzafferüddin (ö. 694/1295)	173	17	Ahmed b. Nâsır b. İbrâhîm el-Cerrâhî	851	HO703
11	<i>Menârü'l-envâr</i>	Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö.710/1310)	32	15	Halil b. Mübârek	VIII.	KU35 ⁶
12	<i>Tenkîhu'l-usûl</i>	Sadrüşşeria (ö. 747/1346)	147	10	Tevfik b. Muhammed el-Geylânî	993	HC265
13	<i>Temhîdü'l-vüsûl</i>	Cemâleddin el-İsnevî (ö. 772/1370)	108	25	-	854	HO671
14	<i>Fusûlü'l-bedâyi'</i>	Molla Fenârî (ö. 834/1431)	294	25	-	XI.	HC280
15	<i>Mirkâtü'l-vüsûl</i>	Molla Hüsrev (ö. 885/1480)	10-34	17	Münzevî Hacı Abdülkerim	1072-Gülşenabad	UC3534/2
16	<i>el-Medârikü'l-asliyye</i>	Yûsuf b. Hüseyin el-Kirmastî (ö. 900/1494)	50	17	Hasan b. Mustafa er-Rûmî	985	HC288
17	<i>Mecâmi'u'l-hakâik</i>	Ebü Sa'îd el-Hâdimî (ö. 1176/1762)	99-135	15	-	1173-Hâdim	GE4270/7

2 HC253.

3 UC3527/3, UC3535/1.

4 OR393.

5 HO685, HO673, HO660/2, HC257, UC3530/9, UC3534/2, UC3535/3.

6 HC258, HO710/1, UC1064, UC1065/1, UC3540/8, GE205, GE2763, GE4479, GE4657, GE4779, GE4877, UC1080/1, GE3959/1, GE3960/1.

2. Şerh

	Eser	Müellif	Varak	Satır	Müstensih	İstinsah Trh.	Demirbaş No
1	<i>Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Kutbüddin eş-Şirâzi (ö. 710/1311)	I.: 243; II.: 368	27 23	-	VIII. asır	HO681- HO682
2	<i>el-Kâfi şerhu Usûli'l-Pezdevî (II. Cilt)</i>	Hüsâmeddin es-Siğnâki (ö. 714/1314)	215	23	Müellif Hattı	-	HC251
3	<i>Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî</i>	Abdülaziz Buhârî (ö. 730/1330)	2+3- 261	33	Rukn b. Şems	786	HO678
4	<i>Şerhu Minhâci'l-vüsûl</i>	Burhaneddin el-İbrî (ö. 743/1342)	8-278	23	Mes'ûd b. Muhammed	781	HC262
5	<i>et-Tavzîh fi halli gavâmizi't-Tenkîh</i>	Sadrüşşeria (ö. 747/1346)	205+4	21	Ahmed b. Tura Hacı	823	UC1083 ⁷
6	<i>Beyânü me'âni'l-Bedî' (II. Cilt)</i>	Mahmûd el-İsfahânî (ö. 749/1349)	212	23	-	-	HO692 ⁸
7	<i>Beyânü'l-Muhtasar</i>	Mahmûd el-İsfahânî (ö. 749/1349)	199	31	-	-	HO677
8	<i>Şerhu Minhâci'l-vüsûl</i>	Mahmûd el-İsfahânî (ö. 749/1349)	112	25	-	771	HC263
9	<i>Câmi'ü'l-esrâr fi şerhi'l-Menâr</i>	Kivâmüddin el-Kâki (ö. 749/1349)	2+3- 171	29	Cemâlî'l-Eşkar ⁹ İshâk b. Mahmûd b. Hamza	782	HO663
10	<i>Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Adudüddin el-İci (ö. 756/1355)	192	25	Muhammed b. İsmail	851	HO675 ¹⁰
11	<i>et-Tebyîn</i>	Emîr Kâtib el-İtkânî (ö. 758/1357)	161	25	Muhammed b. Hacı İbrahim	739	UC1096
12	<i>el-Envâr fi şerhi'l-Menâr</i>	Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384)	142	31	Hasan b. Ebî Bekr el-Kudsi	813-Kahire	HO661 ¹¹

7 KU36; UC1082; HO158; UC1084; UC1085; UC1086; UC1087; UC9648; GE3962; GE4265; GE4473; GE4513; GE4663.

8 HC272.

9 Kütüphane kataloğuna yanlışlıkla Cemal el-İşık diye yazılmıştır.

10 UC1058/3, UC1059, UC1060/2, UC1062/1, UC1496/2, UC3527/4, UC3535/2, GE4658/1, GE4238/2.

11 UC1066.

13	<i>İfâdatü'l-envâr fî idâeti usûli'l-Menâr</i>	Sâdeddin Ebü'l-Fezâ'il ed-Dihlevî (VIII. asır)	142	22	Muhammed b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Osman	774	HO662 ¹²
14	<i>Şerhu Menâri'l-envâr</i>	İbn Melek (ö. 821/1418'den sonra)	113+2	25	Ali b. Sevindik	842	UC1072 ¹³
15	<i>el-Gaysü'l-hâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'</i>	İbnü'l-'Irâkî (ö. 826/1423)	209	23	-	X. asır	HO690
16	<i>Şerhu Cem'i'l-cevâmi'</i>	Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1459)	1+2-184	19	-	885	HO687
17	<i>Şerhu Muhtasari'l-Menâr</i>	Kâsım b. Kutluboga (ö. 879/1474)	40+1	17	-	967	UC1077
18	<i>Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vüsûl</i>	Molla Hüsrev (ö. 885/1480)	3+4-264	21	Muharrem b. Câfer Rüşeni eş-Şîrevî	984	UC1104
19	<i>Şerhu'l-Menâr</i>	İbnü'l-Aynî (ö. 893/1488)	89	21	-	1002	HC260
20	<i>Tağyirü't-Tenkîh</i>	Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)	117	15	-	X. asır	HO701 ¹⁴
21	<i>Şerhu Tağyiri't-Tenkîh¹⁵</i>	Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)	152	23	İbrahim b. Mehmed	1010-Akhisar	UC1095
22	<i>Fethu'l-gaffâr bi-şerhi'l-Menâr</i>	İbn Nüceym (ö. 970/1563)	200	31	-	1008'6	HO664
23	<i>Teysirü't-Tahrîr</i>	Emîr Pâdişah el-Buhârî (ö. 987/1579)	I.: 413; II.:505	21	Yahyâ b. Câbir el-Yemenî el-Kârî	984-Mekke	HC281-HC282
24	<i>Dav'ü'l-envâr fî şerhi Muhtasari'l-Menâr</i>	Hüseyn Evlevî (ö. 1000/1592)	4+131	15	Abdülhalim	1051	OR400 ¹⁷
25	<i>Şerhu Semti'l-vüsûl ilâ 'ilmi'l-usûl</i>	Hasan Kâfi Akhisârî (ö. 1024/1615)	10-60	22	Ahmed b. Kemaleddin	1057-Hacıoğlupazarı	HO700/2 ¹⁸

12 GE3959/2.

13 HC259, UC1067, UC1068, UC1069, UC1070, UC1071, HO660/1, UC1073, OR397, GE3961, GE4660, GE4661/2, GE4664, GE4783.

14 HC271.

15 Kütüphane kataloğunda eser, 150 varak şeklinde kaydedilmiştir.

16 Kütüphane kataloğuna istinsah tarihi hicri 1080 olarak kaydedilmiş olsa da eserin ferağ kaydına göre bu tarih hicri 1008'dir. (Bk. Zeynüddin b. İbrahim İbn Nüceym, *Fethu'l-Gaffâr bi-şerhi'l-Menâr*, İnebey Ktp., nr. HO664, vr. 200^b.)

17 GE4778/2.

18 UC1080/2.

3. Hâşiye

	Eser	Müellif	Varak	Satır	Müstensih	İstinsah Trh.	Demirbaş No
1	<i>et-Telviḥ ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkih</i>	Sâdeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390)	2+442	21	Muhammed b. Alâ'	805	HO659 ¹⁹
2	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Sâdeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390)	142+1	25	Ahmed b. Zekerıyyâ b. Yahyâ el-Kehfî	834-Kayseri	HO676
3	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413)	219	15	-	914	HC266 ²⁰
4	<i>Hâşiyetü't-Telviḥ</i>	Molla Hüsrev (ö. 885/1480)	64-159	21	-	X. asır	HO698/2
5	<i>Hâşiyetü't-Telviḥ</i>	Fenâri Hasan Çelebi (ö. 891/1486)	122	21	Pîr Ahmed b. İbrahim Aydınî	936-Kostantiniyye	HO705 ²¹
6	<i>Envârü'l-halek 'alâ Şerhi'l-Menâr</i>	Radıyyüddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî (ö. 971/1563)	92-139	21	-	-	HO635/6
7	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menâr li'bni Melek</i>	Şerefeddin Yahyâ b. Karaca er-Ruhâvî (ö. 1000/1592)	374	25	-	X. asır	HO667 ²²
8	<i>Netâ'icü'l-efkâr hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menâr</i>	Azmizâde Mustafa b. Ahmed Hâletî (ö. 1040/1631)	188	19	Ali b. Recep b. İbrahim	1072	HO707 ²³
9	<i>Hâşiye(tü't-Tarsûsi) 'alâ Mirâti'l-usûl</i>	Tarsûsi Mehmed Efendi (ö. 1145/1732)	96	23	-	1112- Ba'lebek	HO711 ²⁴
10	<i>Miftâhu'l-usûl hâşiye 'alâ Mirâti'l-usûl</i>	Abdürrezzak b. Mustafa el-Antâkî (ö. ?)	80	25	-	XIII. asır	HC286/1

19 KU37, UC1091, UC1092, GE1149/2, GE3956, GE4655, GE4656.

20 HO699/2, HC276/1, HC277, UC1058/1, UC1060/1, UC1061/1, UC1062/2, UC3527/5, GE4503/6, GE4658/2, GE395, GE4238/1.

21 HC268, HC269, UC1094, OR417, GE4208.

22 HO696.

23 GE4662, UC1075.

24 HC286/3.

4. Muhtasar

	Eser	Müellif	Varak	Satır	Müstensih	İstinsah Trh.	Demirbaş No
1	<i>el-Hâsıl mine'l-Mahsûl</i>	Tâceddin el-Urmevî (ö. 653/1255)	189	21	-	VIII. asır	HC254
2	<i>Semtü'l-vüsûl</i>	Hasan Kâfi Akhisârî (ö. 1024/1615)	9	22	-	1100	HO700/1

Matbûları Bulunmayan Yazma Eserler

1. Metin

	Eser	Müellif	Varak	Satır	Müstensih	İstinsah Trh.	Demirbaş No
1	<i>Tertübü'l-leâli fi silkî'l-emâli</i>	Ahmed b. Abdurrahman el-Beşiktâşî (ö. 1136/1724)	69+21	20	Hüseyin Hâfiz b. İsmail	1161-Atina	HO625
2	<i>Lübâbü'l-usûl ve bedâyi'u'l-fusûl</i>	Nâsirüddin Ebû'l-Hasen Ali el-Büstî (ö. ?)	2-94+1	21	Abdülaziz b. Muhammed b. Halil	759	HO686
3	<i>el-Gunye fi'l-usûl</i> ²⁵	Ebû Sâlih b. Ebî Hafs es-Sicistânî (ö. ?)	35	17	-	-	HO408
4	<i>Usûl-i fıkıh</i>	?	180	21	-	X. asır	HO668

2. Şerh

	Eser	Müellif	Varak	Satır	Müstensih	İstinsah Trh.	Demirbaş No
1	<i>et-Tahkîk</i>	Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330)	315	25	-	-	HC261 ²⁶
2	<i>el-Mekkiyyü'l-muhtâr fi şerhi Kudsi'l-esrâr</i>	İbnü'r-Rabve (ö. 764/1363)	117	31	Ali el-Ensârî el-Hazrecî el-Hanefî	864	HO666
3	<i>eş-Şâfi fi'l-usûl şerhu Kenzi'l-vüsûl</i>	Celâleddin el-Kürlânî (ö. 767/1366)	486	29	Abdülvehhâb b. Musa el-Kürlânî	808	HO688
4	<i>Şerhu'l-Muğni</i>	Mansûr b. Ahmed el-Kâânî (ö. 775/1373)	175	25	-	1043	HO657 ²⁷

25 Kütüphane kataloğunda 125 varak, 22 satır olarak kaydedilmiş olan eserin yapılan incelemede 125 varaklık bir mecmua içerisinde yer aldığı ve 35 varak, 17 satır olduğu tespit edilmiş, mecmua içerisinde 36-125 varak arasında yer alan diğer eserin ise *el-Fetâvâs-Sirâciyye* olduğu anlaşılmıştır.

26 HO693, GE3963.

27 GE206.

5	<i>Şerhu Muhtasari'l-Menâr</i>	Muhammed et-Timurtâşi (ö. 1006/1598)	49	23	-	989	HO709/1
6	<i>Şerhu Mecâmi'i'l-hakâ'ik (I. cilt)</i>	Süleyman Kırkağacı (ö. 1268/1851)	197	19	-	-	UC1130
7	<i>Şerhu Minhâci'l-vüsûl</i>	Abdurrahman b. Atâullah Şeyh el-Erdebîli (ö. ?)	166	23	-	832	HC264
8	<i>Şerhu'l-Muğni</i>	Ömer b. İshâk b. Ahmed eş-Şibli el-Hanefî (ö. ?)	324	30	-	IX. asır	HO658
9	<i>el-Fevâidü'ş-şemsiyye li'l-Menâri'l-Hâfizyye</i> ²⁸	Şemseddin Muhammed el-Koçhisârî (ö. ?)	210	29	-	-	HO665
10	<i>Şerhu Muhtasari'r-Ravza (II. Cilt)</i>	Şeyhülislâm Necmeddin el-Bağdâdî el-Hanbelî (ö. ?)	171	29	Ömer b. İsâ el-Hanbelî	800	HO691
11	<i>Şerhu Tenkîhu'l-usûl</i>	?	159	19	-	850-Felekâbâd	HO712

3. Haşiye

	Eser	Müellif	Varak	Satır	Müstensih	İstinsah Trh.	Demirbaş No
1	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i> ²⁹	Ahmed b. Abdülaziz el-Ebherî (ö. 777/1375)	154	23	Hüseyn b. Hayreddin	818	HO680
2	<i>Hâşiye 'ale't-Telvi</i>	Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413)	13	19	Benserî Hatîb Mehmed	882	HC267/1
3	<i>Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Hasan b. Abdüssamed es-Samsûnî (ö. 891/1486)	50-100	25	Mehmed	1100	HO699/1
4	<i>Hâşiye 'ale't-Telvi</i>	Hüsamzâde Mustafa el-Bursevî (ö. 893/1488'den sonra)	166	23	Ramazan b. Ramazan	1023	HO708
5	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Yûsuf Bâli (ö. 895/1490)	55-68	21	-	X. asır	HC1199/4

28 Kütüphane kayıtlarına göre eserin zahriyesinde müellif hattı kaydı bulunmaktadır. Yapılan incelemede müellif hattı kaydına rastlanmamıştır.

29 Kütüphane kataloğunda 153 varak olarak kaydedilmesine rağmen eser 154 varaktır.

6	<i>Hâşiye 'ale't-Telvih</i>	Nizâmeddin Osman b. Abdullah el-Hitâî (ö. 901/1496)	13	17	-	-	HC942/1
7	<i>Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Celâleddin ed-Devvânî (ö. 908/1503)	68-73	21	-	X. asır	HC1199/5 ³⁰
8	<i>Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Hamidüddin el-Hüseynî Efdalzâde. (ö. 908/1503)	49	25	Mehmed	1099	HO699/1 ³¹
9	<i>Hâşiyetü't-Telvih</i>	Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)	147	21	-	962-Kos-tantiniyye	GE4659 ³²
10	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Mirzacân eş-Şirâzî (ö. 994/1586))	68-164	21	-	-	HC276/2 ³³
11	<i>Ta'likât 'alâ Şerhi'l-Muhtasar</i>	Hüseyn el-Halhâli (ö. 1014/1605)	53-110	19	-	-	HC628/3
12	<i>Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Akkirmânî Mehmed Efendi (ö. 1174/1760)	184	19	-	1220	GE4271
13	<i>Hâşiye 'alâ dibâceti Şerhi'l-Menâr</i>	Ahmed b. Muhammed el-Filibevî (ö. ?)	11	21	Muhammed b. Mustafa Kalbî	1111	GE1289/3 ³⁴
14	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	İbnü'l-Hatib (ö. ?)	34-55	21	-	X. asır	HC1199/3
15	<i>Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Mevlânâ Arab (ö. ?)	210-219	21	-	X. asır	HC1199/8
16	<i>Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Mir Sadreddin (ö. ?)	14-33	21	-	X. asır	HC1199/2
17	<i>Hâşiye mine'l-usul</i>	?	62	21	-	IX. asır	HC1201
18	<i>Hâşiye Muhtasari'l-Müntehâ</i>	?	274	19	-	-	HO704
19	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	?	142-208+1	21	-	-	HC1199/7
20	<i>Hâşiyetü'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb</i>	?	3-117	-	-	-	HO684

30 HC1191/1.

31 HC1199/6.

32 HO670.

33 HC279, UC1062/3.

34 GE4661/1.

21	<i>Hâşiye müşkilâti't-Telvîh</i>	?	49	15	-	-	HC270
22	<i>Hâşiyetü't-Tavzih</i>	?	61+2	19	-	-	HO698/1
23	<i>Hâşiyetü't-Tavzih fi'l-usûl</i>	?	80	21	-	-	HC278

4. Muhtasar

	Eser	Müellif	Varak	Satır	Müstensih	İstinsah Trh.	Demirbaş No
1	<i>Muhtasarü'l-Mahsûl</i>	Abdürrahim el-Mevsilî (ö. 671/1272)	49	15	Muhammed b. Ömer b. el-Hatîb ez-Zafâdî	692-Dımaşk	HO669

5. Risale

	Eser	Müellif	Varak	Satır	Müstensih	İstinsah Trh.	Demirbaş No
1	<i>Risâle 'alâ mebhâsi'l-mefhûm</i>	Ahîzâde, Abdülhalîm b. Muhammed (ö. 1013/1604)	210-219	11	Ebü'l-Hasan b. Kâsım	1024	GE38/12
2	<i>Risâle fi'l-usûl</i>	Bahâeddin Muhammed b. Hüseyin el-Âmilî (ö. 1031/1622)	4+16-2	20	-	692-Dımaşk	HC1178/1
3	<i>Risâle 'alâ kelâmi't-Tavzih ve't-Telvîh fi mebhâsi'l-hüsn ve'l-kubh</i>	?	81-100	21	-	X. asır	OR940/6

II. ÜZERİNE EN ÇOK ÇALIŞMA YAPILAN FIKIH USÛLÜ ESERLERİ

Kütüphanedeki fıkıh usûlü eserleri arasında üzerine en çok çalışma yapılan metinler sırasıyla *Muhtasarü'l-Müntehâ*, *Menârü'l-envâr* ve *Tenkîhu'l-usûl*'dür. *Muhtasarü'l-Müntehâ* üzerine yapılan çalışmaların sayısı 18'dir. Bunlardan 3'ü şerh, diğerleri hâşiye türü eserlerden oluşmaktadır. *Menârü'l-envâr* hakkındaki çalışmalar ise 15 adet olup bunlardan 2'si hâşiye, diğerleri şerh türünde eserlerdir. Son olarak kütüphanede *Tenkîhu'l-usûl*'le alakalı bulunan çalışmalar ise 10 tanesi hâşiye, 4'ü şerh olmak üzere toplam 14 tanedir. Bu veriler ışığında kütüphanedeki eserler arasında hâşiye türünde en çok eserin *Muhtasarü'l-Müntehâ* ve *Tenkîhu'l-usûl* üzerine, en çok şerhin ise *Menârü'l-envâr* üzerine yazıldığı söylenebilir.

Kütüphanede tekrarlarla birlikte fıkıh usulü ile alakalı 222 adet eser olduğu yukarıda zikredilmişti. Söz konusu üç eser ve üzerine yapılan çalışmalar dikkate alındığında toplam 222 eserin 107'sinin, bu üç eserle irtibatlı olan çalışmalar olduğu görülmüştür. Mükerrer nüshalar hariç tutulduğunda toplam 96 eserin 47'si, yine bu çalışmalardan oluşmaktadır. Söz konusu üç metin üzerine yapılmış olan çalışmalar tasnif edilerek aşağıda bir tablo halinde verilmiş ve bu eserlerin kütüphanede bulunan en eski tarihli nüshaları kısaca tanıtılmıştır.

Muhtasari'l-Müntehâ (İbnü'l-Hâcib)

1	<i>Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Kutbüddin eş-Şirâzi (ö. 710/1310)
2	<i>Beyânü'l-Muhtasar</i>	Mahmûd el-İsfahânî (ö. 749/1349)
3	<i>Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Adudüddin el-İci (ö. 756/1355)
4	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Ahmed b. Abdülaziz el-Ebherî (ö. 777/1375)
5	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Sâdeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390)
6	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413)
7	<i>Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Hasan b. Abdüssamed es-Samsûnî (ö. 891/1486)
8	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Yûsuf Bâli (ö. 895/1490)
9	<i>Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Celâleddin ed-Devvânî (ö. 908/1503)
10	<i>Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Hamidüddin Efdalzâde (ö. 908/1503)
11	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Mirzacân eş-Şirâzi (ö. 994/1586)
12	<i>Ta'likât 'alâ Şerhi'l-Muhtasar</i>	Hüseyin el-Halhâlî (ö. 1014/1605)
13	<i>Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Akkirmânî Mehmed Efendi (ö. 1174/1760)
14	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Hatibzâde
15	<i>Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Mevlânâ Arab
16	<i>Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-Müntehâ</i>	Mir Sadreddin
17	<i>Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-Müntehâ</i>	?
18	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ</i>	?

Menâri'l-envâr (Nesefi)

1	<i>Câmi'u'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr</i>	Kıvâmüddin el-Kâkî (ö. 749/1348)
2	<i>el-Mekkiyyü'l-muhtâr fî şerhi Kudsi'l-esrâr</i>	İbnü'r-Rabve (ö. 764/1363)
3	<i>el-Envâr fî şerhi'l-Menâr</i>	Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384)
4	<i>İfâdatü'l-envâr fî idâeti usûli'l-Menâr</i>	Sâdeddin Ebü'l-Fezâ'il ed-Dihlevî (ö. h. VIII. asır)
5	<i>Şerhu Menâri'l-envâr</i>	İbn Melek (ö. 821/1418'den sonra)
6	<i>Şerhu Muhtasari'l-Menâr</i>	Kâsım b. Kutluboğa (ö. 879/1474)
7	<i>Şerhu'l-Menâr</i>	İbnü'l-Aynî (ö. 893/1488)
8	<i>Fethu'l-gaffâr bi-şerhi'l-Menâr</i>	İbn Nuceym (ö. 970/1563)
9	<i>Envârü'l-halek 'alâ Şerhi'l-Menâr</i>	Radiyyüddin Muhammed b. İbrahim el-Halebî (ö. 971/1563)

10	<i>Dav'ül-envâr fi şerhi Muhtasari'l-Menâr</i>	Hüseyin Evlevî (ö. 1000/1592)
11	<i>Şerhu Muhtasari'l-Menâr</i>	Muhammed et-Timurtâşi (ö. 1006/1598)
12	<i>Netâ'icü'l-efkâr hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menâr</i>	Azmizâde Mustafa b. Ahmed Hâletî (ö. 1040/1631)
13	<i>el-Fevâ'idü's-şemsîyye li'l-Menâri'l-Hâfîziyye</i>	Şemseddin Muhammed el-Koçhisârî
14	<i>Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menâr li'bn-i Melek</i>	Şerefeddin Yahyâ b. Karaca er-Ruhâvî
15	<i>Hâşiye 'alâ dibâceti Şerhi'l-Menâr</i>	Ahmed b. Muhammed el-Filibevî

Tenkîhu'l-usûl (Sadrüşşeria)

1	<i>et-Tavzîh fi halli gavâmizi't-Tenkîh</i>	Sadrüşşeria (ö. 747/1346)
2	<i>et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh</i>	Sâdeddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390)
3	<i>Hâşiyet 'ale't-Telvîh</i>	Seyyid Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413)
4	<i>Hâşiyetü't-Telvîh</i>	Molla Hüsrev (ö. 885/1480)
5	<i>Hâşiyetü't-Telvîh</i>	Fenârî Hasan Çelebi (ö. 891/1486)
6	<i>Hâşiye 'ale't-Telvîh</i>	Hüsanzâde Mustafa el-Bursevî (ö. 893/1488'den sonra)
7	<i>Hâşiye 'ale't-Telvîh</i>	Nizâmeddin Osman b. Abdullah el-Hıtâî (ö. 901/1496)
8	<i>Tağyirü't-Tenkîh</i>	Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)
9	<i>Şerhu Tağyiri't-Tenkîh</i>	Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)
10	<i>Hâşiyetü't-Telvîh</i>	Kemalpaşazâde (ö. 940/1534)
11	<i>Şerhu Tenkîhu'l-usûl</i>	?
12	<i>Hâşiye müşkilâtî't-Telvîh</i>	?
13	<i>Hâşiyetü't-Tavzîh</i>	?
14	<i>Hâşiyetü't-Tavzîh fi'l-usûl</i>	?

A. Muhtasarü'l-Müntehâ ve Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mâlikî fakihî olan İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)³⁵ önce mütekellimîn metoduyla *Müntehâ's-sûl (su'âl) ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*'i kaleme almış, daha sonra bu eserini *Muhtasarü'l-Müntehâ* ismiyle ihtisar etmiştir.³⁶ *Muhtasarü'l-usûl, el-Muhtasarü'l-usûlî, Muhtasaru İbni'l-Hâcib el-usûlî* gibi isimlerle de anılan eser, oldukça veciz ve kapalı bir üslupla yazılmış olmasına rağmen yazarının sağlığında medreselerde ders kitabı olarak okutulmaya başlanmış ve kısa zamanda en meşhur fıkıh usûlü metinlerinden biri haline gelmiştir.³⁷ Sadrüşşeria'nın *Tenkîhu'l-*

35 İbnü'l-Hâcib, Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Sadrüşşeria gibi meşhur âlimlerin hayatları hakkında sadece ilgili kaynaklara işaret edilecek, diğer taraftan çok fazla tanınmayan bazı müelliflerin hayatlarına dair kısaca dipnotlarda bilgi verilecektir. İbnü'l-Hâcib'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. Babanzâde İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin*, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî (MEB, 1951, Ofset baskı), Beyrut I, 654-655; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut 2002, IV, 211; Hulûsi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *DİA*, XXI, 57; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, III. b., Türkiye Diy. Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 506.

36 Hulûsi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", *DİA*, XXI, 57.

37 Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 68.

usûl'ü ve Molla Fenârî'nin *Füsûlü'l-bedâyi'* gibi mütekellimin metoduyla yazılmış fıkıh usûlü eserlerinin kaynakları arasında bulunan *Muhtasari'l-Müntehâ*, aynı zamanda Osmanlı medreselerinde okutulan ve Osmanlı fıkıh âlimlerini etkileyen başlıca eserler arasında yer almıştır.³⁸

İbnü'l-Hâcib, Âmidî'nin *el-İhkâm*'ını esas alarak bu eserini meydana getirmiştir.³⁹ Nitekim konu sistematığı Âmidî'nin *el-İhkâm*'ındaki benzer şekilde mebdâî, sem'î deliller, ictihad ve tercih başlığını taşıyan dört bölüm üzerine kurulmuştur. Birinci bölümde fıkıh usûlüne giriş niteliği taşıyan temel bilgiler işlenmiş, kitabın büyük bir kısmını oluşturan ikinci bölümde ise kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve istidlal başlıklarıyla beş şer'î delil üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve dördüncü bölümler oldukça sınırlı bir hacme sahip olmakla birlikte üçüncü bölümde ictihad, taklid, fetva ve müftî ile ilgili meseleler, dördüncü bölümde ise teâruz türleri ve teâruzu gidermek için başvurulacak tercih yolları ele alınmıştır.⁴⁰

Eserin İnebey Kütüphanesi'nde UC1058/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüshası 55-58 varak, 19 satır olup Ahmed b. Ahmed tarafından hicrî 1170 yılında İstanbul'da istinsah edilmiştir. İncelenen nüshanın, içerisinde yer aldığı mecmuada önce Cürçânî'nin *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*'sı, ardından incelenen bu nüsha ve sonrasında da İcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*'sı yer almaktadır. Kütüphanede eserin UC3527/3 ve UC3535/1 demirbaş numaralarıyla kayıtlı iki nüshası daha bulunmaktadır. Müellif girişte, gayretlerin azaldığını ve çalışmaların özetleme ve kısaltmaya meylettiğini görünce usûl-i fıkha dair muhtasar bir eser yazdığını, sonra onu da güzel bir şekilde ihtisar ettiğini belirtmektedir.⁴¹

Ellinin üzerinde şerhi olan *Muhtasari'l-Müntehâ*'yı şerh edenler arasında Mâlikîler bulunmakla birlikte özellikle Eş'ârî-Şâfiîler'in çokluğu dikkat çekmektedir. Bu şerhler arasında en çok tutulanı ve üzerine en fazla hâşiye yapılanı Aduddüddin el-İcî'nin (756/1355) *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*'sıdır.⁴² Özellikle Osmanlı medreselerinde el-İcî'nin bu şerhi takip edilmiştir.⁴³ Yine bu esere, XIV-XV. asır ulemasını kitaplarıyla etkilemiş bulunan Sâdeddin et-Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürçânî başta olmak üzere pek çok âlim hâşiye yazmıştır.⁴⁴

38 Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 68.

39 Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 67.

40 Geniş bilgi için bk. Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 68.

41 İbnü'l-Hâcib, *Muhtasari'l-Müntehâ*, İnebey Ktp., nr. UC1058/2, vr. 55^a.

42 Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 68.

43 Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, Arasta Yayınları, Bursa 2001, s. 44.

44 Esere yazılan hâşiyeler için bk. Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 44; Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 68.

Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser, daha çok şerh ve hâşiyeleriyle birlikte basılmış olup, eserin müstakil neşirleri de yapılmıştır.⁴⁵ İbnü'l-Hâcib'in bu kitabından hareketle onun usûl düşüncesini ortaya koymak için Bessâm Ali tarafından Mekke Câmî'atü Ümmi'l-Kurâda "el-Fikrî'l-usûlî 'inde İbni'l-Hâcib" adıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁴⁶

1. Şerhleri

(1) Kutbüddîn-i Şîrâzî⁴⁷ (ö. 710/1311): *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*

İnebey Kütüphanesi'nde iki cilt halinde yazma halde bulunan eser, hicrî VIII. asırda istinsah edilmiş olup, HO681 ve HO682 demirbaş numaralarıyla kayıtlıdır. Birinci cildi 243 varak, 27 satır; ikinci cildi ise 368 varak, 23 satırdır. Birinci cildin 2^a, 2^b, 3^a, 5^a ve 60^a varaklarında silikler mevcuttur. Eserde fihrist ve konu başlıkları bulunmamaktadır. "Fe'in kile-kulnâ",⁴⁸ "fe'in kulte-kultü" ve "el-cevâbü"⁴⁹ gibi ifadelerle konular tartışılarak muhtemel sorulara cevap verilmektedir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserin⁵⁰ bazı bölümleri, Medine el-Câmî'atü'l-İslâmiyye'de 1995 ve 1999 yıllarında Sa'îd Burhân Abdullâh, Süveyd Cum'a Meyanca, Murad Bûdâye ve Abdüllatif b. Su'ûd es-Sarâmî tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.⁵¹

(2) Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî⁵² (ö. 749/1349):

Beyânü'l-Muhtasar

Kütüphanedeki yazma nüshası ve matbusu incelendiğinde, müellifi tarafından danesere *Beyânü'l-Muhtasar* adının verildiği görülmekle birlikte⁵³ eser, *Şerhu*

45 bk. Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 68.

46 Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 69.

47 Hayatı hakkında bilgi için bk. Ebû Nasr Taceddin Abdülvahhab b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübki, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhi, Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arab., t.y., X, 386; Bağdâdi, *a.g.e.*, II, 406; Azmi Şerbetçi, "Kutbüddîn-i Şîrâzî", *DİA*, XXVI, 487.

48 Kutbüddîn-i Şîrâzî, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, İnebey Ktp., nr. HO681, vr. 101^b.

49 Şîrâzî, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, vr. 102^b.

50 Diğer bazı yazma nüshaları için bk. Beyazıd Ktp., nr. 1822; Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 335, Cârullah, nr. 522-523, Esad Efendi, nr. 469, Turhan V. Sultan, nr. 88; Râgıp Paşa Ktp., nr. 419; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Pş., nr. 499; Murat Molla Ktp., nr. 684, nr. 686.

51 <http://ecat.kfnl.gov.sa> (26.12.2017).

52 Şâfiî mezhebine mensup olan ve Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin öğrencisi olan İsfahânî'nin hayatı hakkında bilgi için bk. Sübki, *a.g.e.*, X, 383-384; Takıyüddin Ebû Bekr b. Ahmed İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtü's-Şâfi'iyye*, 1^b, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1407, III, 71; Zirikli, *a.g.e.*, VII, 176; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Mektebetü'l-Müsenâ, Beyrut, t.y., III, 814.

53 Eserin ismi için bk. Şemseddin el-İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasar*, İnebey Ktp., nr. HO677, vr. 1^b; Şemseddin el-İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasar şerhu Muhtasar İbni'l-Hâcib* (thk. Muhammed Mazhar Bekkâ), 1. b, Dârü'l-Medenî, Cidde 1986, s. 7.

Muhtasari İbni'l-Hâcib ismiyle de anılmaktadır.⁵⁴ İnebey Kütüphanesi'ndeki yazma nüsha, 199 varak, 31 satır olup HO677 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Ferağ kaydında eserin hicrî 735 yılında tamamlandığı belirtilmiş, müstensih ismi ve istinsah tarihine yer verilmemiştir.⁵⁵ Buna ilaveten üslubunda istinsah edildiğine delalet edecek bir ibare bulunmaması, yazmanın müellif nüshası olma ihtimalini akla getirmekle birlikte, bunun tespit ve teyid edilebilmesi için nüshanın ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Kütüphanede eserin *Şerhu Muhtasari Müntehe's-sûl ve'l-emel fi 'ilmeyi usûli'l-fıkh ve'l-cedel* ismiyle ve HC272 demirbaş numarasıyla kaydedilmiş diğer bir nüshası daha mevcuttur.

Konular genellikle “*me'sele*”⁵⁶ ifadesiyle başlamakta ve herhangi bir bab başlığı bulunmamaktadır. Eserde “*kâle'l-Eş'ari ve Ahmed ve'l-Gazzâli*”,⁵⁷ “*kâle'l-Eş'ari ve Ahmed ve İmâmül-Harameyn*”, “*kâle ba'zu ashâbiş-Şâfi'i ve Ebû Hanîfe ve'l-Mu'tezile*”⁵⁸ gibi ifadelerle mezheplerin ve çeşitli âlimlerin görüşlerine yer verilmekte, “*ihtelefe'l-ulemâ*”⁵⁹ ve “*zehebe'l-cumhûr*”⁶⁰ ifadeleriyle ihtilaf edilen veya genel kabul gören görüşler nakledilmekte, “*kâlû-kulnâ*”,⁶¹ “*fe'in kile-üçübü*”⁶² ifadeleriyle konu etrafındaki tartışmalar ele alınmaktadır. Mukaddimede *Muhtasarü'l-Müntehâ*'dan övgüyle söz eden müellif, bu eserin hakikatlerini açıklayan, incelemelerini ortaya koyan, lafızlardaki zorlukları gideren, manalardaki kapalılıkları açan bir şerh kaleme aldığını ifade etmektedir.⁶³ Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser, 1986 yılında Muhammed Mazhar Bekâ tarafından üç cilt halinde, 2004 yılında Ali Cum'a Muhammed tarafından iki cilt halinde ve 2006 yılında Yahya Murad tarafından iki cilt halinde tahkik edilerek neşredilmiştir.

(3) Adudüddin el-İcî⁶⁴ (ö. 756/1355): *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*

Muhtasarü'l-Müntehâ üzerine yazılan şerhler arasında en çok rağbet görüp üzerine en fazla hâşiye yapılan eserdir.⁶⁵ Osmanlı medreselerinde de *Muhtasarü'l-Müntehâ*'ın bu şerhi takip edilmiştir.⁶⁶ Bu eser üzerine yazılmış hâşiyelerin en

54 Ferhat Koca, “İsfahâni, Mahmûd b. Abdurrahman”, *DİA*, XXII, 510.

55 İsfahâni, *a.g.e.*, vr. 199^b.

56 İsfahâni, *a.g.e.*, vr. 72^a.

57 İsfahâni, *a.g.e.*, vr. 72^a.

58 İsfahâni, *a.g.e.*, vr. 72^b.

59 İsfahâni, *a.g.e.*, vr. 5^b.

60 İsfahâni, *a.g.e.*, vr. 85^b.

61 İsfahâni, *a.g.e.*, vr. 170^a.

62 İsfahâni, *a.g.e.*, vr. 9^a.

63 İsfahâni, *a.g.e.*, vr. 1^b.

64 Hayatı hakkında bilgi için bk. Sübkî, *a.g.e.*, X, s. 46-47; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 527; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 76; Tahsin Görgün, “İcî, Adudüddin”, *DİA*, XXIV, 410-414.

65 Koca, “el-Muhtasar”, *DİA*, XXXI, 68.

66 Cici, *a.g.e.*, s. 44.

meşhurları ise Sa'deddin et-Teftâzânî ile Seyyid Şerif el-Cürçânî'ye aittir.⁶⁷ İnebey Kütüphanesi'nde HO675 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 192 varak, 25 satır olup Muhammed b. İsmail tarafından hicrî 851 yılında istinsah edilmiştir. Kütüphanede eserin bu nüshadan başka UC1058/3, UC1059, UC1060/2, UC1062/1, UC1496/2, UC3527/4, UC3535/2, GE4658/1, GE4238/2 demirbaş numaralarıyla kayıtlı dokuz nüshası daha bulunmaktadır. İncelenen nüshada, sayfaların üst kısmında metin toplu bir şekilde verilmiştir. Ayrıca Sadeddin et-Teftâzânî ile Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin hâşiyeleri de sayfa kenarlarında verilmiş, yer yer metnin satır aralarında ve kenarda kısa açıklamalar yapılmıştır. Hâşiyelerin ilgili kısmı verdikten sonra sonunda kime ait olduğunu belirtmek amacıyla, Teftâzânî için bazen "tef" bazen "sadeddin", Cürçânî için de bazen "seyyid" bazen de "seyyid şerif" ifadesi kullanılmıştır. Çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan eser daha çok hâşiyeleri ile birlikte basılmış olup, eserin müstakil neşirleri de yapılmıştır. 1307-1310 tarihlerinde İstanbul'da iki cilt halinde müstakil olarak, 1316-1317 tarihlerinde Bulak'ta Teftâzânî, Cürçânî ve Cürçânî'nin hâşiyesine Hasan el-Herevî'nin hâşiyeleriyle birlikte basılmıştır.⁶⁸

2. Hâşiyeleri

(1) Seyfeddin el-Ebherî⁶⁹ (777/1375):

*Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*⁷⁰

Adudüddin el-İcî tarafından kaleme alınan *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*'nın haşiyesidir. İnebey Kütüphanesi'nde iki nüshası olan eserin istinsah tarihi bakımından daha eski olan nüshası, 154 varak⁷¹, 23 satır olup Hüseyin b. Hayreddin tarafından hicrî 818 yılında istinsah edilmiştir. Nüshanın 2^b, 3^a, 44^a, 44^b, 45^a numaralı varaklarında hasarlar bulunmaktadır. Müellif, "fe'in kile-kulnâ"⁷² ifadeleriyle konu hakkında tartışmalara yer vermekte, "zehebe ba'du-ş-şârihîn"⁷³, *kâle ekseru-ş-şârihîn*⁷⁴ ifadeleriyle diğer şârihlerin görüşlerini aktarmakta, "i'lem"⁷⁵

67 Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 68.

68 Diğer baskıları için bk. Koca, "el-Muhtasar", *DİA*, XXXI, 68.

69 Kütüphane kataloglarından anlaşıldığı üzere tam adı Seyfeddin Ahmed b. Abdülaziz el-Ebherî olan müellifin hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Vefat tarihi diğer kütüphanelerin kataloglarından alınmıştır.

70 Eserin ismi kütüphane kayıtlarında *Hâşiyet Muhtasari'l-Müntehâ* şeklinde geçmektedir.

71 Kütüphane katalogunda 153 varak olarak kaydedilmesine rağmen eser 154 varaktır.

72 Ahmed b. Abdülaziz el-Ebherî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*, İnebey Ktp., nr. HO680, vr. 4^a, 6^b, 7^a.

73 Ebherî, *a.g.e.*, vr. 4^a.

74 Ebherî, *a.g.e.*, vr. 6^b.

75 Ebherî, *a.g.e.*, vr.8^a.

ifadesiyle konu ile ilgili aktardığı bilgileri özetlemektedir. HO680 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan bu nüsha, müellife okunmak suretiyle tashih edilen Hızır Şah⁷⁶ nüshasıyla mukabele edilmiştir.⁷⁷ Hicrî 889 yılında istinsah edilen diğer nüsha HC273 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.⁷⁸

(2) Sâdeddin et-Teftâzânî⁷⁹ (ö. 792/1390): *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*⁸⁰

Adudüddin el-Îcî tarafından kaleme alınan *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*'nın haşiyesidir. İnebey Kütüphanesi'nde HO676 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha, 142+1 varak, 25 satır olup Ahmed b. Zekeriyâ b. Yahyâ el-Kehfî tarafından hicrî 834 yılında Kayseri'de istinsah edilmiştir.⁸¹ Kütüphanede eserin HC274 ve HC275 demirbaş numaralarıyla kayıtlı iki nüshası daha bulunmaktadır. İncelenen nüshada metnin (Îcî'nin şerhinin) verildiği kısımlardan önce bir kelime yazacak genişlikte boşluklar gözlenmiştir. Eserin diğer nüshaları ve matbusu incelendiğinde metnin "*kavlühû*" ifadesiyle verildiği görülmüş, yapılan karşılaştırmada incelenen nüshadaki boşluklara bu ifadenin denk geldiği anlaşılmıştır. "*Fe'in kîle-kulnâ*"⁸² ifadeleriyle tartışmalara yer veren müellif, ihtiyaç gördüğü yerlerde metni sarf ve nahiv açısından tahlil etmektedir.⁸³ Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser, şerhiyle birlikte defalarca neşredilmiştir.

(3) Seyyid Şerîf Cürçânî⁸⁴ (ö. 816/1413): *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*

Adudüddin el-Îcî tarafından kaleme alınan *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*'nın haşiyesidir. İnebey Kütüphanesi'nde HC266 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan

76 Kütüphane kataloğunda sehven Hızır Şahin şeklinde kaydedilmiştir.

77 Ebherî, *a.g.e.*, vr. 154^a.

78 Diğer bazı yazma nüshaları için bk. Beyazıt Ktp., nr. 1759, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 980, Cârullah, nr. 1282, Nurosmaniye Ktp., nr. 1324, Amasya Ktp., nr. 980, nr. 1435; Çankırı Ktp., nr. 55-03.

79 Hayatı hakkında bilgi için bk. Ebül-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye*, Dârü'l-Marife, Beyrut t.y., s. 135; Ziriklî, *a.g.e.*, VII, 219; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 849; Özen, "Teftâzânî", *DİA*, XL, 299-308.

80 Kütüphane kayıtlarında eserin ismi *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* şeklindedir. Diğer iki nüshanın ismi de *Hâşiyet Muhtasarü'l-Müntehâ* şeklinde kaydedilmiştir. Ancak eserin doğru ismi *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ* olmalıdır.

81 Sâdeddin Mesûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*, İnebey Ktp., nr. HO676, vr. 142^b.

82 Teftâzânî, *a.g.e.*, vr. 3^b.

83 bk. Teftâzânî, *a.g.e.*, vr.3^b-4^a.

84 Hayatı hakkında bilgi için bk. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi-mehâsini men bâde'l-karnî's-sâbi'*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., I, 488; Leknevî, *a.g.e.*, s. 125-130; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 728; Ziriklî, *a.g.e.*, V, 7; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 515; Gümüş, "Cürçânî, Seyyid Şerîf", *DİA*, VIII, 135; Özel, *a.g.e.*, s. 164.

nüsha 219 varak, 15 satır olup hicrî 914 yılında istinsah edilmiştir. Eserin kütüphanede HO699/2, HC276/1, HC277, UC1058/1, UC1060/1, UC1061/1, UC1062/2, UC3527/5, GE4503/6, GE4658/2, GE395, GE4238/1 demirbaş numaralarıyla kayıtlı on iki nüshası daha bulunmaktadır. Osmanlı âlimleri tarafından *Muhtasarü'l-Müntehâ* ile ilgili yapılan hâşiyelerin tamamı Adudüddin el-Îcî'nin şerhine Cürçânî'nin yaptığı hâşiye üzerinde gerçekleştirilmiştir.⁸⁵ Eserin çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Şerhiyle birlikte defalarca neşredilmiştir.

(4) Yûsuf Bâlî⁸⁶ (ö. 895/1490): Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ

Adudüddin el-Îcî tarafından kaleme alınan *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*'nın hâşiyesidir. İnebey Kütüphanesi'nde HC1199/4 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha, 55-68 varak, 21 satır olup hicrî X. asırda istinsah edilmiştir. Nüshada kırmızı mürekkeple yazılan “*kavlühû*” ifadesiyle metin verilmiş, ancak metin ile hâşiye arasını ayıran bir işaret veya ifade kullanılmamıştır. Eserin Burdur Kütüphanesi'nde (Burdur Ktp., nr. 168-06) bir adet yazma nüshası bulunmaktadır.

(5) Celâleddin ed-Devvânî⁸⁷ (ö. 908/1503): Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ

Adudüddin el-Îcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* adlı eseri üzerine Celâleddin ed-Devvânî tarafından yazılan hâşiyedir. İnebey Kütüphanesi'nde HC1199/5 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha, 68-73 varak, 21 satır olup kütüphane kayıtlarına göre hicrî X. asırda istinsah edilmiştir. Eserin kütüphanede HC1199/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı, 5+8 varak, 18 satır olan bir nüshası daha mevcuttur. Eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.⁸⁸

85 Recep Cici, “Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar”, *U.Ü.İ.F.D.*, C. XIII, S. 8, Bursa 1999, s. 220.

86 Yûsuf Bâlî, Bursa'da 878/1473 yılında vefat eden meşhur âlim Molla Yegân'ın oğludur. Babasından ders aldıktan sonra Bursa'da bazı medreselerde müderrislik yapmıştır. Yetiştirdiği talebeler arasında Taşköprizâde'nin babası Muhammed Muhyiddin en-Niksârî ve Molla Samsûnî gibi âlimler bulunmaktadır. bk. Taşköprizâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fi 'ulemâ'id-devleti'l-Osmâniyye*, Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut 1975, s. 49; Kehhâle, *a.g.e.*, IV, s. 179; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333, II, 52-53; Cici, *a.g.e.*, s. 246.

87 Şâfi mezhebine mensup olan Devvânî'nin Babası Es'ad, Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin talebelerindedir. İlk tahsiline Kâzerûnda başlayan Devvânî, sonrasında Şirâz'a giderek çoğu Cürçânî'nin talebesi olan Safiyüddin el-Îcî, Mazharüddin Muhammed el-Kâzerûnî, Rükneddin Rûzbihân eş-Şirâzî gibi âlimlerden çeşitli aklı ve nakli ilimler tahsil etmiştir. bk. Şemseddin Muhammed b. Abdurahman es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi*; I. b., Dârü'l-Cil, Beyrut, 1992, VII, 133; Zirikli, *a.g.e.*, VI, 32; Anay, “Devvânî”, *DİA*, IX, 257-258.

88 Diğer bazı yazma nüshaları için bk. Beyazid Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3253; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 693, Karaçelebizade, nr. 356; Murat Molla Ktp., Murad Molla, nr. 656.

(6) Hatibzâde⁸⁹: *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*

Adudüddin el-Îcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* isimli eserinin hâşiyesidir. Eserin İnebey Kütüphanesi'ndeki nüshası 34-55 varak, 21 satır olup HC1199/3 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Kütüphane kayıtlarına göre hicrî X. asırda istinsah edilmiştir. İncelenen nüsha, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*'nın toplamda dokuz tane farklı hâşiyesinin bulunduğu bir mecmua içerisinde yer almaktadır. Beyazıd Devlet Kütüphanesi'nde (Beyazıd Ktp., Beyazıd, nr. 5892) eserin bir nüshası daha bulunmaktadır. Beyazıd Kütüphanesi'nde müellif ismi Muhammed b. Muhammed İbn Hatîb olarak kaydedilmiştir.

(7) Mevlânâ Arab⁹⁰: *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*

Adudüddin el-Îcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* isimli eserinin hâşiyesidir. Eserin İnebey Kütüphanesi'ndeki nüshası 210-219 varak, 21 satır olup HC1199/8 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Kütüphane kayıtlarına göre hicrî X. asırda istinsah edilmiştir. Eser, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*'nın toplamda dokuz tane farklı hâşiyesinin bulunduğu bir mecmua içerisinde yer almaktadır.

(8) Mir Sadreddin eş-Şîrâzî⁹¹: *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*

Adudüddin el-Îcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* isimli eserinin hâşiyesidir. Eserin İnebey Kütüphanesi'ndeki nüshası 14-33 varak, 21 satır olup HC1199/2 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Kütüphane kayıtlarına göre hicrî X. asırda istinsah edilmiştir. Eser, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*'nın toplamda dokuz tane farklı hâşiyesinin bulunduğu bir mecmua içerisinde yer almaktadır.

(9) *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*

Kütüphane kataloğunda *Hâşiye Muhtasari'l-Müntehâ* şeklinde zikredilen nüsha, 274 varak, 19 satır olup HO704 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Kütüphane kataloğundaki bilgilere göre hicrî IX. asırda istinsah edilmiştir.

(10) *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*

Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ adlı eserin kütüphanedeki nüshası, 142-208+1 varak, 21 satır olup HC1199/7 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Kütüphane kataloğundaki bilgilere göre İcî şerhi üzerine kaleme alınmıştır.

89 Müellif hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

90 Müellif hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

91 Müellif hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

3. Hâşiye Üzerine Yazılan Hâşiyeleri

(1) Hasan b. Abdüssamed es-Samsûnî⁹² (ö. 891/1486): *Hâşiye ‘alâ Hâşiyeti’s-Seyyid ‘alâ Şerhi Muhtasari’l-Müntehâ*

Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *Şerhu Muhtasari’l-Müntehâ* adlı şerhine Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413) tarafından yapılan hâşiyenin hâşiyesidir. İnebey Kütüphanesi'nde HO699/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı bir mecmuada Efdalzâde hâşiyesi ile birlikte olan ve kütüphane kayıtlarında yer almayan nüsha,⁹³ 50-100 varak, 25 satır olup Mehmed isimli bir müstensih tarafından hicrî 1100 yılında istinsah edilmiştir. Eserin kütüphanede HC1199/9 demirbaş numarasıyla kayıtlı ve 220-289 varak, 21 satır olan bir nüshası daha mevcuttur.

Samsûnî eserinde, “*fe’in kulte-kultü*”⁹⁴ ifadeleriyle muhtemel sorulara cevap vermekte ve tartışmalara girmekte, “*inde ehli’l-hak*” ve “*inde ehli’l-i’tizâl*”⁹⁵ gibi ifadelerle kelâmî mezheplerin görüşlerine yer vermekte, “*ekûlü*”⁹⁶ ifadesiyle açıklama yapmakta, yeri geldikçe “*kavlühû Teâlâ*”⁹⁷ ifadesiyle ayetlerden delil ve örnekler getirmektedir. Yazar “*kavlühû-âh*” tarzında Cürçânî'nin metnini vermekte olup, incelenen nüshanın çoğu yerinde “*kavlühû*” ifadesi yerine boşluk bırakılmıştır. *Muhtasari’l-Müntehâ* ve Îcî şerhine yönelik tenkitlere cevap vermek amacıyla eserini kaleme alan Samsûnî, hemen her yerde lügavî, nahvî ve belâğî izahlar yapmakta, aklî ve naklî delillere yer vermekte ve fıkıh usûlünün bazı ilke ve prensiplerini zikretmektedir.⁹⁸ Eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.⁹⁹

92 Samsûnî, Anadolu âlimlerinden ders almış, özellikle Molla Hüsrev'den usûl ve fûrû başta olmak üzere aklî ve şer'î ilimleri okumuştur. Sahn-ı semân medreselerinde bir süre müderrislik yaptıktan sonra Fâtih Sultan Mehmed'in özel hocası olmuş, ardından kazaskerliğe atanmıştır. Bu görevde bir süre kaldıktan sonra tekrar Sahn-ı Semân medreselerine müderris olarak atanmış, ardından İstanbul kadılığı görevine getirilmiştir. bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 96; Leknevi, *a.g.e.*, s. 61-62; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 558; Cici, *a.g.e.*, s. 225-226.

93 Ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın *Hâşiye ‘alâ Hâşiyeti’s-Seyyid ‘alâ Şerhi Muhtasari’l-Müntehâ* (Efdalzâde) bölümüne bakınız.

94 Hasan b. Abdüssamed es-Samsûnî, *Hâşiye ‘alâ Hâşiyeti’s-Seyyid ‘alâ Şerhi Muhtasari’l-Müntehâ*, İnebey Ktp., nr. HO699/1, vr. 51^b.

95 Samsûnî, *a.g.e.*, vr. 54^a.

96 Samsûnî, *a.g.e.*, vr. 56^b.

97 Samsûnî, *a.g.e.*, vr. 53^b.

98 Cici, *a.g.e.*, s. 226.

99 Diğer bazı yazma nüshaları için bk. Beyazıd Ktp., nr. 697, nr. 1759, Süleymaniye Ktp., Dâmad İbrahim, Denizli, nr. 90, Nurosmaniye Ktp., nr. 4946, nr. 1361; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 597; Konya Bölge Ktp., nr. 194; Vahit Paşa Ktp., nr. 191, nr. 194, nr. 199.

(2) Hamidüddin Efdalzâde¹⁰⁰ (ö. 908/1503): *Hâşîye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*

Adudüddin el-İcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* adlı şerhine Seyyid Şerif el-Cürçânî tarafından yapılan hâşiyenin hâşiyesidir. İnebey Kütüphanesi'nde HO699/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha, 49 varak, 25 satır olup hicrî 1099 yılında Mehmed isimli bir müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Eserin kütüphanede HC1199/6 demirbaş numarasıyla kayıtlı ve 74-139+2 varak, 21 satır olan bir nüshası daha mevcuttur. İncelenen nüshanın zahriyesinde eserin içeriğine dair, “*hâzihî hâşiyetün li-Efdalzâde 'ale's-Seyyid eş-Şerif 'ale'l-Kâdî 'Adudüddîn 'alâ Muhtasari'l-Müntehâ li-bni'l-Hâcib*” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.¹⁰¹ İnebey Kütüphanesi'nde *Hâşîye Muhtasari'l-Müntehâ* ismiyle geçmesine rağmen eserin ismi, *Hâşîye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ* olmalıdır.¹⁰²

Kütüphane kataloğunda 100 varak olduğu kaydedilen kitabın yapılan inceleme sonucunda 49 varak olduğu, 50-100 varak arasının ise başka bir kitap olduğu tespit edilmiştir. Yine kütüphane kayıtlarında nüshanın istinsah tarihi hicrî 1100 olarak geçse de, bu tarihin ikinci kitabın istinsah tarihi olduğu ve incelenen nüshanın hicrî 1099 yılında istinsah edildiği anlaşılmıştır. Tanıtılan nüsha ile aynı mecmua içerisinde yer alan ve varak “50^b” ile başlayan ikinci kitap, Cürçânî'nin *Hâşîye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ* adlı eserine Molla Samsûnîzâde tarafından yazılmış başka bir hâşiyedir. Diğer taraftan Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshada kısa bir not şeklinde Efdalzâde'nin Molla Samsûnîzâde'ye itiraz amacıyla bu eseri yazdığı kaydedilmiştir.¹⁰³ “*Kavlühü-âh*”¹⁰⁴ tarzında Cürçânî'nin

100 Hanefî mezhebine mensup olan Efdalzâde ilk tahsiline babasıyla başladıktan sonra dönemin âlimlerinden ve Molla Yegân'dan ders almıştır. Bursada müderris olarak göreve başlayan Efdalzâde, Fâtih Sultan Mehmed'in hükümdarlığının ilk yıllarında bu görevinden azledilerek İstanbul'a gelmiş, orada Fâtih ile karşılaşmış, padişah da kendisini tanıyarak divana çağırılmış ve ertesi gün onu elli akçe yevmiye ile Bursa Murâdiye Medresesi müderrisliğine tayin etmiştir. Bir müddet sonra Sahn-ı Semân medreselerine müderris olarak atanmış, bu dönemde azim ve gayretiyle padişahın takdirini kazanarak İstanbul kadılığına getirilmiştir. II. Bayezid döneminde şeyhülislâmlık makamına atanan Efdalzâde, vefatına kadar bu görevini sürdürmüştür. Efdalzâde'nin yetiştirdiği öğrenciler arasında Muhyiddin el-Fenârî, Abdülvâsî' b. Hızır, Hüsâmeddin b. Hüseyin b. Abdurrahman gibi âlimler bulunmaktadır. bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 105-106; İbnü'l-İmâd Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb*, (thk. Mahmûd el-Arnaût), 1. b., Dârü İbn Kesir, Dimaşk-Beyrut 1986, X, 54-55; Leknevi, *a.g.e.*, s. 69; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 659; Cici, *a.g.e.*, s. 270-272.

101 Hamidüddin el-Hüseynî Efdalzâde, *Hâşîye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*, İnebey Ktp., nr. HO699/1, vr. 3^a.

102 Eserin ismi hakkında ayrıca bk. Cici, *a.g.e.*, s. 272.

103 Cici, *a.g.e.*, s. 272.

104 Efdalzâde, *a.g.e.*, vr. 3^b vd.

ifadelerini aktaran yazar, “*ya’ni*”,¹⁰⁵ “*ey*”,¹⁰⁶ “*ekâlû*”¹⁰⁷ ifadeleriyle izah ve açıklamalarda bulunmaktadır. Cürçânî’nin ifadelerini bazen çok kısa, bazen de çok uzun bir şekilde nakleden Efdalzâde, yeri geldiğinde Eş’ariyye, Mâturîdiyye ve Mu’tezile gibi itikadî mezheplerin görüşlerine yer vermiştir.¹⁰⁸ İncelenen nüshada başlıklara yer verilmemiş ve metni hâşiyeden ayıracak herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁰⁹

(3) Mirzacân Şîrâzî¹¹⁰ (ö. 994/1586): *Hâşiye ‘alâ Şerhi Muhtasari’l-Müntehâ*

Adudüddin el-İcî’nin *Şerhu Muhtasari’l-Müntehâ* isimli eseri ile Seyyid Şerîf el-Cürçânî, Sâdeddin et-Teftâzânî ve Seyfeddin el-Ebherî tarafından bu eser ile ilgili yazılan hâşiyelerin hâşiyesidir.¹¹¹ İnebey Kütüphanesi’nde HC276/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 68-164 varak, 21 satırdır. Kütüphanede aynı eserin toplam üç nüshası bulunmakta olup, diğer iki nüsha HC279 ve UC1062/3 demirbaş numaraları ile kayıtlıdır. Eserin kütüphanedeki tüm nüshaları sonundan eksiktir. Müellif, “*kâleş-şeyh*”¹¹² ifadesiyle İbnü’l-Hâcib’in metnini, “*kâle’l-muhakkık*”¹¹³ ifadesiyle İcî’nin şerhini, “*kâle’l-fâdilü’ş-Şerîf*”¹¹⁴ ifadesiyle Cürçânî’nin hâşiyesini, “*kâle’l-fâdilü’l-Ebherî*”¹¹⁵ ifadesiyle Seyfeddin el-Ebherî’nin hâşiyesini ve “*kâle’n-Nıhrîr et-Teftâzânî*”¹¹⁶ ifadesiyle Teftâzânî’nin hâşiyesini vermiştir.

Mirzacân eş-Şîrâzî, kendisinden önce yazılan *Muhtasarü’l-Müntehâ* ve onun üzerine yazılan söz konusu biri şerh, üçü hâşiye olan diğer dört eserin her biri ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Çoğu zaman sayılan bu beş eserin birinden veya ikisinden nakilde bulunan Şîrâzî,¹¹⁷ bazen beş eserin üçünden,¹¹⁸ bazen

105 Efdalzâde, *a.g.e.*, vr. 4^a.

106 Efdalzâde, *a.g.e.*, vr. 5^b.

107 Efdalzâde, *a.g.e.*, vr. 6^a.

108 Cici, *a.g.e.*, s. 272.

109 Diğer bazı yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 471, Fâtih, nr. 1277, Konya Bölge Ktp., nr. 194; Manisa Ktp., nr. 466/2; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 597.

110 Tam adı Şemseddin Habîbullah b. Abdullah el-Alevî ed-Dihlevî olup, Mirzacân eş-Şîrâzî diye meşhur olmuştur. Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Şîraz asıllı Hindistanlı Hanefî fıkıh âlimidir. 994/1586’da vefat etmiştir. bk. Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 262; Zirikli, *a.g.e.*, II, 167; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 527.

111 Eserin ismi kütüphane kayıtlarında *Hâşiyet Muhtasari’l-Müntehâ* ismiyle geçmektedir.

112 Mirzacân Şîrâzî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi Muhtasari’l-Müntehâ*, İnebey Ktp., nr. HC276/2, vr. 75^a.

113 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 69^b.

114 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 69^b.

115 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 70^b.

116 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 75^a. Sonraki varaklarda *Teftâzânî* ismini kullanmayıp sadece *et-Tahrîr*’i kullanmaktadır.

117 bk. Şîrâzî, *a.g.e.*, 69^b, 70^a.

118 bk. Şîrâzî, *a.g.e.*, 97^b.

dördünden,¹¹⁹ eserin sadece bir yerinde de beşinden¹²⁰ nakilde bulunarak “*ekûlü*” ifadesiyle naklettiği kısımları değerlendirmiştir. Bu nakilleri yaparken önce İbnü'l-Hâcib, sonra İcî, sonra da sırasıyla Ebherî, Teftâzânî ve Cürçânî'nin ifadelerini zikretmiştir.

Mirzacân Şîrâzî'ye ait bu eserin incelenen nüshasının son kısmı eksiktir. Nüshanın kenarına yazılan başlıklarla eser, üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm “*hâşiyetü'l-mebâdî'l-kelemîyye*”,¹²¹ ikincibölüm “*mebâhisü'l-mebâdî'l-lügaviyye*”,¹²² üçüncü bölüm ise “*mebâhisü'l-mebâdî'l-ahkâmiyye*”¹²³ şeklinde isimlendirilmiştir. *Muhtasarü'l-Müntehâ*'nın mebâdî, sem'î deliller, ictihad ve tercih başlıklarıyla toplam dört bölümden oluştuğu göz önüne alındığında hâşiyenin bu nüshasının, *Muhtasar*'ın ilk bölümü olan mebâdî kısmıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Mukaddimedede müellif, İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasarü'l-Müntehâ* isimli eserinin, bu esere İcî tarafından yazılan şerhin ve bu şerh üzerine Teftâzânî, Seyfeddin Ebherî ve Cürçânî tarafından yazılan hâşiyelerin inceliklerine vâkıf olduğunu belirtmiştir. Teftâzânî'nin hâşiyesinden bahsederken Teftâzânî'yi, hocasının hocası olarak nitelleyen Şîrâzî, Ebherî'nin hâşiyesinden bahsederken de onun, İcî'nin sohbetiyle şereflediğini ifade etmiştir.¹²⁴ Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser¹²⁵ ile ilgili 2000 yılında Mısır'da Câmî'atü'l-Ezher'de “Tahkîk ve dirâse Hâşiyetü Mirzacân 'alâ Şerhi'l-Adud 'alâ Muhtasari'l-Müntehâ li'bnî'l-Hâcib min evvelihâ ilâ nihâyeti'l-hükmi't-teklîfi” adında bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.¹²⁶

(4) Hüseyin el-Hüseyinî el-Halhâlî¹²⁷ (ö. 1014/1605): *Ta'likât 'alâ Hâşiyeti Şerhi'l-Muhtasar*

İcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* adlı şerhi üzerine Cürçânî tarafından yazılan hâşîye üzerine kaleme alınmıştır. İnebey Kütüphanesi'de HC628/3 demirbaş

119 bk. Şîrâzî, *a.g.e.*, 108^b.

120 bk. Şîrâzî, *a.g.e.*, 104^a.

121 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 119^a.

122 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 119^a.

123 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 148^a.

124 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 68^b.

125 Diğer bazı yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 321; Murat Molla Ktp., nr. 652-653, nr. 656; Zeytinoğlu Ktp., nr. 672; Manisa Ktp., nr. 463, nr. 992/4.

126 <http://thesis.mandumah.com/Record/87623> (01.01.2018).

127 Tam adı Seyyid Hüseyin (Hasan) el-Hüseyinî el-Halhâlî olup Azerbaycan'ın bir şehri olan Halhâl'a nisbet edilmektedir. Bağdâdî onun ismini Molla Hasan b. es-Seyyid el-Hüseyinî el-Halhâlî, Ziriklî ise Hüseyin b. Hasan el-Hüseyinî el-Halhâlî şeklinde zikretmektedir. Mirzacân Şîrâzî başta olmak üzere birçok âlimden ders almıştır. Yetiştirdiği talebeler arasında Abdülkerim b. Süleyman b. Abdülvehhâb el-Kürânî gibi âlimler bulunmaktadır. 1014/1605 yılında vefat etmiştir. bk. Muhammed Emin b. Fazlullah el-Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi ayâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*, Dâru Sâdir, Beyrut tsz., II, 122; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 291; Ziriklî, *a.g.e.*, II, 235; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 549.

numarasıyla kayıtlı olan nüsha, 53-110 varak, 19 satırdır. Kenarda az da olsa açıklamalara yer verilmiştir. Nüshada herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Sonu eksik bırakılmıştır. Çeşitli kütüphanelerde eserin yazma nüshaları bulunmaktadır.¹²⁸

(5) Akkirmânî Mehmed Efendi¹²⁹ (ö. 1174/1760): *Hâşîye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*

İcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* adlı şerhi üzerine Cürçânî tarafından yapılan hâşiyenin hâşiyesidir. İnebey Kütüphanesi'nde GE4271 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 184 varak, 19 satır olup hicrî 1220 yılında istinsah edilmiştir. Eserin kütüphanede UC1063 demirbaş numarasıyla kayıtlı bir nüshası daha bulunmaktadır.¹³⁰ İncelenen nüshada kırmızı mürekkeple yazılan "*kavlühû*" ifadesiyle metin verilmiş, ardından "*âh*",¹³¹ "*ey*",¹³² "*ya'ni*"¹³³ gibi ifadelerle verilen metnin açıklamasına geçilmiştir. 140b varagında geçen "*mebâhisü't-tasdikât*" isimli başlık haricinde nüshanın herhangi bir yerinde bab veya fasıl başlığına yer verilmemiştir. Akkirmânî, girişte eserini *Tâlikât 'alâ'l-Hâşiyeti's-Şerife 'alâ Şerhi'l-Muhtasar fi'l-usûli'l-fikhiyye* şeklinde tanımlamaktadır. Devamında onu, tedris için yaptığı çalışmalar (mütâlâ'alar) esnasında kaleme aldığı ifade etmektedir.¹³⁴ Akkirmânî eserinde, nahvî, lügavî izahlara yer vermekte,¹³⁵ "*fâide*"¹³⁶ ifadesiyle gerek gördüğü yerlerde konu ile ilgili ara bilgiler vermekte, "*fe'fhem*",¹³⁷ *te'emmel*"¹³⁸ ifadeleriyle okuyucunun dikkatini çekmektedir. Yazar, Cürçânî dışında İcî şerhi üzerine hâşîye yazan Sâdeddin et-Teftâzânî¹³⁹ ve Ahmed b. Abdülaziz el-Ebherî'nin¹⁴⁰ görüşlerine atıflarda bulunmaktadır. Çeşitli kütüphanelerde eserin yazma nüshaları bulunmaktadır.¹⁴¹

128 Diğer bazı yazma nüshaları için bk. Beyazıd Ktp., Beyazıd, nr. 1759; Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin, nr. 448; Cârullah, nr. 471, Köprülü Ktp., Mehmed Asım Bey, nr. 224; Amasya Ktp., nr. 896/2, nr. 988/5.

129 Tam adı Muhammed b. Mustafa Hamid el-Kefevî el-Hanefî olup Akkirmânî diye meşhur olmuştur. Kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. İzmir ve Mısır kadılığı yapmış, Sarây-ı Hümayun hocalığında bulunmuş, 1173/1759 yılında Mekke kadılığına tayin edilmiştir. 1174/1760 yılında Mekke'de vefat etmiştir. bk. Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 332; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 719; Sâkub Yıldız, "Akkirmânî", *DİA*, II, 270.

130 Bu nüsha *Tâlikât Muhtasar el-Müntehâ* ismiyle kaydedilmiştir.

131 Akkirmânî Muhammed b. Hamid el-Kefevî, *Hâşîye 'alâ Hâşiyeti's-Seyyid 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*, İnebey Ktp., nr. GE4271, vr. 2^a.

132 Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 2^a.

133 Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 2^b.

134 Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 1^b.

135 Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 3^b, 4^a, 6^b, 9^b vd.

136 Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 6^a, 12^a.

137 Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 12^a.

138 Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 10^a.

139 Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 9^a.

140 Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 3^a, 5^a, 6^a.

141 Diğer bazı yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmalar, nr. 3612, Denizli, nr. 91, Esad Efendi, nr. 479, Giresun Ktp., nr. 15096; Adana Ktp., nr. 780; Burdur Ktp., nr. 1268.

B. Menârü'l-envâr ve Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö.710/1310)¹⁴² tarafından kaleme alınan eser, fukahâ metoduyla yazılmış en önemli Hanefî usûl kitaplarından biri olan Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüsûl*'ünden küçük bazı takdim ve tehirler dışında ihtisar edilerek meydana getirilmiştir. Fasil ve bab sistemine göre yazılan eserde bütün alt başlıklar, tertip ve tasnifler Pezdevî'nin usûlü ile aynıdır. *Menâr*'ın bu kadar meşhur olmasının sebebi ise, bütün fıkıh usûlü konularını özet halinde veren bir metin olmasıdır.¹⁴³

İnebey Kütüphanesi'nde *Menârü'l-envâr*'ın farklı tarihlerde istinsah edilmiş toplam 15 nüshası bulunmakla birlikte, bu nüshalardan istinsah tarihi bakımından en eski olanı hicrî 738 tarihinde Halîl b. Mübârek tarafından istinsah edilen¹⁴⁴ nüshadır. KU35 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 32 varak, 15 satırdır. Hicrî VIII. asırda istinsah edilmesine rağmen güzel bir yazıya sahip olan nüshanın orta kısmında kurt yeniği bulunmakla birlikte, bu hasar metnin okunmasına mani olacak derecede değildir. Ancak metnin kenarında verilen açıklamaların bir kısmı yazmadaki bu hasar sebebiyle okunamamaktadır. Eserin kütüphanedeki diğer nüshaları şunlardır: HC258, HO710/1, UC1064, UC1065/1, UC3540/8, GE205, GE2763, GE4479, GE4657, GE4779, GE4877, UC1080/1, GE3959/1, GE3960/1.

Usûl konusunda Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşler "*sahîh*", "*muhtâr*", ve "*inde'l-cumhûr*" gibi ifadelerle belirtilmiş, ihtilaf durumunda Ebû Hanîfeden rivayet edilen görüşler zikredilerek bunlardan sahih olanlarına ayrıca işaret edilmiştir. Eserde sadece Ebû Hanîfe ve Ebü'l-Hasan el-Kerhî'nin adlarına rastlanmakta, diğer farklı görüş sahiplerinin isimleri belirtilmemektedir.¹⁴⁵ Eserin, Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerde iki yüzü aşkın yazma nüshası bulunmaktadır. Başta müellif tarafından olmak üzere birçok âlim tarafından şerh edilen *Menâr*, hâşiye, ihtisar ve tercüme çalışmalarına da konu olmuş, şerhleriyle veya müstakil olarak defalarca basılmıştır.¹⁴⁶

142 Hayatı hakkında bilgi için bk. Leknevi, *a.g.e.*, s. 101-102; Bedir, "Nesefî, Ebü'l-Berekât", *DİA*, XXXII, 567; Özel, *a.g.e.*, s. 122-124.

143 Ferhat Koca, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, XXIX, 118.

144 Ebü'l-Berekât en-Nesefî, *Menârü'l-envâr*, İnebey Ktp., nr. KU35, vr. 32^b.

145 Koca, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, XXIX, 118.

146 Şerhler hakkında geniş bilgi için bk. Hüseyin Atay, *İslam Hukuk Felsefesi (Giriş)*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 121-129; Cici, *a.g.e.*, s. 45; Koca, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, XXIX, 118-119.

1. Şerhleri

(1) Kıvâmüddin el-Kâkî¹⁴⁷ (ö. 749/1348): *Câmi'ü'l-esrâr fi şerhi'l-Menâr*

Nesefî'nin *Menârü'l-envâr* adlı eserinin şerhidir. İnebey Kütüphanesi'nde HO663 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 2+3-171 varak, 29 satır olup Cemâlü'l-Eşkar¹⁴⁸ İshâk b. Mahmûd b. Hamza tarafından hicrî 782 tarihinde istinsah edilmiştir. Şârih eserin mukaddimesinde, Nesefî'nin ince meseleler ve güzel bilgiler içeren, düzeni ve tertibi güzel olan, ancak kolaylaştırmak ve kısaltmak için çok fazla ihtisar edildiğinden dolayı açıklamaya ve izaha muhtaç olan bir kitap yazdığını zikrettikten sonra kendisinden bu kitaba ait tüm meseleleri içeren, delilleri açıklayan bir şerh yazmasının talep edildiğini ifade etmektedir.¹⁴⁹ “*Fe'in kîle-kulnâ*”¹⁵⁰ ifadeleriyle muhtemel sorulara cevap vermekte, “*ulemâ'ünâ kâlû*”,¹⁵¹ “*kulnâ*”,¹⁵² “*indenâ*”¹⁵³ gibi ifadelerle mezhebinin görüşünü belirtmekte, mezhep içi tercihleri¹⁵⁴, diğer mezheplerin görüşlerini¹⁵⁵ veya farklı mezheplerin paylaştığı aynı görüşleri¹⁵⁶ nakletmektedir. İncelenen nüshanın zahriyesinde tabakâtü'l-fukahâ ile ilgili bir metin bulunmaktadır. Nüshadaki bab başlıkları sırasıyla şunlardır: “*Beyânü aksâmi's-sünne*”¹⁵⁷, “*bâbü'l-icmâ*”¹⁵⁸, “*bâbü'l-kıyâs*”¹⁵⁹. Ayrıca eserin sonunda “*faslün fi'l-müteferrikât*”¹⁶⁰ başlığıyla çeşitli meselelere yer verilmiştir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser, Fazlürrahmân Abdülğafûr el-Efgânî tarafından Suudi Arabistan'da el-Câmi'atü'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevverede 1409/1989 tarihinde “*Câmi'ü'l-esrâr fi şerhi'l-Menâr li'n-Nesefî liş-Şeyh Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kâkî-dirâseten ve tahkikan*” adıyla doktora tezi olarak tahkik edilmiştir. Efgânî'nin bu tahkiki Riyad'da Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz tarafından beş cilt halinde 1997 yılında yayımlanmıştır.

147 Hanefî fıkah âlimi olan Kâkî'nin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Abdülaziz el-Buhârî ve Hüsameddin es-Signâkî'den ders alan Kâkî, Kahire'ye giderek orada yaşamıştır. Mardîni Câmîi'nde imamlık yapmış, tedris ve iftâ ile meşgul olmuş ve 749/1348 tarihinde vefat etmiştir. bk. Leknevî, *a.g.e.*, s. 186; Bağdâdî, *a.g.e.*, II, s. 155; Zirikli, *a.g.e.*, VII, s. 36; Kehhâle, *a.g.e.*, III, s. 621; Karaman, “Kâkî”, *DİA*, XXIV, 216; Özel, *a.g.e.*, s. 135.

148 Kütüphane kataloğuna yanlışlıkla Cemal el-Işık diye yazılmıştır.

149 Kâkî, *Câmi'ü'l-esrâr fi şerhi'l-Menâr*, İnebey Ktp., nr. HO663, vr. 3^b.

150 Kâkî, *a.g.e.*, vr. 5^b.

151 Kâkî, *a.g.e.*, vr. 5^b.

152 Kâkî, *a.g.e.*, vr. 5^a.

153 Kâkî, *a.g.e.*, vr. 8^a.

154 Kâkî, *a.g.e.*, vr. 6^a.

155 Kâkî, *a.g.e.*, vr. 5^b, 6^a.

156 Kâkî, *a.g.e.*, vr. 5^a, 8^a.

157 Kâkî, *a.g.e.*, vr. 71^a.

158 Kâkî, *a.g.e.*, vr. 101^a.

159 Kâkî, *a.g.e.*, vr. 106^a.

160 Kâkî, *a.g.e.*, vr. 169^b.

(2) Ekmeleddin el-Bâbertî¹⁶¹ (ö. 786/1384): el-Envâr fî şerhi'l-Menâr

Nesefî'nin *Menârü'l-envâr* adlı eserinin şerhidir. Bâbertî'nin bu şerhinin giriş kısmı üzerine Ebüssuûd Efendi *Hâşiye 'alâ evâ'ili Şerhi'l-Menâr* adıyla bir hâşiye yazmıştır. Bu hâşiye *Sevâkıbü'l-enzâr fî evâ'ili Menâri'l-envâr* ismiyle de anılmaktadır.¹⁶² İnebey Kütüphanesi'nde HO661 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 142 varak, 31 satır olup hicrî 813 tarihinde Hasan b. Ebî Bekr el-Kudsî tarafından Kahire'de istinsah edilmiştir. İncelenen nüshanın 94, 96, 99 ve 101. varakları karmama ve yanmadan dolayı okunamayacak durumdadır. Ayrıca muhtelif yerlerde silikler mevcuttur. Kütüphanede eserin UC1066 demirbaş numarasıyla kayıtlı bir nüshası daha bulunmaktadır. Bu nüsha 174 varak, 27 satır olup hicrî 829'da Şeyhüniyye'de istinsah edilmiştir.

Şârih, "*fîhi bahsün*",¹⁶³ *fîhi nazar*"¹⁶⁴ ifadeleriyle tartışmalı konulara dikkat çekerken, "*fe'in kulte-ücübü*"¹⁶⁵ "*fe'in kîle-kulnâ*" ve "*fe'in kîle-ücübü*"¹⁶⁶ gibi ifadelerle muhtemel sorulara cevap vermektedir. "*Kâle Ebû Hanîfe*", "*kâle Ebû Yusuf*", "*kâle Muhammed*"¹⁶⁷ ifadeleriyle mezhep içindeki farklı görüşlere değinmekte, "*kâle 'âmmetü'l-ulemâ*", "*kâle ba'du'l-fukahâ veş-Şâfi*", "*kâle ba'du 'ashâbi Mâlik*"¹⁶⁸ gibi ifadelerle mezheplerin konu ile ilgili farklı görüşlerini vermekte, yeri geldiğinde Eşârî, Mu'tezile, Şîa gibi itikadî mezheplerin görüşlerine de değinmektedir.¹⁶⁹ Başlık ve alt başlıkların düzenli bir şekilde verilmediği nüshada altı tane fasıl başlığı¹⁷⁰ ve "*beyânü aksâmi's-sünne*" adını taşıyan bir bab başlığı¹⁷¹ bulunmaktadır.

Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser ile ilgili Suudi Arabistan Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye'de "*el-Envâr fî şerhi'l-Menâr li'l-Bâbertî min evveli'l-kitâb ilâ fasli'l-azîmeti ve'r-ruhsati -dirâseten ve tahkîkan-*" ve "*el-Envâr fî şerhi'l-Menâr li'l-Bâbertî min fasli'l-azîmeti ve'r-ruhsati ilâ âhiri'l-kitâb -dirâseten ve tahkîkan-*" isimli iki yüksek lisans tezi yapılmıştır. Yine Lübnan

161 Hayatı hakkında bilgi için bk. Celâleddin es-Suyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, (thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), el-Mektebetü'l-Asriyye, Lübnan, t.y., I, 240; Leknevi, *a.g.e.*, s. 197; Zirikli, *a.g.e.*, VII, 42; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 691; Arif Aytakin, "Bâbertî", *DİA*, IV, 377-378; Özel, *a.g.e.*, s. 152.

162 Koca, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, XXIX, 118.

163 Ekmeleddin el-Bâbertî, *el-Envâr fî şerhi'l-Menâr*, İnebey Ktp., nr. HO661, vr. 2^a, 2^b.

164 Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 2^a, 4^b.

165 Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 5^a.

166 Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 5^b.

167 Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 14^b.

168 Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 8^b.

169 Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 8^b.

170 Fasil başlıklarının geçtiği varaklar şunlardır: 61^b, 69^a, 93^a, 123^b, 130^a, 133^a.

171 Bâbertî, *a.g.e.*, vr. 75^a.

Câmiatü'l-Cinân'da “*el-Envâr şerhu'l-Menâr li'l-İmâm Ekmeli'd-dîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî dirâse ve tahkîk min hurûfi'l-me'ânî ilâ nihâyeti'l-kitâb*” adında bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.

(3) Sâdeddin Ebü'l-Fezâ'il ed-Dihlevî¹⁷² (ö. h. VIII. asır): *İfâdatü'l-envâr fî idâeti usûli'l-Menâr*

Nesefî'nin *Menârü'l-envâr* adlı eserinin şerhidir. İnebey Kütüphanesi'nde HO662 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 142 varak, 22 satır olup Muhammed b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Osman tarafından hicrî 774 tarihinde istinsah edilmiştir. İncelenen nüshada müellif ismi, Sâdeddin Ebü'l-Fezâ'il Abdullah b. Abdülkerim ed-Dihlevî şeklinde kaydedilmiştir.¹⁷³ Ancak Hâlid Muhammed Abdülvâhid Hanefî tarafından yapılan tahkikli neşirde müellif ismi Mahmûd b. Muhammed ed-Dihlevî şeklindedir. Tahkikli neşir incelendiğinde, tahkike konu olan nüshaların biri hariç diğerlerinin mukaddimesinde müellif isminin muhakikinin verdiği şekilde geçtiği, ancak “*cîm*” harfinin rumuz olarak verildiği “Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye” nüshasının mukaddimesinde zikredilen müellif isminin İnebey Kütüphanesi'nde incelenen nüshada zikredilen isim ile aynı olduğu görülmüştür.¹⁷⁴ Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser, yüksek lisans tezi olarak Hâlid Muhammed Abdülvâhid Hanefî tarafından tahkik edilmiş ve 2005

172 *Keşfü'z-zunûn*'da müellifin ismi bir yerde Tâceddin Mahmûd b. Muhammed ed-Dihlevî, başka bir yerde Sâdeddin Ebü'l-Fezâ'il ed-Dihlevî şeklinde kaydedilmiştir. bk. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Dârü l-Hyâ'i't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, t.y.,II, 1806; a.e., II, 1824. Zirikli, müellifin ismini Sâdeddin Ebü'l-Fezâ'il Abdullah b. Abdülkerim ed-Dihlevî şeklinde kaydettikten sonra bazı eserlerde herhangi bir sebep belirtmeksizin müellif isminin yanlışlıkla Mahmûd b. Muhammed şeklinde kaydedildiğini söylemektedir. bk. Zirikli, *a.g.e.*, IV, 99. Zirikli dışındaki diğer kaynaklarda Dihlevî'nin tam adı Sâdeddin Ebü'l-Fezâ'il Tâceddin Mahmûd b. Muhammed ed-Dihlevî şeklinde geçmektedir. bk. Abdülkadir b. Mahmûd el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Kahire 1398, II, 162; Ebü'l-Adl Zeynüddin Kâsım b. Kutluboga b. Abdullah İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcim*, (thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf), Dârü'l-Kâlem, 1992, s. 294; Abdülhay b. Fahreddin et-Tâlibî, *Nüzheti'l-havâtır*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999, III, 282; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 470; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 828. Döneminin önemli Hanefî fakihlerinden biri olan Dihlevî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Vefat tarihi kaynaklarda 891/1486 şeklinde kaydedilmektedir. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1824; Abdülhay b. Fahreddin et-Tâlibî, *Nüzheti'l-havâtır*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999, III, 282; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 470; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 828. Ancak 775/1373 tarihinde vefat eden Kureşî'nin eserinde ondan bahsedilmesi, ayrıca İnebey Kütüphanesi'nde bulunan *İfâdatü'l-envâr* nüshasının 774/1372 tarihinde, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir nüshanın (Yeni Cami, nr. 308) 744/1342 tarihinde istinsah edilmiş olması, 891/1486 olarak zikredilen vefat tarihinin yanlış olduğunu göstermektedir. Dihlevî'nin *İfâdatü'l-envâr* adlı eserini tahkik eden Hâlid Muhammed Abdülvâhid Hanefî, çalışmasının dirâse kısmında vefat tarihi ile ilgili bu probleme işaret etmiş, eserin hicrî 750 ve 769 tarihlerinde istinsah edilen nüshalarından bahsetmiştir. Mahmûd b. Muhammed Dihlevî, *İfâdatü'l-envâr fî idâeti usûli'l-Menâr (Dirâse)*, (thk. Hâlid Muhammed Abdülvâhid Hanefî), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2005, s. 46. Nesefî'nin 710/1310 olan vefat tarihi ve *İfâdatü'l-envâr*'ın zikredilen istinsah tarihleri dikkate alındığında, Dihlevî'nin hicrî VIII. asırda yaşadığı anlaşılmakta ve Nesefî'nin çağdaşı ve hatta talebesi olma ihtimali akla gelmektedir.

173 Ebü'l-Fezâ'il Abdullah b. Abdülkerim ed-Dihlevî, *İfâdatü'l-envâr fî idâeti usûli'l-Menâr*, İnebey Ktp., nr. HO662, vr. 2^b.

174 bk. Mahmûd Dihlevî, *a.g.e.*, s. 93.

yılında Riyad'da basılmıştır. İnebey Kütüphanesi'nde eserin GE3959/2 demirbaş numarasına kayıtlı bir nüshası daha bulunmaktadır.

(4) İbn Melek¹⁷⁵ (ö. 821/1418'den sonra): Şerhu Menâri'l-envâr

Nesefî'nin *Menâri'l-envâr* adlı eserinin şerhidir. İnebey Kütüphanesi'nde UC1072 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 113+2 varak, 25 satır olup Ali b. Sevindik tarafından hicrî 842 tarihinde istinsah edilmiştir. Kütüphanede eserin toplam on beş nüshası bulunmaktadır. Diğer nüshalar şu demirbaş numaralarıyla kayıtlıdır: HC259, UC1067, UC1068, UC1069, UC1070, UC1071, HO660/1, UC1073, OR397, GE3961, GE4660, GE4661/2, GE4664, GE4783.

İbn Melek şerhinde, ihtilafli meseleri işlerken diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiş, Hanefî mezhebinin ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerine ayet ve hadislerden delil, şiiirlerden şahidler getirerek diğer görüşlere cevap vermeye çalışmış, Hanefî mezhebindeki bazı usûlcülere ve Nesefî'ye yer yer itirazlarda bulunmuş ve yeri geldiğinde kendi tercihini de belirtmiştir.¹⁷⁶ Çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan ve defalarca basılmış olan İbn Melek'in bu şerhi üzerine Şerefeddin Yahyâ b. Karaca er-Ruhâvî, Azmîzâde Mustafa Hâletî, Radiyyüddin İbnü'l-Hanbelî ve Kâsım b. Kutluboğa gibi âlimler tarafından hâşiyeler yazılmıştır.¹⁷⁷

(5) İbnü'l-Aynî¹⁷⁸ (ö. 893/1488): Şerhu'l-Menâr

Nesefî'nin *Menâri'l-envâr* adlı eserinin şerhidir.¹⁷⁹ İnebey Kütüphanesi'nde HC260 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 89 varak, 21 satır olup hicrî 1002 tarihinde istinsah edilmiştir. Kenarda yer yer açıklamaların bulunduğu yazma nüshada, metnin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser, İbn Melek'in *Şerhu Menâri'l-envâr*'i ile birlikte İstanbul'da 1292 yılında basılmıştır.

(6) İbn Nüceym¹⁸⁰ (ö. 970/1563): Fethu'l-gaffâr bi-şerhi'l-Menâr

Nesefî'nin *Menâri'l-envâr* adlı eserinin şerhidir. HO664 demirbaş numarasıyla

175 Hayatı hakkında bilgi için bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 30; Leknevi, *a.g.e.*, s. 107; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 617; Ziriklî, *a.g.e.*, IV, 59; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 215; Mustafa Bakır, "İbn Melek", *DİA*, XX, 175-176; Cici, *a.g.e.*, s. 69-79; Özel, *a.g.e.*, s. 167-168.

176 Cici, *a.g.e.*, s. 72-73.

177 bk. Bakır, *a.g.m.*, s. 52; Atay, *a.g.e.*, s. 124; Cici, *a.g.e.*, s. 72.

178 İbnü'l-Aynî diye meşhur olan Abdurrahman b. Ebû Bekir 837/1433 tarihinde Dımaşk'ta doğmuştur. Hanefî mezhebine mensup olan İbnü'l-Aynî, daha çok nahiv, belagat ve fıkıh usûlü ilimleriyle meşgul olmuştur. Kaynaklarda hayatıyla ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. 893/1488 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. bk. Ziriklî, *a.g.e.*, III, 300; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 85.

179 Kütüphane kayıtlarında kitabın ismi "*Şerhu'l-Envâr*" şeklinde geçmektedir.

180 Hayatı hakkında bilgi için bk. İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, X, 523; Leknevi, *a.g.e.*, s. 134-135; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 328; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 740; Özel, "İbn Nüceym, Zeynüddin", *DİA*, XX, 236-237.

İnebey Kütüphanesi'nde kayıtlı olan nüsha 200 varak, 31 satır olup hicrî 1008 tarihinde¹⁸¹ istinsah edilmiştir. İncelenen nüshada kırmızı mürekkeple yazılan metin, kelime veya cümle şeklinde verilmiş, ardından siyah mürekkeple şerh edilmiştir. İbn Nüceym eserin mukaddimesinde, hicrî 965 senesinde el-Câmi'ü'l-Ezher'de *Menâr*'ı ders olarak okuturken bu şerhi yazdığına ifade eder.¹⁸² Yine mukaddimedede, eserini *Mişkâtü'l-envâr fi usûli'l-Menâr* diye isimlendirdiğinden bahsetmektedir.¹⁸³ Ancak ferağ kaydında, eserini önce *Ta'liku'l-envâr 'alâ usûli'l-Menâr* diye isimlendirdiğini, daha sonra bazı âlimlerin işaretleriyle *Fethu'l-gaffâr bi-şerhi'l-Menâr* ismini verdiğini belirtmektedir.¹⁸⁴ Her ne kadar müellif tarafından son olarak *Fethu'l-gaffâr bi-şerhi'l-Menâr* ismiyle isimlendirilse de bu üç farklı isimlendirme, eserin bu üç isimle de anılmasına sebep olmuştur. Ferağ kaydında eserin hicrî 965 yılında, beş ay gibi kısa bir süre içerisinde tamamlandığı zikredilmektedir.¹⁸⁵ Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan İbn Nüceym'in bu şerhi üzerine Abdurrahman el-Bahrâvî'nin bir hâşiyesi bulunmaktadır.¹⁸⁶ Eser Kahire'de 1355/1936 tarihinde Abdurrahman el-Bahrâvî'nin hâşiyesiyle birlikte 3 cilt halinde Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî isimli yayınevi tarafından basılmıştır. Eser ile ilgili 'Abdül'âlî b. Ali el-Mezrû'î Suudi Arabistan'da el-Câmi'atü'l-İslâmiyye bi'l-Medîneti'l-Münevver'e *"Tahrîcü'l-fürû' 'ale'l-usûl min kitâbi'l-Bahrî'r-râik şerhi Kenzîd-dekâik li-Zeyniddîn İbn-i Nüceym el-Hanefî rahimehu'l-lâh mukârene bi-kitâbihî Fethi'l-gaffâr şerhi'l-Menâr dirâse-te'sîliyye-tabîkiyye"* isimli bir doktora tezi hazırlamıştır.

(7) Şemseddin Muhammed el-Koçhisârî¹⁸⁷: *el-Fevâidü'ş-şemsiyye li'l-Menâri'l-Hâfızıyye*

Nesefî'nin *Menârü'l-envâr* adlı eserinin şerhidir. Eser 210 varak, 29 satır olup İnebey Kütüphanesi'nde HO665 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Kütüphane ka-

181 Kütüphane kataloğuna istinsah tarihi hicrî 1080 olarak kaydedilmiş olsa da eserin ferağ kaydına göre bu tarih hicrî 1008'dir. (bk. Zeynüddin b. İbrahim İbn Nüceym, *Fethu'l-gaffâr bi-şerhi'l-Menâr*, İnebey Ktp., nr. HO664, vr. 200b.)

182 İbn Nüceym, a.g.e., vr. 1b.

183 İbn Nüceym, a.g.e., vr. 1^b.

184 İbn Nüceym, a.g.e., vr. 200^a.

185 İbn Nüceym, a.g.e., vr. 200^a.

186 Koca, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, XXIX, 118.

187 Kaynaklarda müellifin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Müellifin ismi *Keşfü'z-zunûn*'da Şemseddin Muhammed el-Koçhisârî ve Şemseddin Muhammed b. Ali el-Koçhisârî olarak iki farklı şekilde geçmektedir. *DİA*'nın "*Menârü'l-envâr*" maddesinde *Menâr*'ın şerhleri sayılırken *el-Fevâ'idü'ş-şemsiyye li'l-Menâri'l-Hâfızıyye* adlı şerhin Alâeddin Ali b. Musa el-Koçhisârî (841/1437)'ye ait olduğu ifade edilmektedir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshasında (Fâtih, nr. 1398) müellif ismi Alâeddin Ali b. Musa el-Koçhisârî şeklinde kaydedilmiştir. (bk. Koca, "Menârü'l-Envâr", *DİA*, XXIX, 118.) Ancak kaynaklarda Alâeddin Ali b. Musa el-Koçhisârî'nin *Menâr*'a şerh yazdığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca *Keşfü'z-zunûn*'da *el-Fevâ'idü'ş-şemsiyye*'nin müellifi olarak Şemseddin Muhammed el-Koçhisârî ismi verilmektedir. bk. Kâtip Çelebi, a.g.e., II, 1825; Taşköprizâde, a.g.e., s. 64; Bağdâdî, a.g.e., I, 731; Kehhâle, a.g.e., II, 535.

yıtlarına göre eserin zahriyesinde müellif hattı kaydının bulunduğu yazmaktadır.¹⁸⁸ Yine kütüphane kayıtlarında eserin eskiliğinin, kenarındaki bazı düzeltmelerin ve içindeki bazı kelimelerin silinmesinin müellif hattı olduğunu tekit ettiği ve eserin hicrî VIII. asrın sonlarında istinsah edildiği ifade edilmektedir. Son iki varakta, yazıların bir kısmı silinmiş olup okunamayacak durumdadır.¹⁸⁹ Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1398) bir nüshası daha bulunmaktadır. Şarih “*kavlühû*” ifadesiyle metnin ilgili yerini naklettikten sonra şerhe başlamakta, “*fe'in kulte-kultü*”¹⁹⁰ ifadeleriyle muhtemel sorulara cevap vermekte, bir mesele ile ilgili tüm görüşleri naklettikten sonra “*kulnâ*”¹⁹¹ ifadesiyle mezhebini görüşünü belirtmektedir. Metin dışında kenarda açıklamalara yer verilmiştir. Kütüphanedeki nüshada “*beyânü aksâmi's-sünne*”,¹⁹² “*icmâ*”¹⁹³ ve “*kıyâs*”¹⁹⁴ adını taşıyan üç bab başlığı ve on beş fasıl başlığı bulunmaktadır.¹⁹⁵ Koçhisârî, eserin sondan bir önceki faslı olan “*faslün fi'l-müteferrikât*”¹⁹⁶ başlıklı fasılda “*mes'ele*” ara başlıklarıyla çeşitli konulara değinmiştir. Bu fasılda değinmiş olduğu konulardan biri de terimler arasındaki farklardır. Terimler arasındaki farkları şu başlıklarla işlemiştir: Takyîd ile tahsis arasındaki fark, tahsis ile nesh arasındaki fark, tahsis ile istisna arasındaki fark, istisna ile nesh arasındaki fark, takyîd ile nesh arasındaki fark, talik ile istisna arasındaki fark, talik ile takyîd arasındaki fark, takyîd ile istisna arasındaki fark, nesh ile talik arasındaki fark, tahsis ile talik arasındaki fark.¹⁹⁷

2. Hâşiyeleri

(1) Radiyyüddin İbnü'l-Hanbelî¹⁹⁸ (ö. 971/1563): *Envârü'l-halek 'alâ Şerhi'l-Menâr*

İbn Melek'in *Şerhu'l-Menâr* adlı eseri üzerine yazılan hâşiyedir. Kütüphanedeki nüsha 92-139 varak, 21 satır olup HO635/6 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.

188 Yapılan incelemede müellif hattı kaydına rastlanmamıştır.

189 bk. Şemseddin Muhammed el-Koçhisârî, *el-Fevâidü's-Şemsiyye*, İnebey Ktp., nr. HO665, 208b-210a.

190 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 9^a.

191 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 8^b, 9^a.

192 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 92^a.

193 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 121^a.

194 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 124^b.

195 Fasıl başlıklarının geçtiği varaklar şunlardır: 26^b, 27^b, 55^b, 76^a, 84^a, 89^a, 104^b, 107^a, 110^b, 119^a, 138^a, 152^a, 162^a, 192^a, 199^b.

196 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 192^a.

197 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 194^b-195^a.

198 Tam adı Ebü Abdillâh Radiyyüddin (Şemsüddin) Muhammed b. İbrâhim b. Yûsuf el-Halebî el-Hanefî olup babası ve dedesi Hanbelî mezhebine mensup oldukları için İbnü'l-Hanbelî diye anılmaktadır. Hayatı hakkında bilgi için bk. İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, X, 533-534; Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 248; Zirikli, *a.g.e.* V, 302-303; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 42-43; Cevat İzgi, “İbnü'l-Hanbelî, Radiyyüddin”, *DİA*, XXI, 68-69; Özel, *a.g.e.*, s. 257-258.

Nüshanın sonu eksiktir. Eser, Kâsım b. Kutluboğâ'nın risâlelerinin yer aldığı bir cilt içerisinde bulunmaktadır. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser, hicrî 1306 ve 1315 tarihlerinde İbn Melek'in şerhinin kenarında olmak üzere İstanbul'da basılmıştır.¹⁹⁹ Yine “*Şerhü'l-Menâr ve Havâşîhi min 'ilmi'l-usûl*” ismiyle 2 cilt halinde neşredilen bir kitapta, İbn Melek'in Menâr şerhi ve bu şerh üzerine yazılan Azmîzâde ve Yahyâ er-Ruhâvî'nin hâşiyeleri ile birlikte, İbnü'l-Hanbelî'nin bu hâşiyesi de yer almaktadır.²⁰⁰ Ancak bu baskıda söz konusu hâşiyenin adı *Envârü'l-Halek li'bni'l-Halebî* şeklinde yazılmıştır. Bu kitap ile kütüphanedeki nüsha arasında yapılan karşılaştırmada hâşiyenin İbnü'l-Hanbelî'ye ait olduğu ve muhaşşî isminin sehven İbnü'l-Halebî şeklinde yazıldığı anlaşılmıştır.

(2) Azmîzâde Mustafa b. Ahmed Hâletî²⁰¹ (ö. 1040/1631): *Netâ'icü'l-efkâr hâşîye 'alâ Şerhi'l-Menâr*

İbn Melek'in *Şerhu'l-Menâr* adlı eseri üzerine yazılan hâşiyedir. Bu hâşiyenin İnebey Kütüphanesi'nde bulunan üç nüshası arasında istinsah tarihi bakımından en eski olan nüshası HO707 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Bu nüsha 188 varak, 19 satır olup Ali b. Recep b. İbrahim tarafından hicrî 1072 tarihinde istinsah edilmiştir. GE4662 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan diğer bir nüshası ise hicrî 1079 tarihinde istinsah edilmiştir. Üçüncü nüshası ise UC1075 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. GE4662 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüshanın ismi kütüphane kayıtlarında *Hâşiyat Menâr el-envâr* şeklinde geçmektedir. İncelenen nüshanın herhangi bir yerinde kitabın ismi ile alakalı bir açıklama bulunmamaktadır. Her ne kadar müellif eserine bir isim vermese de muhtemelen eserin sonunda geçen “netâ'icü'l-efkâr” ifadesi²⁰² sebebiyle eser, *Netâ'icü'l-efkâr hâşîye 'alâ Şerhi'l-Menâr* adıyla anılmaktadır. Nitekim Hüseyin Atay da eseri, bu isimle zikretmektedir.²⁰³ Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser, hicrî 1315 yılında İbn Melek'in şerhi ile beraber İstanbul'da basılmıştır.²⁰⁴ Yine “*Şerhü'l-Menâr ve Havâşîhi min 'ilmi'l-usûl*” ismiyle 2 cilt halinde neşredilen bir kitapta, İbn Melek'in Menâr şerhi ve bu şerh üzerine yazılan Yahyâ er-Ruhâvî ve İbnü'l-Hanbelî'nin hâşiyeleri ile birlikte Azmîzâde'nin bu hâşiyesi de yer almaktadır.²⁰⁵

199 Atay, *a.g.e.*, s. 124.

200 Bu kitap, Dârü'l-Ahyâr, Dâru Rikâbî li'n-Neşr adlı yayınevleri tarafından Riyad-Kahire'de basılmıştır.

201 Hayatı hakkında bk. Muhibbî, *a.g.e.*, IV, 390-392; Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 440; Zirikli, *a.g.e.*, VII, 240; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 882; İpekten, “Azmîzâde Mustafa Hâletî”, *DİA*, IV, 348-349; Özel, *a.g.e.*, s. 295-296.

202 Azmîzâde Mustafa Hâletî, *Hâşîye 'alâ Şerhi'l-Menâr li'bn-i Melek*, İnebey Ktp., nr. HO707, vr. 138^b.

203 Atay, *a.g.e.*, s. 124.

204 Atay, *a.g.e.*, s. 124.

205 Bu kitap, Dârü'l-Ahyâr ve Dâru Rikâbî li'n-Neşr adlı yayınevleri tarafından Riyad ve Kahire'de basılmıştır.

(3) Şerefeddin Yahyâ b. Karaca er-Ruhâvî²⁰⁶: *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menâr li'bn-i Melek*

Eserin ismi kütüphane kayıtlarında *Hâşiyetü'l-Menâr* şeklinde geçmektedir. Ancak zahriyesinde İbn Melek şerhinin hâşiyesi olduğu belirtilmektedir. Bu yüzden eserin asıl ismi *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menâr li'bn-i Melek* olmalıdır. Nitekim Hüseyin Atay da eseri, bu isimle zikretmektedir.²⁰⁷ İncelenen nüsha 374 varak, 25 satır olup kütüphane kayıtlarına göre hicrî X. asırda istinsah edilmiştir. Eserin başından 26. varâğa kadar *Menâr* metni kırmızı mürekkeple İbn Melek şerhi de siyah mürekkeple yazılmak suretiyle İbn Melek'in *Menâr* şerhi sayfaların üst kısmına yazılmıştır. Varak 40-b, 291-b, 292-a ve 292-b'de de aynı şekilde İbn Melek'in *Menâr* şerhi sayfanın üstünde verilmiş, ancak diğer varaklarda bu uygulama devam ettirilmemiştir. Bab başlıkları, "kavlühû" ifadeleri ve ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. İnebey Kütüphanesi'nde eserin 399 varak, 23 satır ve HO696 demirbaş numarasına kayıtlı bir nüshası daha bulunmaktadır. Eser, hicrî 1315 yılında İbn Melek'in şerhi ile beraber İstanbul'da basılmıştır.²⁰⁸ Yine "Şerhü'l-Menâr ve Havâşîhi min 'ilmi'l-usûl" ismiyle 2 cilt halinde neşredilen bir kitapta, İbn Melek'in *Menâr* şerhi ve bu şerh üzerine yazılan Azmizâde ve İbnü'l-Hanbelî'nin hâşiyeleri ile birlikte Ruhâvî'nin bu hâşiyesi de yer almaktadır.²⁰⁹

(4) Ahmed b. Muhammed el-Filibevî:²¹⁰ *Hâşiye 'alâ dibâceti Şerhi'l-Menâr*

İbn Melek'in *Menâr* şerhinin dibâcesi üzerine yazılan bir hâşiyedir. 11 varak, 21 satır olan nüsha, Muhammed b. Mustafa Kalbî tarafından hicrî 1111 tarihinde istinsah edilmiştir. Eserin kütüphanede 13 varak, 23 satır ve GE4661/1 demirbaş numarasıyla ve "Şerh dibâcat Şerh el-manâr" ismiyle kayıtlı bir nüshası daha mevcuttur. Mukaddimede Filibevî, insanlara faydası olacak bir şeyler yazıp dua ile anılmak istediğini ancak selefin kapalı bir konu bırakmadığını, halef için de selefle uymaktan başka bir yol kalmadığını söylemektedir. Daha sonra İbn Melek'in

206 Ruhâvî, aslen Musûl ve Şam arasında bulunan Ruhâ kentinden olup Mısır'da doğmuş ve yetişmiştir. Hanefî fakihî olan Ruhâvî bir müddet Dimaşk'ta ikamet etmiş, 942/1535 yılında Mısır'a dönmüştür. bk. Necmeddin Muhammed b. Muhammed el-Gazzî, *el-Kevâ'ibü's-sâire*, (thk. Halil el-Mensûr) Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, II, 256; Zirikli, *a.g.e.*, VIII, 163. Vefat tarihi ile ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamasıyla birlikte, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Menâr* adlı eserinin Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bazı nüshalarında vefatıyla ilgili 1000/1591 tarihi kaydedilmiştir. bk. Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin, nr. 154; Ayasofya, nr. 971; Fâtih, nr. 1297; Hacı Beşir Ağa, nr. 195.

207 Atay, *a.g.e.*, s. 124.

208 Atay, *a.g.e.*, s. 124.

209 Bu kitap, Dârü'l-Ahyâr ve Dâru Rikâbi li'n-Neşr adlı yayınevleri tarafından Riyad ve Kahire'de basılmıştır.

210 Kütüphane kayıtlarında müellif ismi Ahmed b. Mahmûd el-Filbâvî şeklindedir. Hicrî 11. asır (miladi 17. asır)'da yaşadığı bilgisi dışında Ahmed b. Muhammed el-Filibevî'nin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. bk. Kehhâle, *a.g.e.*, I, 289.

Menâr şerhinin dibâcesindeki lafız ve manaların güzelliğinden ve öneminden bahsetmektedir.²¹¹ Her kelimenin tek tek şerh edildiği eserde, metnin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Bazen bir kelime ile ilgili, bazen de konu ile ilgili olmak üzere kenarda açıklamalara yer verilmiştir. Lügavî ve nahvî izahlar yapan²¹² yazar, “*fe’in kulte-kultü*”²¹³ ifadeleriyle muhtemel sorulara cevap vermekte, “*ekûlü*”²¹⁴ ifadesiyle kendi görüşünü belirtmektedir.

3. Muhtasarı

Hüseyin Evlevî²¹⁵ (ö. 1000/1592): *Dav’ü’l-envâr fi şerhi Muhtasari’l-Menâr*

Hüseyin Evlevî, Tâhir b. Hasan el-Halebî’nin *Muhtasari’l-Menâr* adlı eserini önce *Meşârikü’l-envâr fi şerhi’l-Menâr* adıyla şerh etmiş, ardından öğrencilerinin isteği üzerine bu şerhi *Dav’ü’l-envâr fi şerhi Muhtasari’l-Menâr* adıyla ihtisar etmiştir.²¹⁶ İnebey Kütüphanesi’nde OR400 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan nüsha 4+131 varak, 15 satır olup Abdülhalim adlı bir müstensih tarafından hicrî 1051 tarihinde istinsah edilmiştir. Kütüphanede eserin GE4778/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı bir nüshası daha bulunmaktadır. Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi’nde eserin h. 1010 tarihinde istinsah edilmiş 117 varaklık bir nüshası mevcuttur (Süleymaniye Ktp., Yozgat, nr. 516). İncelenen nüshada başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, kenarda açıklamalara yer verilmiştir. Metin ile şerh arasını ayırmak amacıyla metnin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Eser Abdullah Rabî‘ Abdullah Muhammed tarafından tahkik edilerek 2005 yılında Kahire’de basılmıştır.

4. Muhtasarı Üzerine Şerhleri

(1) İbnü’r-Rabve²¹⁷ (ö. 764/1363): *el-Mekkiyyü’l-muhtâr fi şerhi Kudsi’l-esrâr*

İbnü’r-Rabve (ö. 764/1363) önce *Menârü’l-Envâr*’ı, *Kudsi’l-esrâr fi’htisâri’l-Menâr* adıyla ihtisar etmiş, daha sonra bu muhtasar üzerine *el-Mekkiyyü’l-muhtâr fi şerhi Kudsi’l-esrâr*²¹⁸ isimdeki bu şerhi kaleme almıştır. İbnü’r-Rabve’nin İne-

211 Ahmed b. Muhammed el-Filibevî, *Hâşiye ‘alâ dibâceti Şerhi’l-Menâr*, İnebey Ktp., nr. GE1289, vr. 71^b-72^a.

212 Filibevî, *a.g.e.*, vr. 75^a.

213 Filibevî, *a.g.e.*, vr. 74^b.

214 Filibevî, *a.g.e.*, vr. 78^b.

215 Kaynaklarda hayatı hakkında bilgi bulunmayan Hüseyin b. İbrahim Evlevî’nin vefat tarihi, tahkik edilerek basılan eserinde ve eserin Süleymaniye Kütüphanesi’ndeki nüshasında 1000/1592 şeklinde zikredilmektedir.

216 bk. Hüseyin b. İbrahim Evlevî, *Dav’ü’l-envâr fi şerhi Muhtasari’l-Menâr*, İnebey Ktp., nr. OR400, vr. 2^b-3^a.

217 Hayatı hakkında bilgi için bk. Leknevî, *a.g.e.*, s. 156; Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 162; Ziriklî, *a.g.e.*, V, 327; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 73; Kallek, “İbnü’r-Rabve”, *DİA*, XXI, 179.

218 İbnü’r-Rabve’nin bu şerhi *Hediyetü’l-ârifin*’de *Şerhu Kudsi’l-esrâr muhtasari’l-Menâr* adıyla zikredilmek-

bey Kütüphanesi'nde HO666 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan bu şerhi 117 varak, 31 satır olup Ali el-Ensârî el-Hazrecî el-Hanefî tarafından hicrî 864 tarihinde istinsah edilmiştir. İbnü'r-Rabve eserin mukaddimesinde, Mekke'de iken oradaki talebelerin kendisinden *Kudsü'l-esrâr* adlı eseri üzerine müşkil yerleri açıklayan, sözü gereksiz yere uzatmaktan ve aşırı kısaltmaktan kaçınan, sayısız faydaları içeren kısa bir şerh yazmasını istediklerini söyler. Bunun üzerine *Menâr*'ın muhtasarı olan *Kudsü'l-esrâr* adlı eserini şerh etmeye başladığını ve bu şerhi *el-Mekkiyyü'l-muhtâr fi şerhi Kudsî'l-esrâr* diye isimlendirdiğini ifade eder.²¹⁹ Kırmızı mürekkeple yazılan “*kavlühû*” ifadesiyle metnin verildiği nüshada, metin ile şerh arasındaki ayırmak amacıyla metnin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. İbnü'r-Rabve “*Fe'in kîle-kultü*”, “*fe'in kulte-kultü*”²²⁰ gibi ifadelerle muhtemel sorulara cevap vermekte, “*inde Ebî Hanîfe ve Muhammed*”, “*inde Ebî Yusuf*”²²¹, “*kâle Muhammed ve Züfer*”²²² tarzında mezhep içindeki farklı görüşleri zikretmekte, “*kâle-Şâfi*”²²³ ifadesiyle İmam Şafiî'nin görüşünü nakletmekte, “*kîle*”²²⁴ ifadesiyle zayıf görüşleri belirtmektedir. Mezhep imamlarının yanında Sadrüşşerîa²²⁵, Serahsî, Habbâzî, Debbûsî,²²⁶ Ebû Bekir er-Râzî,²²⁷ Kerhî²²⁸ gibi âlimlerin görüşlerine de yer vermekte, “*kâle ba'du'l-mu'tezile*”²²⁹ gibi ifadelerle de itikadî mezheplerin görüşlerini ifade etmektedir. Eserde tespit edilebildiği kadarıyla üç bab başlığı ve bunların alt başlığı olan fasıl başlıkları kullanılmıştır. İncelenen nüshadaki bab başlıkları şunlardır: “*Bâbü's-sünne*”, “*bâbü'l-icmâ*”, “*bâbü'l-kıyâs*”.²³⁰ Ramazan Kaplan Erciyes Üniversitesi'nde “*İbnü'r-Rabve el-Konevî'nin 'Kudsü'l-esrâr fi'htisâri'l-Menâr Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*” adıyla bir yüksek lisans çalışması yapılmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 764, Şehid Ali Paşa, nr. 664-02) iki adet yazma nüshası bulunan *el-Mekkiyyü'l-muhtâr fi şerhi Kudsî'l-esrâr* adlı eserin, günümüzde halen neşri veya tahkiki yapılmamıştır.

tedir (bk. Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 162). *DİA*'nın “Menâr”maddesinde de *Mekketü'l-muhtâr fi şerhi kudsî'l-esrâr* adıyla zikredilmektedir (bk. Koca, “Menârü'l-envâr”, *DİA*, XXIX, 119).

219 Nâsirüddin Muhammed b. Ahmed b. Abdülaziz el-Konevî ed-Dimeşki İbnü'r-Rabve, *el-Mekkiyyü'l-muhtâr fi şerhi Kudsî'l-esrâr*, İnebey Ktp., nr. HO666, vr. 1^b.

220 İbnü'r-Rabve, *a.g.e.*, vr. 2^a.

221 İbnü'r-Rabve, *a.g.e.*, vr. 6^a.

222 İbnü'r-Rabve, *a.g.e.*, vr. 7^b.

223 İbnü'r-Rabve, *a.g.e.*, vr. 7^a.

224 İbnü'r-Rabve, *a.g.e.*, vr. 3^b.

225 İbnü'r-Rabve, *a.g.e.*, vr. 7^b.

226 İbnü'r-Rabve, *a.g.e.*, vr. 12^a.

227 İbnü'r-Rabve, *a.g.e.*, vr. 19^b.

228 İbnü'r-Rabve, *a.g.e.*, vr. 20^a.

229 İbnü'r-Rabve, *a.g.e.*, vr. 19^b.

230 İbnü'r-Rabve, *a.g.e.*, vr. 67^b, 81^b, 83^a.

(2) Kâsım b. Kutluboğa²³¹ (ö. 879/1474): *Şerhu Muhtasari'l-Menâr*

Ebü'l-İz Tâhir b. Hasan el-Halebî'nin *Muhtasari'l-menâr*'ı üzerine yazılan şerhtir. Eserin İnebey Kütüphanesi'nde UC1077 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüshası, 40+1 varak, 17 satır olup hicrî 967 tarihinde istinsah edilmiştir.

Eserin kütüphanedeki nüshasında kırmızı mürekkeple metin verilmiş, ardından verilen metin siyah mürekkeple şerh edilmiştir. Nüshanın kenarında "matlab" adıyla başlıklar belirtilmiş olup, bu başlıklar sırasıyla şöyledir: "Envâ'u'l-edâ kâmilün ev gayru kâmilin", "en-nehü mine'l-hâss", "el-âmm mine'l-kısmi'l-evvel", "el-müşterek mine'l-kısmi'l-evvel", "el-müevvel mine'l-kısmi'l-evvel", "ez-zâhir mine'l-kısmi's-sânî", "el-müfesser mine'l-kısmi's-sânî", "el-mücmelü'l-mukâbil mine'l-kısmi's-sânî", "el-mecâz mine'l-kısmi's-sâlis", "el-hakikat mine'l-kısmi's-sâlis", "es-sarih mine'l-kısmi's-sâlis", "el-kinâye mine'l-kısmi's-sâlis", "el-işâre bi-ibâreti'n-nass mine'l-kısmi's-sâlis", "es-sâbit mine'l-kısmi's-sâlis", "es-sâbit bi'ktizâ'ihî mine'l-kısmi's-sâlis", "et-tensîs 'aleş-şey", "el-meşrû'ât", "el-ahkâmü'l-meşrû'a", "icmâ'", "kıyâs", "şartu'l-ictihâd", "el-ahkâmü'l-meşrû'a", "el-ehliyye", "el-hurumât", "el-müteferrikât".Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser, Züheyr b. Nâsırüddin tarafından 1413/1993 tarihinde Dimaşk'ta neşredilmiştir.

(3) Muhammed et-Timurtâşi²³² (ö. 1006/1598): *Şerhu Muhtasari'l-Menâr*

Ebü'l-İz Tâhir b. Hasan el-Halebî'nin *Muhtasari'l-menâr*'ı üzerine yazılan şerhtir. İnebey Kütüphanesi'nde HO709/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha, 49 varak, 23 satır olup, hicrî 989 tarihinde asıl nüshasından istinsah edilmiştir. Nüshada başlıklar ve metin kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Timurtâşi mukaddimede, Tâhir b. Hasan b. Ömer b. Habîb'in *Muhtasar*'ını övdükten sonra onun kapalı yerlerinin açıklayan, müşkilleri çözen bir şerh yazmaya başladığını ifade etmektedir. Fıkıh usûlünün tarifi, mevzuu ve gayesini belirttikten sonra şerhe başlamaktadır.²³³ Timurtâşi eserde, "indenâ"²³⁴ ifadesiyle mezhebinin görüşünü aktarmakta, "fe'in kulte-kultü"²³⁵ ifadesiyle muhtemel sorulara cevap vermekte, konu

231 Hayatı hakkında bilgi için bk. Sehâvî, *a.g.e.*, VI, 184-190; Leknevî, *a.g.e.*, s. 99; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 830-831; Zirikli, *a.g.e.*, V, 180; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 648; Talat Sakallı, "İbn Kutluboğa", *DİA*, XX, 153-154; Özel, *a.g.e.*, s. 200-202.

232 Hayatı hakkında bilgi için bk. Muhibbî, *a.g.e.*, IV, 18-20; Zirikli, *a.g.e.*, VI, 239; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 427; Özel, "Timurtâşi, Muhammed b. Abdullah", *DİA*, XLI, 188; Özel, *a.g.e.*, s. 282.

233 Muhammed b. Abdullah Timurtâşi, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ*, İnebey Ktp., nr. HO709/1, vr. 2^b-3^a.

234 Timurtâşi, *a.g.e.*, vr. 10^b.

235 Timurtâşi, *a.g.e.*, vr. 3^b.

ile ilgili tartışmalara girmektedir. “*An Ebî Hanîfe*”,²³⁶ “*kâle Muhammed*”,²³⁷ “*kâleş-Şâfi’î*”,²³⁸ “*kâle Ebû Yûsuf veş-Şâfi’î*”²³⁹ gibi ifadelerle mezhep imamlarının görüşlerini nakletmekte “*ve hâzâ ‘alâ kavli Ebî Hanîfe ve Muhammed hilâfen li’l-İmâmîs-Sânî*”²⁴⁰ gibi ifadelerle mezhep içi ihtilafları belirtmektedir. Şerhte yararlandığı kişiler arasında Kerhî, Serahsî, Ebû Zeyd ed-Debûsî, Fahrülislâm el-Pezdevî, Ebû'l-Yûsuf el-Pezdevî, Zemahşerî, Seyyid Şerîf Cürçânî, İbn Melek gibi âlimler bulunmaktadır. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi'l-Menâr*, *Şerhu'l-Muğnî*, *Şerhu'l-Kenz*, *Bahrü'r-râ'ik*, *Cem'ü'l-cevâmi'*, *Bedî'ü'n-nizâm*, *Telvîh*, *Şerhu'l-Menâr li'bn-i Melek* yararlandığı kaynaklar arasında yer almaktadır. Yapılan araştırmada eserin Türkiye'de başka bir nüshasına rastlanmamıştır. Diğer taraftan Riyad'da Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Bühûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye'de B-11559 demirbaş numarasıyla bir nüshası daha bulunmaktadır.²⁴¹

C. Tenkîhu'l-usûl ve Üzerine Yapılan Çalışmalar

Sadrüşşerîa es-Sânî (ö. 747/1346),²⁴² *Tenkîhu'l-usûl* adını verdiği²⁴³ bu eserinde Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüsûl*'ünü esas alarak Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahsûl*'ü ile İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtasar*'ındaki konuları özetlemiş, ayrıca birçok konuda kendi görüşlerini de eklemiştir. Müellif, daha sonra metinde bazı ekleme, çıkartma ve değişiklikler yaptığını ifade etmiş, eserine *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh* adıyla bir şerh yazıp metne verdiği son şekli bu şerhin içine kaydetmiştir.²⁴⁴ İnebey Kütüphanesi'nde HC265 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 147 varak, 10 satır olup Tevfik b. Muhammed el-Geylânî tarafından hicrî 993²⁴⁵ tarihinde istinsah edilmiştir.²⁴⁶ Kütüphanede eserin UC1081 demirbaş numaralı bir nüshası daha bulunmaktadır. Kenarda açıklamalara yer verilen nüshada başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, konu içerisinde dikkat çekilmek istenen yerlerin de üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Müellif eserin mukaddimesinde, âlimlerin her dö-

236 Timurtâşi, *a.g.e.*, vr. 12^b.

237 Timurtâşi, *a.g.e.*, vr. 13^a.

238 Timurtâşi, *a.g.e.*, vr. 15^b.

239 Timurtâşi, *a.g.e.*, vr. 21^b.

240 Timurtâşi, *a.g.e.*, vr. 9^b.

241 <http://shamela.ws/browse.php/book-5678/page-111559> (30.12.2017).

242 Hayatı hakkında bilgi için bk. Leknevî, *a.g.e.*, s. 109-112; Bağdâdi, *a.g.e.*, I, 649-650; Zirikli, *a.g.e.*, IV, 198; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 355; Özen, “Sadrüşşerîa”, *DİA*, XXXV, 427-430; Özel, *a.g.e.*, s. 132-134.

243 Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd, *Tenkîhu'l-usûl*, İnebey Ktp., nr. HC265, vr. 2^b.

244 Şükrü Özen, “Tenkîhu'l-usûl”, *DİA*, XL, 454-455.

245 Kütüphane kataloğuna istinsah tarihi sehven 994 şeklinde kaydedilmiştir.

246 Sadrüşşerîa, *a.g.e.*, vr. 147^a.

nemde Pezdevî'nin eseri üzerine eğildiklerini, ancak bazı âlimlerin onu eleştirdiğini, bu yüzden onun eserini ayıklayıp düzenlemek istediğini ve Pezdevî'nin maksadını açıklamaya, eserini de aklın kâidelerine göre yeniden düzenleyip taksim etmeye çalıştığını ifade etmektedir.²⁴⁷ Bab ve fasıl sistemiyle yazılan ve bir mukaddime, iki bölümden oluşan eserin mukaddimesinde fıkıh ve fıkıh usûlünün tanımı, fıkıh usûlünün mahiyeti ve kapsamı ele alınmıştır. Birinci bölümde her biri rükün başlığı ile verilen kitap, sünnet, icmâ ve kıyas konuları işlenmiştir. İstihsan, cedel, teâruz ve ictihad konularına kıyas başlığı altında yer verilmiştir. İkinci bölümde hüküm, mahkûm bih ve mahkûm aleyh konuları ele alınmış, kitabın sonunda da ehliyet ve ehliyet ârızalarına yer verilmiştir.²⁴⁸ Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser ile ilgili birçok şerh, hâşiye ve ihtisar çalışması yapılmış,²⁴⁹ özellikle Sâdeddin et-Teftâzânî'nin müellifin şerhi üzerine yapmış olduğu hâşiye eserin aslından daha fazla rağbet görmüş ve Osmanlı medreselerinde en çok okutulan kitap haline gelmiştir.²⁵⁰ *Tenkîhu'l-usûl*, müellifin şerhi ve Teftâzânî'nin hâşiyesiyle birlikte defalarca basılmıştır.²⁵¹

1. Şerhleri

(1) Sadrüşşerîa es-Sânî²⁵² (ö. 747/1346): *et-Tavzîh fî halli gavâmizi't-Tenkîh*

Sadrüşşerîa'nın *Tenkîhu'l-usûl*'e bazı ekleme ve çıkarmalar ve çeşitli değişiklikler yaparak bu esere verdiği son şekli de içerisine kaydettiği şerhtir. Bu şerh asıl metinle bir bütünlük içerisinde olduğundan daha sonra gelen müellifler şerhi bir metin gibi düşünerek ona şerhler yazmışlardır. Sadrüşşerîa, *Tenkîhu'l-usûl*'de birtakım yeni görüşler ileri sürmekle birlikte eserin şerhi olan *et-Tavzîh*'te kendi görüşlerini daha geniş biçimde işlemiştir. Müellif kendi orjinal görüşlerini ifade ederken, bu görüşlerin kendisine ait olduğunu çeşitli ifadelerle belirtmektedir.²⁵³ İnebey Kütüphanesi'nde UC1083 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 205+4 varak, 21 satır olup Ahmed b. Tura Hacı tarafından hicrî 823 tarihinde istinsah edilmiştir. Kütüphanede eserin toplam on dört nüshası bulunmaktadır

247 Sadrüşşerîa, *a.g.e.*, vr. 2^a.

248 Özen, "Tenkîhu'l-usûl", *DİA*, XL, 455.

249 Eser üzerine yapılan çalışmalar için bk. Atay, *a.g.e.*, s. 131-134; Özen, "Tenkîhu'l-usûl", *DİA*, XL, 456-458.

250 Cici, *a.g.e.*, s.46.

251 Ayrıntılı bilgi için bk. Özen, "Tenkîhu'l-usûl", *DİA*, XL, 456-457.

252 Hayatı hakkında bilgi için bk. Leknevi, *a.g.e.*, s. 109-112; Bağdâdi, *a.g.e.*, I, 649-650; Zirikli, *a.g.e.*, IV, 198; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 355; Özen, "Sadrüşşerîa", *DİA*, XXXV, 427-431; Özel, *a.g.e.*, s. 133-134.

253 Özen, "Tenkîhu'l-usûl", *DİA*, XL, 455.

(eserin diğer nüshaları şunlardır: İnebey Ktp., nr. KU36; nr. UC1082; nr. HO158; nr. UC1084; nr. UC1085; nr. UC1086; nr. UC1087; nr. UC9648; nr. GE3962; nr. GE4265; nr. GE4473; nr. GE4513; nr. GE4663). İncelenen nüshada metin “*mim*” harfi, şerh ise “*şin*” harfi ile verilmiştir. Bab ve fasıl başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Çeşitli kütüphanelerde eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır. *Tavdih*, gerek metni, gerekse şerh ve hâşiyeleriyle birlikte birçok defa basılmıştır.

(2) *Şerhu Tenkîhu'l-usûl*

Sadrüşşeriâ'nın *Tenkîhu'l-usûl* adlı eseri üzerine yazılan şerhtir. Ancak incelenen nüshada müellifin kim olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kütüphanede HO712 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 159 varak, 19 sattır. Hicrî 850 tarihinde Felekâbâd'da istinsah edilmiştir.

2. Hâşiyeleri

(1) *Sâdeddin et-Teftâzânî*²⁵⁴ (ö. 792/1390): *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh*

Sadrüşşeriâ'nın *et-Tavdih fi halli gavâmizi't-Tenkîh* adlı şerhine yazılan hâşiyedir. Sadrüşşeriâ'ya yöneltilen eleştiriler sebebiyle Hanefî ilim muhitlerinde büyük yankı uyandıran *et-Telvîh*, daha sonraki usûl-i fıkıh literatürünü derinden etkilemiş, Kadı Burhâneddin, Nurullah el-Hârizmî ve Şehâbeddin Mercânî gibi pek çok müellif tarafından şiddetle eleştirilmiştir.²⁵⁵ İnebey Kütüphanesi'nde HO659 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 2+442 varak, 21 satır olup Muhammed b. Alâ' tarafından hicrî 805 tarihinde istinsah edilmiştir. Kütüphanede eserin KU37, UC1091, UC1092, GE1149/2, GE3956, GE4655, GE4656 demirbaş numaralarıyla kayıtlı yedi nüshası daha bulunmaktadır. Kenarlarda açıklamalara yer verilmiştir. Diğer nüshalarla yapılan karşılaştırmada metnin “*kavlühû*” ifadesiyle verilip ardından hâşiyeye geçildiği anlaşılmıştır. Ancak incelenen nüshada metnin verildiği “*kavlühû*” ifadeleri yazılmayarak yeri boş bırakılmıştır. Bu boşluklardan metnin verildiği kısım anlaşılacakla birlikte metnin nerede son bulup hâşiyenin nerede başladığı herhangi bir işaretle belirtilmemiştir. Müellif yer yer “*fe'in kîle-kultü*” ifadeleriyle muhtemel sorulara cevap vermek amacıyla konu ile ilgili tartışmalara girmektedir.²⁵⁶ Teftâzânî, 758/1357 tarihinde telifini tamamlam-

254 Hayatı hakkında bilgi için bk. Suyûtî, *a.g.e.*, II, 285; Leknevî, *a.g.e.*, 135; Zirikli, *a.g.e.*, VII, 219; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 849; Özen, “Teftâzânî”, *DİA*, XL, 299-308; Özel, *a.g.e.*, s. 159.

255 Özen, “Teftâzânî”, *DİA*, XL, 305.

256 Teftâzânî, *a.g.e.*, vr. 3^b.

diği²⁵⁷ eserinin kaynaklarını mukaddimede cümle içinde kafiyeli bir şekilde vermektedir.²⁵⁸ Çeşitli kütüphanelerde eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Üzerine birçok hâşiye ve ta'lik çalışması yapılan *et-Telvîh*, gerek *et-Tavzîh*'le gerekse diğer hâşiyeleriyle birlikte defalarca yayımlanmış, ayrıca Zekeriyâ Umeyrân (Beyrut 1996) ve Muhammed Adnân Dervîş (Beyrut 1419/1998) tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.²⁵⁹

(2) Seyyid Şerîf el-Cürçânî²⁶⁰ (ö. 816/1413): *Hâşiye 'ale't-Telvîh*

Sadrüşşeriâ'nın *et-Tavdîh* adlı şerhine Teftâzânî tarafından yapılan *et-Telvîh* adlı hâşiyenin hâşiyesidir.²⁶¹ İnebey Kütüphanesi'nde HC267/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 13 varak, 19 satır olup Benserî Hatîb Mehmed tarafından hicrî 882 tarihinde istinsah edilmiştir. İncelenen nüshada metnin ve hâşiyenin nerede başlayıp nerede bittiğine dair herhangi bir işaret bulunmamakla birlikte her sayfada metin içerisinde bir kelime yazılacak büyüklükte boşluklar bırakılmıştır. Bu boşluklar metin ve hâşiyenin başlangıç yerlerini belirtmek amacıyla bırakılmış olmalıdır. Cürçânî "*ya'ni*"²⁶², "*kultü*", "*ey*"²⁶³, "*ücübü*"²⁶⁴ gibi ifadelerle konu ile ilgili kendi görüşünü belirtmekte, "*kîle*"²⁶⁵ ifadesiyle zayıf görüşleri nakletmekte, "*fihi bahs*"²⁶⁶, "*fihi nazar*"²⁶⁷ ifadeleriyle konuya dikkat çekmekte, "*fe'in kîle-kulnâ*"²⁶⁸ ifadesiyle muhtemel sorulara cevap vermektedir. Çeşitli kütüphanelerde eserin yazma nüshaları bulunmaktadır.²⁶⁹

(3) Molla Hüsrev²⁷⁰ (ö. 885/1480): *Hâşiyetü't-Telvîh*

Sadrüşşeriâ'nın *et-Tavdîh* adlı şerhine Teftâzânî tarafından yapılan *et-Telvîh* adlı

257 Özen, "Teftâzânî", *DİA*, XL, 305.

258 Sâdeddin et-Teftâzânî, *et-Telvîh*, İnebey Ktp., nr. HO659, vr. 1^b-2^b.

259 Geniş bilgi için bk. Özen, "Teftâzânî", *DİA*, XL, 305-306.

260 Hayatı hakkında bilgi için bk. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi-mehâsini men bâ'del-karnîs-sâbi*; Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., I, 488; Leknevî, *a.g.e.*, s. 125-130; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 728-729; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 515; Sadreddin Gümüş, "Cürçânî, Seyyid Şerîf", *DİA*, VIII, 134-136; Özel, *a.g.e.*, s. 164.

261 Kütüphane kayıtlarında eserin ismi "*Hâşiyetü Tenkîhi'l-usûl*" şeklindedir. (Eserin ismi için bk: Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *Hâşiyetü't-Telvîh*, İnebey Ktp., nr. HC267/1, vr. 1^b; Özen, "Teftâzânî", *DİA*, XL, 305).

262 Cürçânî, *a.g.e.*, vr. 2^b.

263 Cürçânî, *a.g.e.*, vr. 3^b.

264 Cürçânî, *a.g.e.*, vr. 6^b.

265 Cürçânî, *a.g.e.*, 10^a.

266 Cürçânî, *a.g.e.*, vr. 6^b.

267 Cürçânî, *a.g.e.*, vr. 4^b.

268 Cürçânî, *a.g.e.*, 10.

269 Diğer bazı nüshaları için bk. Beyazıd Ktp., Beyazıd, nr. 1800; Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 460, nr. 462-463; Esad Efendi, nr. 2979; Manisa İl H. Ktp., nr. 177/5; Kastamonu Ktp., nr. KHK624/05.

270 Hayatı hakkında bilgi için bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 70-72; Leknevî, *a.g.e.*, s. 184; Zirikli, *a.g.e.*, VI, s. 328; Kehhâle, *a.g.e.*, III, s. 584; Cici, *a.g.e.*, s. 196-219; Koca, "Molla Hüsrev", *DİA*, XXX, 252-254; Özel, *a.g.e.*, s. 203-204.

hâşiyenin hâşiyesidir.²⁷¹ İnebey Kütüphanesi'nde HO698/2 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 64-159 varak, 21 satır olup kütüphane kayıtlarına göre hicrî X. asrın başlarında istinsah edilmiştir. Eser, 1284 yılında İstanbul'da ve 1322 yılında Kahire'de basılmıştır.²⁷² Çeşitli kütüphanelerde eserin yazma nüshaları bulunmaktadır.²⁷³

(4) Fenârî Hasan Çelebi²⁷⁴ (ö. 891/1486): *Hâşiyetü't-Telvîh*

Sadrüşşeriâ'nın *et-Tavdîh* adlı şerhine Teftâzânî tarafından yapılan *et-Telvîh* adlı hâşiyenin hâşiyesidir.²⁷⁵ Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi koleksiyonu 381 numarada kayıtlı olan müellif hattı nüshanın ferağ kaydında müellif, 883 yılında eserin telifine başlayıp 885 yılının Şaban ayının sonunda telifini tamamladığını belirtmektedir.²⁷⁶ İnebey Kütüphanesi'nde HO705 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 122 varak, 21 satır olup Pîr Ahmed b. İbrahim Aydınî tarafından hicrî 936 yılında Kostantiniyye'de istinsah edilmiştir. Eserin kütüphanede HC268, HC269, UC1094, OR417, GE4208 demirbaş numaralarıyla kayıtlı beş nüshası daha bulunmaktadır. Çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan eser üzerine İbrahim el-Aydınî ve Mimarzâde Mustafa b. Mehmed birer ta'lik yazmışlardır. Eser İstanbul'da 1284/1867 ve Kahire'de 1306/1888, 1322/1904 yıllarında basılmıştır.²⁷⁷

(5) Hüsâmzâde Mustafa el-Bursevî²⁷⁸ (ö. 893/1488'den sonra): *Hâşiyetü 'ale't-Telvîh*

Sadrüşşeriâ'nın *et-Tavdîh* adlı şerhine Teftâzânî tarafından yapılan *et-Telvîh* adlı hâşiyenin hâşiyesidir.²⁷⁹ İnebey Kütüphanesi'nde HO708 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 166 varak, 23 satır olup Ramazan b. Ramazan tarafından hicrî 1023 tarihinde istinsah edilmiştir. Eserin zahriyesinde bulunan "Molla

271 Kütüphane kayıtlarında eserin ismi "*Hâşiyetü Tenkîhi'l-usûl*" olarak geçmektedir. (Eserin ismi için bk. Özen, "Teftâzânî", *DİA*, XL, 305).

272 Özen, "Teftâzânî", *DİA*, XL, 305.

273 Diğer bazı nüshaları için bk. Beyazıd Ktp., Beyazıd, nr. 1801; Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin, nr. 151; Nurosmaniye Ktp., nr. 1311; Râgıp Paşa Ktp., nr. 375-376; Köprülü Ktp., Mehmed Âsım Bey, nr. 54.

274 Hayatı hakkında bilgi için bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 114; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 288; Leknevî, *a.g.e.*, s. 64; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 544; Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", *DİA*, XVI, 314.

275 Kütüphane kayıtlarında eserin ismi "*Hâşiyetü Tenkîhi'l-usûl*" olarak geçmektedir. (Eserin ismi için bk. Özen, "Teftâzânî", *DİA*, XL, 305).

276 Akpınar, "Hasan Çelebi, Fenârî", *DİA*, XVI, 315.

277 Özen, "Teftâzânî", *DİA*, XL, 305.

278 Bağdatlı İsmail Paşa ve Ömer Rızâ Kehhâle Hüsâmzâde'nin 1035/1626 yılında vefat ettiğini kaydetmişlerse de, 968/1561 yılında vefat eden Taşköprizâde'nin eserinde ondan bahsetmesi, ayrıca Hüsâmzâde'nin kendi hattıyla yazdığı bir eserinin 889/1484, başka bir eserinin de 893/1488 tarihini taşımaması, bu bilginin doğru olmadığını göstermektedir. bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 115; Leknevî, *a.g.e.*, s. 213; Bağdâdî, *a.g.e.*, II, 439; Kehhâle, *a.g.e.*, III, 862; Çelebi, "Hüsâmzâde Mustafa Efendi", *DİA*, XVIII, 517-518.

279 Kütüphane kayıtlarında eserin ismi "*Hâşiyetü Tenkîhi'l-usûl*" olarak geçmektedir. (Eserin ismi için bk. Şükrü Özen, "Teftâzânî", *DİA*, XL, 305).

*Hüsrev ve Hâşiyeye-i Telvîh*²⁸⁰ kaydı eserin kime ait olduğuna dair bir şüphe yaratsa da, Molla Hüsrev hâşiyesiyle yapılan karşılaştırmada eserin Molla Hüsrev'e ait olmadığı anlaşılmış, eserin aidiyeti konusunda ferağ kaydında yer alan ifadelerle itimat edilmiştir. İncelenen nüshada kırmızı mürekkeple yazılan “*kavlühû*” ifadesiyle metin verilmiş, ancak metin ile hâşiyeyi ayıracak herhangi bir işaret konulmamıştır. Eserinde nahv²⁸¹ ve belağî²⁸² izahlara yer veren yazar, “*ey*”²⁸³ ifadesiyle açıklamalar yapmakta, “*kîle*”²⁸⁴ ifadesiyle zayıf görüşlere yer vermekte, “*ve'l-muhtâru 'indi*”²⁸⁵, “*ekûlü*”²⁸⁶, “*ücbü*”²⁸⁷ gibi ifadelerle kendi görüşünü ifade etmektedir. “*Kâle'l-Hitâi*”²⁸⁸ ifadesiyle bir başka *Telvîh* hâşiyesi yazarı ve çağdaşı Nizâmeddin Osman b. Abdullah el-Hitâi'nin görüşünü vermesi, eserini yazarken kendisinden önce yazılan diğer *Telvîh* hâşiyelerinden faydalandığını göstermektedir. Eserin mukaddimesinde usûl ilminin öneminden bahseden Hüsâmzâde, *Telvîh*'in usûl alanında yazılan eserlerin en iyisi olduğunu belirttiikten sonra bu eser ile ilgili şüphe ve tenkitlerin, kendisini onun gizli taraflarını çözmeye sevk ettiğini ve gücü yettiğince eserin kapalı kalan yerlerini açıkladığını ifade etmektedir.²⁸⁹ İncelenen nüshada kırmızı mürekkeple yazılmış dokuz başlık yer almaktadır. Bu başlıklar sırasıyla şunlardır: “*Mebâhisü'l-emr*”, “*mebâhisü'n-nehy*”, “*mebâhisü'n-nâfile*”, “*mebâhisü'l-istisnâ*”, “*mebâhisü'n-nesh*”, “*mebâhisü'l-icmâ*”, “*mebâhisü'l-hüküm*”, “*mebâhisü'l-mahkûm bih*”, “*mebâhisü'l-mahkûm 'aleyh*”.²⁹⁰ Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 458; Esad Efendi, nr. 461; Lâleli, nr. 2225) eserin üç nüshası bulunmaktadır.

(6) Nizâmeddin Osman b. Abdullah el-Hitâi²⁹¹ (ö. 901/1496): *Hâşiyeye 'ale't-Telvîh*

Sadrüşşeriâ'nın *et-Tavdîh* adlı şerhine Teftâzânî tarafından yapılan *et-Telvîh* adlı hâşiyenin hâşiyesidir.²⁹² İnebey Kütüphanesi'nde HC942/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 13 varak, 17 satırdır. İncelenen nüshada kırmızı mürekkeple yazılan “*kavlühû*” ifadesiyle metin verilmiş, metin ile hâşiyeye arasını ayıracak

280 bk. Hüsâmzâde Mustafa el-Bursevî, *Hâşiyetü't-Telvîh*, İnebey Ktp., nr. HO708, vr. 1^a, 2^a.

281 Hüsâmzâde, *a.g.e.*, vr. 8^a.

282 Hüsâmzâde, *a.g.e.*, vr. 4^b.

283 Hüsâmzâde, *a.g.e.*, vr. 5^b, 6^a, 7^a vd.

284 Hüsâmzâde, *a.g.e.*, vr. 10^b.

285 Hüsâmzâde, *a.g.e.*, vr. 8^a.

286 Hüsâmzâde, *a.g.e.*, vr. 15^a.

287 Hüsâmzâde, *a.g.e.*, vr. 16^b.

288 Hüsâmzâde, *a.g.e.*, vr. 11^b.

289 Hüsâmzâde, *a.g.e.*, vr. 2^b-3^a.

290 Hüsâmzâde, *a.g.e.*, vr. 85^a, 116^a, 119^a, 126^b, 130^a, 134^a, 154^a, 159^b, 160^b.

291 Hanefî mezhebine mensup olan Nizâmeddin Osman b. Abdullah el-Hitâi, Mevlânâzâde (Mollazâde) lakabıyla meşhur olmuştur. Kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 901/1496 yılında vefat etmiştir. bk. Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 656; Kehhâle, *a.g.e.*, II, 362; Özel, *a.g.e.*, s. 220.

292 Eserin ismi kütüphane katalogunda “*Hâşiyet et-tevzîh fi hall ğavâmiz et-tenkîh*” şeklindedir.

herhangi bir işaretleme yapılmamıştır. Hitâi “*ey*”²⁹³ ifadesiyle açıklama yapmakta, “*fe’in kîle-kultü*”²⁹⁴ ifadeleriyle muhtemel sorulara cevap vermekte, “*kîle*”²⁹⁵ ifadeyle konu ile ilgili zayıf görüşleri aktarmakta, yeri geldikçe nahvî izahlar yapmakta²⁹⁶ ve “*teemmel*”²⁹⁷ ifadesiyle okuyucuyu konu üzerinde düşünmeye sevk etmektedir. Eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.²⁹⁸

(7) Kemalpaşazâde (ö. 940/1534): *Hâşiyetü’t-Telvîh*

Sadrüşşerîa'nın *et-Tavdîh* adlı şerhine Teftâzânî tarafından yapılan *et-Telvîh* adlı hâşiyenin hâşiyesidir.²⁹⁹ İnebey Kütüphanesi'nde GE4659 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha, 147 varak, 21 satır olup hicrî 962 tarihinde Kostantiniyye'de istinsah edilmiştir. Ayrıca kütüphanede eserin HO670 demirbaş numarasıyla kayıtlı bir nüshası daha mevcuttur.³⁰⁰ Kemalpaşazâde, “*fe’in kîle-kultü*”³⁰¹ ifadeleriyle muhtemel sorulara cevap vermekte, lügavî ve nahvî izahlar yapmakta,³⁰² “*kîle*”³⁰³ ifadesiyle konu ile ilgili zayıf gördüğü görüşleri nakletmektedir. Başka bir âlime ait bir görüşü naklederken, “*zekerahû el-Kâdî el-Beyzâvî*”³⁰⁴, “*kâle'l-Vâhidi*”³⁰⁵, “*kâle's-Şâfiî*”³⁰⁶, “*kâle'l-fakîh Ebû Kâsım*”³⁰⁷, “*kâle'l-Kâdî 'Adudüddîn fi Şerhi'l-Muhtasar*”³⁰⁸, “*mâ kâlehû el-Fâdil eş-Şerîf*”³⁰⁹, “*kâle Şemsü'l-eimme es-Serahsî*”³¹⁰ örneklerinde olduğu gibi görüşünü naklettiği kişinin ismi veya ismiyle birlikte eserini genellikle zikretmektedir. Ancak “*men ğafele 'an hâzihi'd-dakîka*”³¹¹, “*men ze'ame ennehû*”³¹²,

293 Nizâmeddin Osman b. Abdullah el-Hitâi, *Hâşiyetü 'ale't-Telvîh*, İnebey Ktp., nr. HC942/1 vr. 4^a.

294 Hitâi, *a.g.e.*, vr. 4^b, 6^a, 8^b, 9^a.

295 Hitâi, *a.g.e.*, vr. 6^a.

296 Hitâi, *a.g.e.*, vr. 6^b.

297 Hitâi, *a.g.e.*, vr. 8^b.

298 Diğer bazı yazma nüshaları için bk. Beyazıd Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3256, nr. 3257; Süleymaniye Ktp., Dâmad İbrahim, nr. 451; Âtîf Efendi Ktp., Âtîf Efendi, nr. 276; Manisa Ktp., nr. 1909/2.

299 Kütüphane kayıtlarında eserin ismi “*Hâşiyetü't-Tavzîh*” şeklindedir (Eserin ismi için bk. Özen, “Teftâzânî”, *DİA*, XL, 305).

300 Kütüphane kayıtlarında bu nüshanın ismi “*Hâşiyetü Tenkîhi'l-usûl*” şeklindedir.

301 Ahmed b. Süleyman Kemalpaşazâde, *Hâşiyetü't-Telvîh*, İnebey Ktp., nr. GE4659, vr. 5^a, 6^b, 8^a, 9^a vd.

302 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 4^b, 7^a.

303 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 4^b, 5^b.

304 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 2^b.

305 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 3^a.

306 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 3^a.

307 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 12^a.

308 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 12^b.

309 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 12^b.

310 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 17^a.

311 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 3^a.

312 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 16^a.

“*men kâle enne-kad ahta'e*”³¹³ gibi ifadelerle isim vermeden çoğunlukla aynı esere hâşiye yazan Molla Hüsrev ile Hasan Çelebi’yi birçok konuda eleştirmiştir. İncelenen nüshada eleştirdiği kişilerin isimleri kırmızı mürekkeple sayfa kenarlarında yazılarak belirtilmiştir. Yine sayfa kenarlarında kırmızı mürekkeple yazılan “*matlab*” ifadesiyle şu başlıklara yer verilmiştir: “*İsti’mâlû lafzin sâ’irin*”, “*el-farku beyne’l-ikfâr ve’t-tekfîr*”, “*lâ büdde*”, “*lâ münâkaşe fi’l-istilâh*”, “*i’âdetü’l-ma’rife*”, “*merâtibü te’lîfi’l-ke’lâm*”, “*tashihu’l-lafzi*”, “*tekellümü’l-fârisiyye fi’l-cenneti*”, “*duhûlü tâ’î’t-te’nîsi fi’l-aded*”, “*mühimmün cidden*”, “*el-kur’ü*”, “*et-tefsîru*”, “*zikru kelimeti küll fi’t-tarîf*”, “*et-tefvîdu*”, “*el-fardu*”, “*lâ gayra*”, “*eş-şücân*”, “*bey’ü ümmi’l-veled ve’l-müdebber*”, “*er-rahtu*”, “*cem’iyyetü’l-isneyn*”, “*fe-sâ’iden*”, “*heb*”, “*ityânü tâ’î’t-te’nîs*”, “*et-tâ’ife*”, “*kattu*”, “*mukâbeletü’l-cem’i bi’l-cem’i*”, “*el-ilâhü*”. Ayrıca “*faslün fi kasri’l-âmmi*” ve “*faslün fi elfâzi’l-âmmi*” ifadeleriyle yine sayfa kenarında kırmızı mürekkeple yazılmış iki fasıl başlığı bulunmaktadır.³¹⁴ Eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır.³¹⁵

(8) *Hâşiye müşkilâti’t-Telvih*

Sadrüşşeriâ’nın *et-Tavdih* adlı şerhine Teftâzânî tarafından yapılan *et-Telvih* adlı hâşiyenin hâşiyesidir. Ancak incelenen nüshada müellifin kim olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kütüphanede HC270 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 49 varak, 15 satırdır.

(9) *Hâşiyetü’t-Tavzih*

Eser, Sadrüşşeriâ’nın *et-Tavzih fi halli gavâmizi’t-Tenkîh* adlı eserinin hâşiyesidir. Ancak incelenen nüshada müellifin kim olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kütüphanede HO698/1 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 61+2 varak, 19 satırdır. Kütüphane kayıtlarına göre hicrî 866 tarihinde Ankara’da istinsah edilmiştir.

(10) *Hâşiyetü’t-Tavzih fi’l-usûl*

Eser, Sadrüşşeriâ’nın *et-Tavzih fi halli gavâmizi’t-Tenkîh* adlı eserinin hâşiyesidir. Ancak incelenen nüshada müellifin kim olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Kütüphanede HC278 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha 80 varak, 21 satırdır.

313 Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 20^b.

314 Başlıklar için bk. Kemalpaşazâde, *a.g.e.*, vr. 9^b, 14^a, 22^a, 27^b, 34^b, 39^b, 41^a, 46^a, 48^b, 52^b, 64^b, 65^b, 78^b, 95^a, 95^b, 107^a, 109^a, 118^a, 119^a, 120^b, 121^a, 122^a, 128^a, 135^b, 136^a, 143^a, 105^a, 118^b.

315 Diğer bazı yazma nüshaları için bk. Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmalar, nr. 3558, Şehid Ali Paşa, nr. 620, Râgıp Paşa Ktp., nr. 380, nr. 379; Vahit Paşa Ktp., nr. 176; Çorum Ktp., nr. 3276.

3. Reddiyesi ve Şerhi

1. Kemalpaşazâde³¹⁶ (ö. 940/1534): *Tağyîrû't-Tenkîh*

Kemalpaşazâde, Sadrüşşerîa'nın *Tenkîhu'l-usûl* adlı eserinde hatalı gördüğü yerleri düzeltip yeniden düzenleyerek *Tağyîrû't-Tenkîh* adıyla bir metin meydana getirmiştir. İnebey Kütüphanesi'nde HO701 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha, 117 varak, 15 satır olup kütüphane kayıtlarına göre hicrî X. asırda istinsah edilmiştir. Kütüphanede eserin HC271 demirbaş numarasına kayıtlı bir nüshası daha bulunmaktadır. Bir mukaddime ve iki kısımdan oluşan eserde rükün, bab ve fasıl başlıkları bulunmaktadır. Şer'î deliller hakkında olan birinci kısım; kitap, sünnet, icmâ ve kıyas konularını işleyen dört rükünden oluşmaktadır. İkinci kısımda ise hüküm konusu ele alınmıştır. İncelenen nüshada başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış, az da olsa kenarda açıklamalara yer verilmiştir. Çeşitli kütüphanelerde eserin yazma nüshaları bulunmaktadır. Eser, 1309'da İstanbul'da basılmıştır.

(2) Kemalpaşazâde (ö. 940/1534): *Şerhu Tağyîri't-Tenkîh*

Kemalpaşazâde'nin, *Tağyîrû't-Tenkîh* adlı eseri üzerine yazmış olduğu şerhtir. İnebey Kütüphanesi'nde UC1095 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüsha, 152 varak,³¹⁷ 23 satır olup İbrahim b. Mehmed tarafından hicrî 1010 tarihinde Akhisar'da istinsah edilmiştir. İncelenen nüshada metnin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş olup kenarda açıklamalara yer verilmiştir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan şerh, metniyle birlikte 1309'da İstanbul'da basılmıştır.

III. BAZI NÂDİR FIKIH USÛLÜ ESERLERİNİN AYRINTILI TANITIMI

Lübâbü'l-usûl ve bedâi'u'l-fusûl

Başı:(2^b)

بسم الله الرحمن الرحيم رب يسر ولا تعسر الحمد لله الذي ابتدع الخلايق بلا آلة و علة و ابتلاهم بشكره من غير حاجة و قلة نعمته شاملة و حكمته كاملة حمداً يستوجب به النعيم و الزلفى و النجاة عن النار في العقبى و الصلوة على من بعث داعياً الى الهدى و مبشراً...

و بعد ما عرف الله تعالى لا بد من معرفة الشرائع و الأحكام ليتمكن الفصل بين الحلال و الحرام ...

316 Hayatı hakkında bilgi için bk. Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 226-227; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, X, 335-336; Leknevi, *a.g.e.*, s. 22; Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 141-142; Ziriklî, *a.g.e.*, I, 133; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 148; Turan vd., "Kemalpaşazâde", *DİA*, XXV, 238-247; Özel, *a.g.e.*, s. 236-238.

317 Kütüphane katalogunda eser, 150 varak şeklinde kaydedilmiştir.

Sonu: (94^a)

يعني حتى يجيء رأس الشهر أو مجاز عن كلمة إلى فمعناه إلى رأس الشهر كقوله تعالى حتى مطلع الفجر أو حتى مطلع الفجر فهذا فرق واضح بين الكلمتين جداً وعلى هذا تخريج مسایل الفروع بلا تناقض والله أعلم.

Nâsirüddin Ebü'l-Hasen Ali el-Büstî tarafından telif edilen eserin İnebey Kütüphanesi'nde HO686 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan nüshası 2-94+1 varak, 21 satır olup Abdülaziz b. Muhammed b. Halil tarafından hicrî 759 yılında istinsah edilmiştir. Eser günümüzde halen yazma halde olup basılmamış ve tahkiki yapılmamıştır. Aynı zamanda klasik ve modern kaynaklarda eser ve müellifi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Eser bir giriş, *bâb* adı verilen beş ana başlık ve *fasıl* adı verilen alt başlıklardan oluşmaktadır. *Bâb* adıyla verilen ana başlıklar şunlardır: “*Bâbü'l-icmâ ve hüve'l-kısmü's-sâlis*”³¹⁸, “*bâbü'l-kıyâs*”³¹⁹, “*bâbü beyâni esbâbiş-şerâyi*”³²⁰, “*bâbü'n-nehî*”³²¹, “*bâbü's-sünne ve hüve'l-kısmü's-sânî mine'l-usûl*”³²². Nüshada her ne kadar beş ana başlık zikredilmiş olsa da özellikle sünnet ve icmâ başlıklarındaki “*ikinci kısımdır*” ve “*üçüncü kısımdır*” ifadeleri, girişten sonra icmâ başlığına kadar olan kısmın da bir *bâb* başlığı olarak düşünüldüğünü göstermektedir. Varak 5âdaki kitâb tanımı ve ondan sonra gelen “*aksâmü'l-kitâb*” başlığı bir *bâb* başlığı olarak düşünülürse eserin ilk dört bölümü; kitap, sünnet, icmâ ve kıyas başlıklarından oluşmaktadır.

Müellif hamdele ve salveleden sonra eserin girişinde şeriati ve hükümlerini bilmenin önemi, iman amel ilişkisi, usûl bilmenin önemi gibi bazı konulara değinmektedir. Müellife göre Allah Teâlâ'yı bilmek, helal ile haramı ayırt edebilmek için şeriati ve hükümleri bilmeyi gerektirir. Yine müellife göre din, inanç bakımından bizi imanla mükellef kılınca, hakikatte bizi şeriatle amel etme konusunda mükellef kılmış olur. İman, şeriat ve amel konusudaki açıklamalardan sonra müellif, şeriati bilmenin ancak onun usûlünü bilmekle mümkün olacağını ifade etmektedir. Daha sonra usûl ilmi ile ilgili birçok kitap yazıldığını aktaran müellif, bu kitapların inceliklerine vâkıf olduğunu, usûl ilminin konularını cedelmünâzara (argümantasyon) usulüne uygun olarak yeniden düzenlediğini, tanımlarını en anlaşılır şekilde açıkladığını ve kitabını “*Lübâbü'l-usûl ve bedâi'u'l-fusûl*” diye isimlendirdiğini ifade etmektedir.³²³

318 Ebü'l-Hasen Ali el-Büstî, *Lübâbü'l-usûl ve bedâyi'u'l-fusûl*, İnebey Ktp., nr. HO686, vr. 15^b.

319 Büstî, *a.g.e.*, vr. 37^a.

320 Büstî, *a.g.e.*, vr. 61^b.

321 Büstî, *a.g.e.*, vr. 72^b.

322 Büstî, *a.g.e.*, vr. 77^b.

323 Büstî, *a.g.e.*, vr. 2^b-3^a.

Müellif asl, usûl, fıkıh, fakîh kavramlarının tanımını yaptıktan sonra had, şey, araz, cisim, cehl, ilim, kelâm, kitâb gibi kavramların tanımından oluşan bir giriş yapmaktadır. Kelâmın tanımını yaparken Ehl-i sünnet ile Mutezile mezheplerinin bu terim hakkında ihtilaf ettiğini belirterek her iki mezhebin tanımına yer vermektedir. Daha sonra kelâmın “ahbâr”, “istihbâr”, “emir” ve “nehiy” olmak üzere dört çeşit olduğunu belirterek bunlardan her birini tek tek açıklamaktadır. Kitâb’ı “*mus-hafların kapakları arasında meşhur yedi harf üzerine mütevatir bir şekilde nakledilendir*” şeklinde tarif ettikten sonra bu tanıma dair açıklamalarda bulunmaktadır.³²⁴

Kitâb’ın tanımından sonra “*aksâmü'l-kitâb*” başlığıyla lafzın bütün çeşitlerini (hâss, âmm, müevvel, müşterek, zâhir, nass, müfesser, muhkem, hafî, müşkil, mücmel, müteşâbih, hakikat, mecaz, sarîh, kinâye, mutlak, mukayyed, nâsih, mensûh) saymakta, bunların toplamda yirmi kısım olduğunu, dört kısmın da (nassın işareti, nassın delaleti, nassın muktezası, muzmer) onlara mülhak olduğunu ifade etmektedir. Sonrasında hâss, âmm, müevvel, müşterek, zâhir, nass, müfesser, muhkem ve sarîhi tanımlayarak örnekleri ve hükümleriyle açıklamakta, bunlar hakkında mevcut olan ihtilafları belirtmektedir.³²⁵ Ardından nesih konusunu ayrı bir fasıl başlığıyla ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.³²⁶

Büstî, “*bâbü'l-icmâ*” ana başlığı altında icmâ konusunu işledikten sonra³²⁷ bir fasıl başlığı açmış ve sahabe kavlini taklit etme konusunda Hanefî mezhebi içerisinde farklı görüşler olduğunu belirterek bunları zikretmiştir. Hemen ardından herhangi bir başlık açmaksızın ictihad ehli olan kimselerin özelliklerini açıklamış, Hz. Peygamber’in ictihad edip etmediği konusundaki ihtilafları işlemiş ve ictihadla ilgili diğer meselelere yer vermiştir. İctihad ile ilgili konuları işledikten sonra sırasıyla kinâye, hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbihin tanımlarını ve örneklerini vermektedir. Bu terimlerin ardından bir fasıl başlığıyla taklid konusunu işleyen müellif; taklidin vacip, caiz ve haram olmak üzere üçe ayrıldığını belirtmekte ve bunları tek tek ele almaktadır.³²⁸ İctihad ve taklid konusunu bitirdikten sonra yine bir fasıl başlığıyla ehliyeti ortadan kaldıran durumları ve ehliyetin çeşitlerini işlemekte, ardından hurûfü'l-meânî, teklîfi hükümler ve vaz'î hükümlere yer vermektedir.³²⁹

324 Büstî, *a.g.e.*, vr. 3^b-5^b.

325 Büstî, *a.g.e.*, vr. 5^b-11^b.

326 Büstî, *a.g.e.*, vr. 11^b-15^b.

327 Büstî, *a.g.e.*, vr. 15^b-17^b.

328 Büstî, *a.g.e.*, vr. 17^b-21^b.

329 Büstî, *a.g.e.*, vr. 21^b-37^a.

Kıyas başlığında konu ile ilgili bir giriş yaptıktan sonra lafız ile ilgili konulardan hakikat ve mecazı ele almış, ardından yeniden kıyas konusuna dönerek kıyasın ve illetin tanımını yapmış, ta'lil konusunu işlemiş ve ictihad, taklid, zan, hüccet gibi kavramların tanımlarını vererek bunlarla ilgili açıklamalarda bulunmuş, istishab ve tercih konularına yer vermiştir.³³⁰ Kıyas konusunu bitirdikten sonra fasıl başlıkları açarak emir ile ilgili çeşitli meseleleri ele almıştır. İlk fasılda, yasak ve haram kılmadan sonra gelen emrin delaletini işlemiş ve bu konuda Hanefiler arasında bir ihtilaf olmadığını, Şâfiî'ye göre ise böyle bir emrin ibâhaya delalet ettiğini söylemiştir.³³¹ İkinci fasılda vakitle kayıtlanamamış olan mutlak emrin fevre mi yoksa terâhiye mi delalet ettiği konusunu incelemiş ve bu konuda ihtilaf olduğunu belirtmiştir. Büstî, Kerhîden rivayetle Ebû Yûsuf'a göre emrin fevre delalet ettiğini ve Ebû Hanifeden gelen iki rivayetin en sahih olanının bu görüş olduğunu söylemektedir. Diğer görüşleri de zikrettikten sonra mutlak emrin diğer özelliklerini ve ardından mukayyed emri işlemektedir.³³² Üçüncü fasılda emrin tekrarı gerektirip gerektirmediği konusunu ele almakta, bu konuda usûlcülerin ihtilaf ettiğini, bazı Şafiîler hariç âlimlerin çoğunun emrin tekrarı gerektirmediği görüşünde olduğunu belirtmektedir. Şâfiîlerin çoğunluğuna göre ise emrin tekrara ihtimali olduğunu ifade ettikten sonra, Hanefiler arasındaki genel görüşe göre emrin tekrarı gerektirmediğini ve ona ihtimali olmadığını söylemektedir.³³³ Bu fasıl başlıklarından başka, emir ile ilgili dört fasıl daha açan müellif, bu fasıllarda birinin yerine getirmesiyle diğerlerinin üzerinden düşen emirler, müzekker lafızla gelen emrin hem erkek hem de kadınları kapsamaması, mutlak emrin hür ve köleleri kapsamaması ve vücûb ifade eden emrin zıddının hükmü meselelerini ele almaktadır.³³⁴

Eserde bâb adıyla verilen başlıklardan biri de "*bâbü beyâni esbâbi's-şerâyi*"dir. Bu başlık altında müellif, iman, namaz, zekat, oruç, hac, cihat gibi örneklerle şer'î hükümlerin sebebi konusunu işlemektedir. Ardından bir fasıl başlığı açarak emrin hâss veya âmm olacağını belirtmiş ve hâss-âmm konusunu işlemeye başlamıştır.³³⁵ Nehiy konusunu da ayrı bir bâb başlığı altında ele aldıktan sonra,³³⁶ yine bir bâb başlığı ile sünnet konusu işlemiştir. Sünnet bâbının mütevâtir, meşhûr ve âhâd olmak üzere üç kısma ayrıldığını, bunlardan her birinin de dinî ve dünyevî işler hakkında olmak üzere ikiye ayrıldığını belirterek konuya bir giriş yapmıştır. Konu ile ilgili

330 Büstî, *a.g.e.*, vr. 37^a-56^a.

331 Büstî, *a.g.e.*, vr. 56^a.

332 Büstî, *a.g.e.*, vr. 56^b-58^b.

333 Büstî, *a.g.e.*, vr. 58^b-59^b.

334 Büstî, *a.g.e.*, vr. 59^b-60^b.

335 Büstî, *a.g.e.*, vr. 61^a-71^b.

336 Büstî, *a.g.e.*, vr. 71^b-77^b.

bazı meseleleri işledikten sonra mutlak, mukayyed, nâsih, mensûh, işâret, delâlet, muktezâ ve muzmeri tanımlayarak açıklamış, ardından mütevâtir, meşhûr ve âhâd haberle ilgili meselelere başlamıştır. Ayrıca bu başlık altında hurûfî'l-me'âniden daha önce işlemediği harfleri de ele almış ve bunları örnekleriyle açıklamıştır.³³⁷

Eser, konuların tasnifi bakımından ilk bakışta dağınık bir görünüm arz etmektedir. Örneğin lafzın çeşitleri ve lafız ile ilgili meseleler neredeyse tüm ana başlıklara belli oranlarda taksim edilmiştir. İlk başlıkta hâss, âmm, müevvel, müsterek, zâhir, nass, müfesser, muhkem ve sarîh ele alınmış; icmâ başlığı altında kinâye, hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih işlenmiş; kıyas başlığında hakikat ve mecaza yer verilmiş; sünnet başlığında ise mutlak, mukayyed, nâsih, mensûh, işâret, delâlet, muktezâ ve muzmer işlenmiştir. Yine İcmâ başlığı altında ictihad-taklid, ehliyet, hurûfî'l-me'âninin bir kısmı ve şer'î hükümler ele alınmıştır. Emir konusu kıyas ana başlığı altında bir fasıl başlığı ile incelenirken, nehiy konusuna ayrı bir bâb başlığında yer verilmiştir. Hurûfî'l-me'ânî konusunun bir kısmı icmâ başlığı altında, bir kısmı da sünnet başlığı altında ele alınmıştır. Usûl kitaplarında özellikle metinlerde pek rastlanmayan bu tasnif, eserin pedagojik formatta değil de münazara formatında yazılmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim müellif bu durumu “*usûl konularını münâzara formatında tertip ettim*” sözüyle eserin girişinde belirtmektedir.³³⁸

Eserin dikkat çeken diğer bir özelliği, tanım ve örneklerin oldukça çok kullanılmasıdır. Eserde geçen her terimin yeri geldikçe tanımı yapılmakta, kelimelerin iştikâkı, lügavî ve ıstîlâhî manaları verilmekte ve konularla ilgili fûrû meselelerden örnekler zikredilmektedir. Eserin içeriğinden ve ifadelerinden müellifin Hanefî mezhebine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tespit edilebildiği kadarıyla müellifin kendisinden nakilde bulunduğu âlimler arasında en geç vefat eden âlim Kerhî (ö. 340)'dir. Eserde Kerhî'den sonraki usûl âlimlerinden nakilde bulunulmaması, eserin erken dönem usûl eserlerinden biri olma ihtimalini akla getirmektedir. İncelenen nüshanın istinsah tarihi (h. 759) dikkate alındığında, eserin en azından hicrî VIII. yüzyıldan önce kaleme alındığı söylenebilir.

Şerhu Muhtasari'l-Menâr

Başı: (1^b)

نحمدك اللهم على ما وفقنا اليه من فهم الفروع والأصول، والاهمتنا له من سلوكك سبيل التحصيل لنفوز بالمحصول ونصلي ونسلم على سيدنا محمد المرسل بالكتاب للأنام. وعلى آله وأصحابه القائمين بنصرة سنته السادة الكرام المتجردين سيوف همهم إى كشف الشريعة الأحكام ...

337 Büstî, a.g.e., vr. 77^b-94^a.

338 Büstî, a.g.e., vr. 3^a.

Sonu: (49^a)

وهو يتناول حد الكلام وحد الفقه وأما صفته وإذا به فينظر في محله وليكن هذا آخر ما كتبنا من هذا الشرح
بعون الملك اللطيف وكان الفراغ من نقله عن أصله في يوم الأحد المبارك في ذي القعدة الحرام ستة تسع وثمانين
وسبع مائة...

Muhammed et-Timurtâşî tarafından Ebü'l-İz Tâhir b. Hasan el-Halebî'nin *Muhtasari'l-menâr*'ı üzerine yazılan şerhtir. Timurtâşî fıkıh usûlü tanımına değinmeden önce bir ilmin tam anlamıyla anlaşılabilmesi için onun sınırlarının, şeklinin, tarifinin, konularının, amacının ve dayanak noktalarının bilinmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Fıkıh usûlünün de ne olduğunu anlatabilmek için bu konuların izahının gerekli olduğunu söyler. Onun tarifine göre fıkıh usûlü; fikhî istinbatların kendisi ile bilindiği kâideler ilminin adıdır. Hatta bu sebeple yalnızca kavaid denilmesi dahi mümkündür. Fıkıh ise delillerden ortaya çıkan şer'î hükümlerin tasdik edilmesidir. Yine onun tanımına göre fıkıh yakînî ve zannî bilgilere şâmil olan tercihlere dair inanç manasındadır. Usûl-i fikhın mevzûsunu, sem'î ve küllî delilin hallerinin bilinmesi ile kişinin, mükelleflerin fiillerine dair bilinen hükümleri ispat kudretine ulaşması şeklinde açıklar. Son olarak usûl-i fikhın gayesi ise şer'î hükümlerin bilinmesidir.³³⁹

Timurtâşî usûlüş-şer'e dair delillerin kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olduğunu zikretmekte, icmânın mutlaka kitap ve sünnetten bir delile dayanmak zorunda olduğunu aktarmaktadır. Bu konuda hamamcıya ücret ödenmesinde olduğu gibi icmânın naklî bir delile dayanmasına gerek olmayacağı yönünde gelebilecek itirazlara işe şu şekilde cevap verir. *“İcmânın naklî delile dayanma zorunluluğunun bulunmadığı bazı ulema tarafından da söylenmiştir. Ancak cumhur bu zorunluluğu kabul eder. Çünkü delile dayanmaksızın bir konuda icmâ olması hata ihtimalini barındırır. Ümmetin hata üzerine birleşmesi ise mümkün değildir, çünkü bu konuda icmâ vardır. Bu icmâ ise sünnet deliline dayanır. Ümmetin tamamının delilsiz bir konuda icmâ etmesi âdeten muhaldir. Nitekim yemek yeme konusunda dahi bir icmânın bulunmaması bu muhalliği gösterir.”*³⁴⁰

Timurtâşî “kitâb” başlığı altında, metinden hareketle mutlak emrin tekrara delalet etmeyeceğini söyleyerek mezhebin görüşünün bu yönde olduğunu söyler. Ardından bu konuyla ilgili bazı itirazlara cevap verir.³⁴¹ Kâfirlerin hangi emirle muhatap olduklarına dair fasılda Timurtâşî, kâfirlerin sadece iman etme emri ile

339 Timurtâşî, *Şerhu Muhtasari'l-Menâr*, İnebey Ktp., nr. HO709/1, vr. 2^b.

340 Timurtâşî, *a.g.e.*, vr. 3^b.

341 Timurtâşî, *a.g.e.*, vr. 7^a.

mükellef olacaklarını özetle şu şekilde izah eder: Hz. Peygamber tüm insanlığa gönderilmiş bir peygamberdir. Öte yandan Allah Teâlâ insanlardan misak günü kendilerini şahit tutarak “*Ben sizin rabbiniz değil miyim?*” sorusunu yöneltmiş ve onlardan tasdik almıştır. Bu yüzden Allah'ı tanımak ve bilmekle kâfirler de dâhil bütün insanlar sorumludur. Bununla birlikte kâfirlerin edâ söz konusu olan ibadetlere dair emirlerle muhatap olmadıklarını zikreder. Çünkü bir ibadetin edası ancak iman edildiği takdirde mümkün olmakta ve yerine gelebilmektedir. Kâfirler ise önce iman ile muhataptırlar. İman ettikleri andan itibaren ise küfür zamanında yapmaları gereken fakat yapmadıkları ibadetler sâkıt olur. Onlar imandan itibaren eda ile muhatap olmaktadırlar. Sahih olan görüşün bu olduğunu zikretmekle birlikte Timurtâşî, bu görüş sahiplerinin Mâverâünnehir uleması olduğunu, Irak uleması tarafından ise bütün emirlerle kâfirlerin de muhatap olduklarının ve ahirette bu emirlerden sorumlu olduklarının kabul edildiğini vurgulamaktadır.³⁴²

Timurtâşî sünnet bahsinde ilk olarak *Menâr* metnindeki başlığı ele alır ve “Sünnetin Kısımlarının Açıklanması” başlığının sebebine değinir. Sünnet kelimesinin Hz. Peygamber'in sözlerini, fiillerini, söz yerine geçecek sükûtlarını ve sahabe-i kirâmın fiillerini kapsadığını, ancak hadis kelimesinin sadece Hz. Peygamber'in sözlerini nitelediğini vurgulamakta ve bu sebeple sünnet başlığının hadise nazaran metindeki sünnet tanımına daha uygun olduğunu vurgulamaktadır. Devamında ise bu tanımın efrâdını câmi ve ağıyarını mâni bir tanım olmadığını söyleyerek tanımda gördüğü eksikliklere değinir. Metinde sünnet Hz. Peygamber'den rivayet edilen sözler ve fiiller olarak tanımlanır. Timurtâşî bu tanımda ilk olarak Hz. Peygamber'in takrîrinin dışarıda kaldığını ve sünnetin içerisinde takrîrin de bulunması gerektiğini vurgulamakta, ikinci olarak ise Kur'ân-ı Kerîm'den hariç olarak nakledilen Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrîrleri denilmesi gerektiğini zikretmektedir. Ona göre metindeki bu tanıma Kur'ân-ı Kerîm ayetleri de dâhil olur. Çünkü ayetler metlûv vahiy olsa da nihayetinde Hz. Peygamber'den rivayet edilen sözlerden oluşmaktadır. Oysaki Kur'ân'a dair hükümler “kitâb” bağında anlatılmakta, burada ise Kur'ân dışında kalan Hz. Peygamber'in sünnetine değinilmektedir.³⁴³

İcmâ bahsinde ilk önce icmânın sözlük anlamını veren Timurtâşî, mutlak manada icmânın ittifak anlamına geldiğini söylemektedir. Istilâhî tanımı ise ümmetin bir asırdaki müctehidlerinin aynı şer'î hüküm üzerinde ittifak etmeleridir. Tanımdaki ittifak kelimesini de açıklayan Timurtâşî, ittifaktan muradın mücteh-

342 Timurtâşî, *a.g.e.*, vr. 13^{a-b}.

343 Timurtâşî, *a.g.e.*, vr. 32^a.

hidlerin kavli veya fiili ya da düşünce olarak o konuya iştirak etmeleri olduğunu vurgular. Bu tanımın ardından müctehidlerin tamamının iştirakinin şart olup olmadığı meselesine değinmektedir.³⁴⁴ Timurtâşî'nin tanımdan hareketle zikrettiği bir başka ihtilaf, halk kesiminin ittifakının icmâ sayılıp sayılmayacağıdır. Aktardığına göre *Menâr* metninin bazı şârihlerince re'ye ihtiyaç duyulmayan alanlarda bir aşırıdaki tüm ümmet-i Muhammed'in ittifakının geçerli olacağı kabul edilmektedir. Ancak *Telvih*'te re'ye ihtiyaç duyulsun duyulmasın bir meselede halk kesiminin değil müctehidlerin ittifakı icmâ için yeterlidir. Halkın ittifakı icmâ sayılmaz.³⁴⁵

Timurtâşî icmâ bahsinde şerh etmiş olduğu muhtasarın, *Menâr* metnindeki ibareden farklı bir şekilde ifade ettiği bir cümleye de dikkat çeker. *Menâr* metninde icmânın hükmü “*yakini yolla şer'an murâdın sabit olması*” şeklinde zikredilmişken, muhtasarda bu cümlenin “*amel gerektiren bir hüccettir*” şeklinde yazıldığını aktarmaktadır. Bazı Mutezili âlimlerin icmâyı hüccet kabul etmediklerine de değinen şârih, ardından icmânın azimet ve ruhsat olmak üzere iki şeklinin bulunduğunu açıklar. Aktardığına göre azimet tüm müctehidlerin kavli ya da fiili olarak bir meselede aynı sözü söylemeleri, ruhsat ise bir kısım müctehidin kavli olarak beyan ettikleri ortak fikre diğer müctehidlerin belli bir süre düşünme müddeti geçtikten sonra sessiz kalmalarıdır.³⁴⁶

Timurtâşî kıyas bahsini metinde bâb başlığı altında incelenmesine karşın fasıl olarak zikretmekte ve icmânın alt başlığı biçiminde ele almaktadır. Kıyası açıklarken hükmün illetinde aslın fer'e eşitlenmesi olarak açıklar. Zikrettiği bu tanımın metinde verilen tanımdan daha güzel olduğunu söyler. Metinde kıyas “*hüküm ve illette asilla fer'i takdir etmektir*” şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım bilinmeyenler arasında gerçekleşecek kıyası dışarıda bırakması nedeniyle ona göre kapsayıcı bir tanım değildir.³⁴⁷

el-Fevâidü's-şemsiyye li'l-Menâri'l-Hâfızıyye

Baş: (2^b)

الحمد لله الذي نور قلوب العلماء بأنوار اليقين وانطق السنتهم ببيان الدين المتين، وجعلهم إعلامًا لمعرفة شريعة حاتم النبيين، محمد المصطفى مقتدي العالمين، صلى الله عليه وعلى آله وأصحابه أجمعين، أما بعد فإن الأحكام...

344 Timurtâşî, *a.g.e.*, vr. 40^b.

345 Timurtâşî, *a.g.e.*, vr. 40^b.

346 Timurtâşî, *a.g.e.*, vr. 40^b.

347 Timurtâşî, *a.g.e.*, vr. 41^b.

Sonu: (210^a)

والله الهادى والموافق فليختم بيان الحكم والأسرار على هذا تحرزاً عن سامة الطلاب وحكم الله تعالى لا يخطئ
وفوق كل ذي علم عليم.

Şemseddin Muhammed el-Koçhisârî tarafından *Menârü'l-envâr* üzerine yazılan şerhtir. Koçhisârî bir mukaddime, dört bâb ve on yedi fasıldan oluşan bu eseri, çevresinden ilimle meşgul olanların *Menâr*'a eskilerin görüşlerini tam olarak aktaran, hiçbir şeyi eksik bırakmayan, anlaşılması kolay bir şerh yazmasını istemele-ri sebebiyle kaleme aldığı ifade etmektedir. Bu sebeple her ne kadar kendisini bu vasıflarda birisi olarak görmese de gerekli olan bilgileri eksiksiz şekilde içerecek bir şerh yazmaya karar verdiğini ve bu eseri *el-Fevâidü's-şemsiyye li'l-Menâri'l-Hâfızıyye* şeklinde isimlendirdiğini belirtir.³⁴⁸

Mukaddimeden sonra Koçhisârî metinde bulunmamakla birlikte fıkıh usûlünün tanımını ve mahiyetini açıklar. Usûl ve fıkıh kelimelerinin tanımını yaptıktan sonra usûl-i fıkıh tamlamasının anlamına değinir. Ardından ilmin tari-fini yaparak fıkıh usûlünün ilimler arasındaki yerini anlatır.³⁴⁹

Metinde olduğu gibi eserini kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere dört bâba ayıran Koçhisârî, ilk bâbda “kitâb” kelimesinin tanımını yaparak, tanımda geçen her bir kelimeyi detaylıca açıklamaktadır. Tanımdaki kelimelere dair ihtilafları da zikreden Koçhisârî, hangi kelimelerin inkâr edilmesinin küfre sebebiyet vereceği, kıraat kelimesindeki ihtilaflar, namazda Fatıha okumanın vücûbu ve Kur'ân'ın nazm ve mana olarak tevâtüren nakledilmesi gibi meselelere değinir.³⁵⁰ Bu tanımdan sonra, usulü's-şer'in neler olduğunu özetle aktarır.³⁵¹ Şârih bundan sonra bu bâbı emir³⁵², kâfirlerin emirle muhâtap olması³⁵³, nehy³⁵⁴, hurûf-i meânî³⁵⁵, hâs laf-zın mefhûm-i muhâlifi ile ilişkisi³⁵⁶, azimet ve ruhsat³⁵⁷, emir ve nehyin kısımları³⁵⁸ olmak üzere toplam yedi fasıl altında incelemektedir.

348 Koçhisârî, *el-Fevâidü's-şemsiyye li'l-Menâri'l-Hâfızıyye*, İnebey Ktp., nr. HO665, vr. 1^b.

349 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 3^a-4^b.

350 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 5^{a-b}.

351 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 6^b vd.

352 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 22^a vd.

353 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 26^b.

354 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 27^b.

355 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 55^b.

356 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 76^b.

357 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 84^a.

358 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 89^a.

Eserdeki ikinci bâb başlığı sünnet ve kısımlarıdır. Bu başlıkta Hz. Peygamber'den kesintisiz bir şekilde gelen haberin mahiyeti³⁵⁹, kesintili gelen haberin durumu³⁶⁰, haberin farklı hallerdeki hüccet değeri³⁶¹ ve genel itibarla haber çeşitleri³⁶² açıklanmaktadır. Bu kısımlar da çeşitli fasıl ve başlıklara ayrılmıştır. Sonrasında sünnet bahsini dört fasla ayıran Koçhisârî, sünnet delili arasındaki teâruzun nasıl giderileceğini³⁶³, beyân şekillerini³⁶⁴, Hz. Peygamber'in fiillerinin hükme delâletini³⁶⁵ ve şer' u men kablânın hükme etkisini³⁶⁶ konu edinmektedir.

Koçhisârî üçüncü bâb olarak icmâ bahsini ele alır. Öncelikle icmânın kelime anlamına değinen müellif, ıstılâhî anlamını ise her asırda bulunan adalet ve ictihad ehli bütün ulemanın bir konu hakkındaki ittifakı olarak zikreder. Bu tanımdan sonra icmânın azimet ve ruhsat olmak üzere iki çeşidi bulunduğunu belirtmektedir. Azimet bir meselenin vücûbuna dair bütün ulemanın ittifakla aynı görüşü beyan etmesi ya da fiile dair bir meselede bu ulemanın o fiili yapmasıdır. Ruhsat ise buluşa ermiş ve o mesele hakkında yeterli derecede düşünme zamanı elde etmiş olan ulemanın bir kısmının sözle ya da fiille ittifak ettiği mesele hakkında diğerlerinin aksi yönde beyanda bulunmayıp sükût ettiği icmâdır. Koçhisârî icmânın bu ikinci çeşidinin Hanefiler tarafından kabul edilmekle birlikte Şafiîler tarafından kabul görmediğini vurgulamaktadır.³⁶⁷

Dördüncü ana başlık olan kıyas bahsinde ise Koçhisârî, kıyasın kelime tahlilini yaptıktan sonra terim anlamına yer vermektedir. Kıyasın hüccet olmasının sebeplerine de değinen Koçhisârî, hem aklen hem de naklen kıyasın neden caiz olması gerektiğini detaylı biçimde ele almaktadır.³⁶⁸ Bu bâbı dört fasıl altında ele alan Koçhisârî bu fasıllarda istihsanın mahiyetini³⁶⁹, hüküm çeşitlerini³⁷⁰, ehliyet ve kısımlarını³⁷¹ ve son olarak ehliyet arızlarını³⁷² konu etmektedir.

359 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 92^a.

360 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 100^a.

361 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 101^b.

362 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 102^b.

363 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 107^a.

364 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 110^b-117^b.

365 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 117^b.

366 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 119^{a-b}.

367 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 121^{a-b}.

368 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 124^b.

369 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 138^a.

370 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 152^a-162^a.

371 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 162^a-168^a.

372 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 168^a-192^a.

Eserde metin kısmı tamamlanmasına rağmen Koçhisârî, müteferrik meseleler ve şer'î hükümlerin güzellikleri adıyla ek iki fasla daha yer verir. Müteferrik meseleler faslında yirmi yedi meseleyi inceleyerek ilham ve keşfin hüccet değeri, mesâlih-i mürselenin mahiyeti gibi zamanında fıkıh usûlüne dair ortaya çıkan tartışmalara çözüm aramaktadır.³⁷³ Bir risâle mahiyetinde kaleme aldığı şer'î hükümleri bilmenin güzelliklerine dair faslında ise çeşitli anektodlar ve tarihî olaylardan örneklerle konuyu açıklar. Eserin sonunda Halife Harun Reşid ile İmam Ebû Yusuf arasında gerçekleştiği ifade edilen şahitlik ile ilgili bir olayı nakletmektedir.³⁷⁴

Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ

Baş: (68^b)

الحمد لله الذي ... أما بعد فقد كان فاض عليّ من الملك ذي المواهب فرايد فيما يتعلق بمختصر الشيخ المحقق ابن الحاجب بوأه الله تعالى ...

Sonu: (164^a-sonu eksik)

قال والخصم قد لا يساعده في الثانية أقول اعلم أن معنى التأيم بترك البعض في الواجب ...

Mirzacân eş-Şîrâzî tarafından kaleme alınan eser, Adudüddin el-Îcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* isimli eseri ile Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Sâdeddin et-Teftâzânî ve Seyfeddin el-Ebherî tarafından bu eser ile ilgili yazılan hâşiyelerin hâşiyedir. Müellif, "*kâleş-şeyh*"³⁷⁵ ifadesiyle İbnü'l-Hâcib'in metnini, "*kâle'l-muhakkık*"³⁷⁶ ifadesiyle İcî'nin şerhini, "*kâle'l-fâdilü-Şerîf*"³⁷⁷ ifadesiyle Cürcânî'nin hâşiyesini, "*kâle'l-fâdilü'l-Ebherî*"³⁷⁸ ifadesiyle Seyfeddin el-Ebherî'nin hâşiyesini ve "*kâle'n-Nihri et-Teftâzânî*"³⁷⁹ ifadesiyle Teftâzânî'nin hâşiyesini vermiştir.

Mirzacân eş-Şîrâzî, kendisinden önce yazılan *Muhtasarü'l-Müntehâ* ve onun üzerine yazılan söz konusu biri şerh, üçü hâşiye olan diğer dört eserin her biri ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuştur. Çoğu zaman sayılan bu beş eserin birinden veya ikisinden nakilde bulunan Şîrâzî,³⁸⁰ bazen beş eserin üçünden,³⁸¹ bazen

373 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 192^a-199^b.

374 Koçhisârî, *a.g.e.*, vr. 199^b.

375 Mirzacân eş-Şîrâzî, *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*, İnebey Ktp., nr. HC276/2, vr. 75^a.

376 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 69^b.

377 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 69^b.

378 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 70^b.

379 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 75^a. Sonraki varaklarda *Teftâzânî* ismini kullanmayıp sadece *et-Tahrîr*'i kullanmaktadır.

380 bk. Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 69^b, 70^a.

381 bk. Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 97^b.

dördünden,³⁸² eserin sadece bir yerinde de beşinden³⁸³ nakilde bulunarak “*ekûlü*” ifadesiyle naklettiği kısımları değerlendirmiştir. Bu nakilleri yaparken önce İbnü'l-Hâcib, sonra İcî, sonra da sırasıyla Ebherî, Teftâzânî ve Cürçânî'nin ifadelerini zikretmiştir.

Mirzacân eş-Şîrâzî'ye ait bu eserin incelenen nüshasının son kısmı eksiktir. Nüshanın kenarına yazılan başlıklarla eser, üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm “*hâşiyetü'l-mebâdî'i'l-kelâmiyye*”³⁸⁴, ikinci bölüm “*mebâhisü'l-mebâdî'i'l-lügaviyye*”³⁸⁵, üçüncü bölüm ise “*mebâhisü'l-mebâdî'i'l-ahkâmiyye*”³⁸⁶ şeklinde isimlendirilmiştir. *Muhtasarü'l-Müntehâ*'nın mebâdî, sem'î deliller, ictihad ve tercih başlıklarıyla toplam dört bölümden oluştuğu göz önüne alındığında hâşiyenin bu nüshasının, *Muhtasar*'ın ilk bölümü olan mebâdî kısmıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Nüshanın eksik olması sebebiyle Şîrâzî'ye ait bu hâşiyenin *Muhtasarü'l-Müntehâ*'daki diğer konuları içerip içermediği anlaşılamamaktadır. Bu haliyle eserin yarısından fazlası (yaklaşık 54 varak) “*hâşiyetü'l-mebâdî'i'l-kelâmiyye*” başlığına ayrılmış, son başlık olan “*mebâhisü'l-mebâdî'i'l-ahkâmiyye*” başlığına ise sadece 16 varak ayrılmıştır. Son başlığın büyük bir kısmında da hüsün-kubuh konusu işlenmiştir.

Mukaddimede müellif, İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasarü'l-Müntehâ* isimli eserinin, bu esere İcî tarafından yazılan şerhin ve bu şerh üzerine Teftâzânî, Seyfeddin Ebherî ve Cürçânî tarafından yazılan hâşiyelerin inceliklerine vâkıf olduğunu belirtmiştir. Teftâzânî'nin hâşiyesinden bahsederken Teftâzânî'yi, hocasının hocası olarak niteleyen Şîrâzî, Ebherî'nin hâşiyesinden bahsederken de onun, İcî'nin sohbetiyle şereflendiğini ifade etmiştir.³⁸⁷

Şîrâzî, İcî'nin *Muhtasarü'l-Müntehâ*'ya yazmış olduğu şerhte İbnü'l-Hâcib'in hem doğru sözlerine itiraz ettiğini, hem de İbnü'l-Hâcib'i yorumlarken onun kastetmediği ifadeler kullandığını belirterek eleştiride bulunmuştur. Aynı zamanda İcî'nin şerhi üzerine hâşiyeye yazanlardan bazılarının hem İcî'yi hem de diğer bazı muhaşşileri hata yapmakla itham ettiğini söyleyerek aslında kendilerinin bu ithamla açık bir hataya düştüklerini ve yine muhaşşilerin İcî'nin şerhini açıklarken onun kastetmediği ifadelerle açıkladıklarını söyleyerek eleştirisine devam etmiştir.³⁸⁸

382 bk. Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 108^b.

383 bk. Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 104^a.

384 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 119^a.

385 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 119^a.

386 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 148^a.

387 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 68^b.

388 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 69^a.

Müellif bu eleştirileri yaptıktan sonra, kendi zamanındaki ilim câmiasının bu eserlere yöneldiğini ve bütün vakitlerini onlara harcadıklarını, hatta bu eserlerle iştiğâl etmeyi farz-ı 'ayn gibi görüp onları ihmal etmenin bir kusur olduğuna inandıklarını söylemektedir. Bu açıklamaların ardından haksızlık ve yanlışla sapmaktan sakınarak, adalet ve insaf şartını gözeterek, söylediği her şeyi usûl ve kâidelere bina ederek *Muhtasariü'l-Müntehâ*'nın şerh ve hâşiyelerinde çözülmesine ihtiyaç duyulan meseleleri çözmeye başladığını ifade etmektedir.³⁸⁹

Mirzacân eş-Şîrâzî eserinde, *Muhtasariü'l-Müntehâ*'nın, onun İcî şerhinin ve bu şerh üzerine yazılan Teftâzânî, Cürçânî ve Ebherî hâşiyelerinin kapalı yönlerini açıklamakta, ilk bakışta anlaşılması zor olan ifadeleri izah etmekte, gerektiğinde tamamlayıcı bilgi vermekte ve bazı yerlerde ilgili ifadeleri eleştirmektedir. Örneğin *Muhtasariü'l-Müntehâ*'daki fıkıh usûlünün tanımıyla ilgili bölümde yer alan "fıkıh usûlü" terkihiyle ilgili İcî'nin yapmış olduğu şerhin³⁹⁰ ibaresinde hafz ve tevil bulunduğunu söyleyerek hafzedilen ve tevil edilen kısmı açıklamıştır.³⁹¹ Başka bir yerde İcî'nin "fıkıh usûlünün faydası Allah Teâlâ'nın hükümlerini bilmektir" sözü üzerine Şîrâzî, "müctehid açısından istinbat yoluyla Allah Teâlâ'nın hükümlerini bilmektir; mukallid açısından müctehidin istinbat ettiği Allah'ın hükümlerini bilmede kolaylıktır" diyerek İcî'nin açıkladığı kısma tamamlayıcı bilgiler eklemiştir.³⁹² Bir yerde de Cürçânî'nin hâşiyesinden bir alıntı yaparak, bu açıklamanın metin ve şerhe uygun olmadığını belirtmiş, sonra kendi açısından metin ve şerhe uygun olan açıklamayı zikretmiştir.³⁹³

Muhtasariü'l-Mahsûl

Başı: (2^b)

بسم الله الرحمن الرحيم أما بعد حمد الله على الآيه والصلوة على محمد رسوله وخاتم أنبيائه فإني لما رأيت إكباب طلبة علم الاصول على مختصري الأول من كتاب المحصول وتصريحهم بأنه لا يمكن الإتيان بمثله ألفت مختصرًا ثانيًا يجوي جميع مسائله ويقع حجمه كالثلث من حجمه ...

كتاب أصول الفقه الأصل المحتاج إليه والفقه لغة الفهم واصطلاحًا العلم بالأحكام الشرعية العملية المستدل على أعيانها بحيث لا يعلم كونها من الدين ضرورة ...

389 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 69^a.

390 İcî'nin şerhi şu şekildedir: "وأما حده مضافا فلا بد في معرفة المركب من معرفة مفرداته." bk. Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 86^b.

391 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 86^b. Şîrâzî, "وأما حده مضافا," ibaresinden sonra "فتعريف مفرداته" ifadesinin hafzedildiğini, yine ibarede geçen "muzafen" ifadesiyle izafet terkinin kastedildiğini söylemektedir.

392 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 91^b.

393 Şîrâzî, *a.g.e.*, vr. 134^b-135^a.

Sonu: (49^a)

فإن عارضه مجتهد ناف فالمثبت أولى لأنه ناقل ثبت ثم فيثبت هنا بجامع حاجة المكلف هذا مجاوزة أو تسوية وقد قال تعالى فاعتبروا إن الله يأمر بالعدل قال الشيخ رحمه الله تعالى هذا آخر ما اختصرته ثانيًا من كتاب المحصول في الأصول...

Şâfiî fakihî Abdürrahim el-Mevsilî tarafından kaleme alınan *Muhtasarü'l-Mahsûl fi usûli'l-fikh* adlı eser, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)'nin *el-Mahsûl*'ünün muhtasarıdır. Mevsilî mukaddimede, *el-Mahsûle* yazdığı ilk muhtasara öğrencilerin ilgisini görünce, bu eserin tüm meselelerini içeren ve hacim bakımından onun üçte biri kadar olan ikinci bir muhtasar yazdığını ifade etmektedir.³⁹⁴ Ferağ kaydında da bu eserin *el-Mahsûl* üzerine yazdığı ikinci muhtasar olduğunu ve eseri hicrî 648 yılında tamamladığını belirtmektedir.³⁹⁵ Eser, “*kelâm*” adı verilen on bir ana başlıktan oluşmakta, bu başlıklar da “*bâb*”, “*fasıl*”, “*kısım*”, “*me'sele*” olmak üzere çeşitli alt başlıklara ayrılmaktadır. Eserin başında ise herhangi bir başlık verilmeden fıkıh, fıkıh usûlü, ilim, zan, nazar, delil, emâre gibi terimler hakkında kısa tanım ve açıklamalar yapıldıktan sonra şer'î hüküm konusu işlenmiştir. “*Kelâm*” adı verilen ana başlıklar ise sırasıyla şunlardır: “*Lügât, el-evâmîr ve'n-nevâhî, 'umûm-husûs, ef'âl, nesih, icmâ, ahbâr, kıyâs, et-te'âdül ve't-tercih, ictihâd, fetvâ, edille.*”³⁹⁶

Eserin şer'î hüküm ile ilgili kısmında şer'î hükmü, “*gerekli kılmak veya muhayyer bırakmak konusunda mükelleflerin fiillerine ilişkin hitaptır*” şeklinde tanımladıktan sonra tanımla ilgili itirazlara kısaca cevap vermiş, ardından hükmün çeşitli açılardan taksimini yapmış ve hüsün-kubuh konusunu işlemiştir.³⁹⁷ Eserin “*el-keîâm fi'l-lügât*” başlığında kelâmın tanımı ve kelâmla ilgili bazı açıklamalar yapmış, lafızların taksimi, müştak isimler, müterâdif lafızlar ve te'kîd, müşterek lafız, hakîkât ve mecâz, teâruz, harflerin manaları gibi alt başlıklar altında dil ile ilgili çeşitli meselelere yer vermiştir.³⁹⁸

Eserde “*el-keîâm fi'l-evâmîr ve'n-nevâhî*” başlığı, bir mukaddime ve lafız ile ilgili konular, mana ile ilgili konular ve nehiy konusu olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Mukaddime kısmında emrin tanımı ve tanımdaki ihtilafları zikrettikten sonra emir ve nehyin bazen haber lafızıyla da gelebileceğini söyleyerek bu duruma ayet ve hadisten birer örnek getirmektedir.³⁹⁹ Birinci kısım olan lafız ile ilgili konuların başında emir sığasının on beş farklı vecihle kullanıldığını belirtmiş,

394 Abdürrahim el-Mevsilî, *Muhtasarü'l-Mahsûl*, İnebey Ktp., nr. HO669, vr. 2^b.

395 Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 49^a.

396 Konu başlıklarının sayfa numaraları şöyledir: 5^a, 10^a, 15^b, 23^b, 25^a, 27^b, 30^b, 35^b, 42^a, 45^a, 46^a, 47^a.

397 Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 3^a-5^a.

398 Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 5^a-10^a.

399 Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 10^a-10^b.

ardından bunları tek tek saymış, bunların tamamının hakikî mana olmadığına ittifak edildiğini, ancak vücûb, nedb, ibâha, tahrîm ve tenzih manaları konusunda ihtilaf edildiğini söyleyerek bu ihtilafları kısaca zikretmiştir.⁴⁰⁰ Tahrimden sonraki emir sîgası, mutlak emrin tekrar ifade edip etmeyeceği, mutlak emrin fevre veya terâhiye delaleti, şarta bağlı emrin durumu gibi konuları birinci kısım altında işledikten sonra, mana ile ilgili konular diye adlandırdığı ikinci kısımda vücûbun kısımları, vücûbun hükümleri, me'mûrun bih ve me'mûr başlıklarıyla çeşitli meseleleri ele almış, üçüncü kısımda da nehiy ile ilgili konulara yer vermiştir.⁴⁰¹

Üçüncü ana başlık olan *"el-keîâm fi'l-umûm ve'l-husûs"*u umûm, tahsîs, muhassıs, mutlakın mukayyede hamli, mücmel-mübeyyen başlıklarıyla beş kısım altında ele almıştır.⁴⁰² Muhassıs konusunu; muttasıl muhassıs, munfasıl muhassıs ve muhassıs olduğu zannedilenler şeklinde üç alt başlığa ayırmış ve bu başlıklar altında her biri ile ilgili meseleleri incelemiştir. İstisna, şart, gaye ve sıfat başlıklarıyla muttasıl muhassıs işledikten sonra munfasıl muhassıs başlıyan müellif, bu konuyu da iki alt başlık altında ele almıştır. Birinci başlıkta kat'î olanın kat'î olanla yani kitabın kitapla, mütevâtir haberin mütevâtir haberle, kitabın mütevâtir haberle, mütevâtir haberin kitapla tahsis edilebileceğini söylemektedir. Biri âmm, diğeri hâss olmak üzere kat'î delille sabit olan iki hükmün her ikisiyle amel etmenin veya ikisini birden terk etmenin mümkün olmadığını söyledikten sonra, âmm olan hükmün tercih edilmesiyle hâss hükmün tamamen terk edilmiş olacağını belirterek hâss hükmün tercih edilmesinin zorunlu olduğunu ifade etmiştir. Kat'î olanın zannî olanla tahsisi konusunu ele aldığı ikinci alt başlıkta, kitabın âhâd haberle tahsisi, kitap ve mütevâtir haberin kıyasla tahsisi, mantûkun mefhûmla tahsisi meselelerini işlemektedir. Kitabın âhâd haberle tahsisi konusunda kendi mezhebine göre bunun caiz olduğunu belirttikten sonra bazı mezheplerin buna cevâz vermediğini, İsâ b. Ebân'a göre daha önce kat'î bir delille tahsis olunmuşsa bunun caiz olacağını, Kerhî'ye göre ise daha önce munfasıl bir delille tahsis olmuşsa bunun caiz olacağını belirtmiştir. Kitabın ve mütevâtir haberin kıyasla tahsisine gelince Şâfiî, Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre bunun caiz olduğunu, Cübbâi ve Ebû Hâşim'in bu görüşe hilâf ettiğini, İsâ b. Ebân ve Kerhî'nin ise önceki görüşlerinin bu konuda da devam ettiğini ifade etmiştir. Üçüncü alt başlıkta ise muhassıs olduğu zannedilip de aslında muhassıs olmayanlarla ilgili meseleleri ele almıştır.⁴⁰³

400 Mevslî, *a.g.e.*, vr. 10^b-11^a.

401 Mevslî, *a.g.e.*, vr. 11^a-15^b.

402 Mevslî, *a.g.e.*, vr. 15^b-23^b.

403 Mevslî, *a.g.e.*, vr. 19^a-21^b.

“*el-Kelâm fi'l-ef'âl*” başlığında peygamberlerin ismet sıfatı, Hz. Peygamber’in fiillerinin delaleti ve Hz. Peygamber’in fiilleriyle ilgili çeşitli meselelere yer vermiştir.⁴⁰⁴ Hz. Peygamber’in fiillerinin delaleti konusunda üç farklı görüş zikretmektedir. Hz. Peygamber’in fiillerinin İbn Süreyc’e göre vücûb, Şâfiî’ye göre nedb, Mâlik’e göre ibâha ifade ettiğini belirttikten sonra kendisi, Mu‘tezile’nin çoğunluğu tarafından kabul edilen tevakkuf görüşünü benimsemektedir.⁴⁰⁵

Dört kısma ayırdığı “*el-Kelâm fi'n-nesih*” başlığının birinci kısmında neshin tanımı, emrin uygulanma vaktinden önce neshinin caiz olduğu, bir hükmün yerine başka bir hüküm getirilmeksizin veya daha ağırının getirilmesiyle neshinin caiz olduğu, tilavetin neshedilip hükmün neshedilmemesi gibi meseleleri ele almaktadır. Diğer kısımlarda da nâsîh-mensûh, nesih zannedilenler ve neshin nasıl bilineceği konularını işlemiştir.⁴⁰⁶ Nâsîh-mensûh başlığı altında ayrı ayrı meseleler halinde, sünnetin sünnetle, sünnetin kitapla, kitabın mütevâtir sünnetle neshedilebileceğini örnek ve delillerini sunarak zikretmiş, ardından icmâ, kıyas ve fahvânın neshi meselelerine yer vermiştir.⁴⁰⁷ “*Nesih zannedilenler*” diye adlandırdığı üçüncü alt başlıkta, nesih olup olmadığı konusunda tartışma bulunan iki meseleyi ele almaktadır. Bunlardan birincisi ibadetlere yapılan ziyadenin nesih olup olmadığıdır. Bu ziyadenin nesih olmadığını söyledikten sonra Ebû Hanîfe’nin bunu nesih kabul ettiğini, Şâfiî’nin nesih kabul etmediğini söylemekte ve bu konu ile ilgili diğer âlimlerin görüşlerine yer vermektedir. Bu başlık altında incelenen ikinci mesele, onun bir cüz’ü olsun veya olmasın kendisiyle kâim olduğu şeyin neshedilmesiyle, ibadetin neshedilmiş olmayacağıdır.⁴⁰⁸ Bu bölüm nasîh ve mensûhun nasıl bilineceğine dair bazı meseleleri içeren dördüncü kısım ile son bulmaktadır.⁴⁰⁹

“*el-Kelâm fi'l-İcmâ*” başlığında icmâ tanımının ve icmâ ile ilgili bazı tartışmaların yer aldığı bir mukaddimeye yer verdikten sonra bu bölümü, icmâ olup da icmâdan çıkarılanlar, icmâ olmayıp da icmâya dâhil edilenler, icmânın müstenedi, icmâ edenler, icmâ edilenler ve icmânın hükmü başlıklarıyla altı kısımda ele almıştır.⁴¹⁰ İcmâ olmayıp da icmâya dâhil edilenler kısmında işlediği on farklı meseleden ikisi, sükûtî icmâ ve Medine ehlinin icmâ konularıdır. Şâfiî’ye göre, diğer müctehidlerin ilgili mesele üzerine düşünmesi veya görüşlerini açık-

404 Mevsîlî, *a.g.e.*, vr. 23^b-25^a.

405 Mevsîlî, *a.g.e.*, vr. 24^a.

406 Mevsîlî, *a.g.e.*, vr. 25^a-27^b.

407 Mevsîlî, *a.g.e.*, vr. 26^a-27^a.

408 Mevsîlî, *a.g.e.*, vr. 27^a.

409 Mevsîlî, *a.g.e.*, vr. 27^a-27^b.

410 Mevsîlî, *a.g.e.*, vr. 27^b-30^b.

lama konusunda herhangi bir mâni olması ihtimalinden dolayı sükûtî icmânın⁴¹¹ hüccet olmadığını, Ebû Hâşim'e göre hüccet olduğunu, Cübbâî'nin asrın inkirâzı şartıyla, İbn Ebî Hüreyre'nin ise söz konusu görüşü söyleyen kimsenin hâkim olmaması şartıyla onu icmâ olarak kabul ettiğini belirtmiştir.⁴¹² Medine halkının icmâi konusunda, onu sadece İmam Mâlik'in kabul ettiğini ve bu konuda da Hz. Peygamber'in “*Medine kendi pisliğini giderir*” şeklindeki hadisini delil olarak kullandığını ifade etmiştir.⁴¹³

Bir diğer başlık olan “*el-Kelâm fi'l-ahbâr*”da haberin tanımı, çeşitleri gibi bazı meseleleri içeren bir mukaddimeden sonra konuyu, mütevâtir, mütevâtir dışındaki doğru haberler, yalan haberler, muhtemil haberler, kendisinden haber verilenler ve ihbâr başlıklarıyla altı bâba ayırmıştır.⁴¹⁴ “*el-Kelâm fi'l-kıyâs*” bölümünü, kıyâsın delil olmasının ispatı, vasfın illiyeti, kıyâsın hükmü başlıklarıyla üç kısımda ele alırken;⁴¹⁵ “*el-keîâm fi't-te'âdül ve't-tercîh*” başlığını te'âdül, mukaddimâtü't-tercîh, haberlerin tercihi ve kıyasların tercihi başlıklarıyla dört kısımda işlemektedir.⁴¹⁶

Mevsilî, “*el-Kelâm fi'l-ictihâd*” ve “*el-keîâm fi'l-fetvâ*” başlıklarında alt başlıklara yer vermemiştir.⁴¹⁷ Son başlık olan *el-keîâm fi'l-edille* başlığında ise istishab, istihsan, sahabe kavli, mesâlih-i mürsele gibi müctehidlerin hakkında ihtilaf ettikleri şer'î deliller ile ilgili on bir farklı meseleyi ele almıştır.

Râzî'nin *Mahsûl*'ünü ihtisâr ettiği bu eserinde Mevsilî, *Mahsûl*'de izlenen konu ve başlık sistematüğünü aynen korumuştur. Ayrıca yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere her konu ile ilgili varsa mevcut olan ihtilafları delilleriyle birlikte zikretmiş, bu ihtilaflara karşı cevap vermiş, bazen de “*fe'in kulte-kultü*” üslûbuyla muhtemel soru ve tartışmalara yer vermiştir. Ancak Mevsilî eserini, oldukça veciz ve kapalı bir üslupla kaleme almıştır. Bunun sebebi muhtemelen, *Mahsûl*'deki tüm konuları, konularla ilgili ihtilafları ve bunların delillerini muhtasar bir şekilde vermeyi amaçlamasıdır. Eserin üslûbunu zorlaştıran etkenlerden biri de, Mevsilî'nin dîbâcede belirttiği üzere bu eserin, *Mahsûl* üzerine yazdığı ilk muhtasarın üçte biri kadar olan ve onun tüm meselelerini içeren ve ikinci bir muhtasar olmasıdır.⁴¹⁸

411 Mevsilî sükûtî icmâyı şu ifadelerle ihtisar etmiştir: “إذا قال البعض بحضور الباين وسكوتهم.” bk. Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 28^b.

412 Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 28^b.

413 Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 29^a.

414 Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 30^b-35^b.

415 Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 35^b-42^a.

416 Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 42^a-45^a.

417 Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 45^a-47^a.

418 bk. Mevsilî, *a.g.e.*, vr. 2^b.

Tertîbü'l-leâlî fî silki'l-emâlîBaşı: (1^b)

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي هدانا إلى مناهج معرفة والمسائل الأحكام بالبراهين والشواهد والإعلام وشرفنا باستطاعة مطالعة كتب العلماء الفخام من أئمة الإسلام والصلاة والسلام على خير الأنام محمد وآله وصحبه الكرام إ يوم الخشروالقيام أما بعد.....

Sonu: (69^a)

تم بقولي في ترتيب اللائي والتام بحقيقته عند إنجاز ما وعدت ديباجته يسر في الله الملك المعين مع مرادات جميع المسلمين غفر الله لمن قال آمين يا مجيب السائلين

Ahmed b. Abdurrahman el-Beşiktâşî el-Hanefî tarafından kavâid-i külliye hakkında kaleme alınan bir eserdir. Kaynaklarda Beşiktâşî'nin hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. 1136/1724 yılında vefat ettiği bilinmektedir.⁴¹⁹ Beşiktâşî'nin kaynaklarda zikredilen tek eseri *Tertîbü'l-leâlî fî silki'l-emâlî*'dir. Eserin İnebey Kütüphanesi'ndeki HO625 demirbaş numarasına kayıtlı nüshası 69 varak, 20 satırdır. Bu nüsha Hüseyin Hâfız b. İsmail tarafından Atınâda hicrî 1161 yılında istinsah edilmiştir. "Bâbü'l-elif" ile başlayıp "bâbü'l-yâ" ile son bulan eser, hecâ harflerine göre düzenlenmiştir. Müellif, bir kâide verdikten sonra, "bu asıldan çıkan meseleler şunlardır" diyerek o kâide ile ilgili fer'î meseleleri zikretmektedir.⁴²⁰ Eserde 300'e yakın külli kâide zikredilmiş ve bu kâidelere dair meseleler işlenmiştir. Eserin diğer kütüphanelerde başka bir nüshasına ulaşılamamıştır.

İnebey kütüphanesinde bulunan nüshanın son kısmına Ebussuûd Efendi'nin iki risâlesi eklenmiştir. Biri Arapça diğeri Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan bu risaleler, sahih, fâsit ve bâtil bey' çeşitlerinin neler olduğunu örneklerle açıklamaktadır.⁴²¹ Ayrıca kitabın en sonunda Esmâ-i Hüsnâ'nın bazı isimlerine ilişkin açıklamaları barındıran tablo halinde bir ek daha bulunmaktadır.⁴²²

Beşiktâşî elif maddesindeki kâideler arasında "*ivazın cüzlerine karşılık muavvez bölünebilir, şartın cüzlerine karşılık meşrût bölünemez.*" kâidesini zikreder. Bu kâidenin örneğini ise şu şekilde açıklar: Bir kadın kocasına "*bin dirhem karşılığında (bi elfi dirhemini) beni üç talak ile boş*" dese ve kocası da bir talak ile boşsa bin dirhemini sadece üçte birini hak etmiş olur. Fakat kadın "*karşılığında bin dirhem alman şartı (alâ elfi dirhemini) ile beni üç talak ile boş*" dese ve kocası tek

419 Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 170; Kehhâle, *a.g.e.*, I, 166.

420 bk. Beşiktâşî, *Tertîbü'l-leâlî fî silki'l-emâlî*, İnebey Ktp., nr. HO625, vr. 3^a vd.

421 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 70^a-73^b.

422 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 74^a-77^a.

talak ile boşasa bu durumda meccanen boşamış sayılır ve bin dirhemden hiçbir ücret almaz. Çünkü meşrût tecezzi etmez.⁴²³ Bu kâidenin bir diğer örneği olarak Beşiktâşî şu olayı aktarır. Koca karısına “*Zeyd ve Amr ile konuşursan boşsun*” dedikten sonra kadın sadece Zeyd ile konuşsa meşrut bölünemeyeceğinden boşama gerçekleşmiş olmaz.⁴²⁴

Eserin başka bir bölümünde “*Bir şeyin sabit olduğu gibi kalması esastır*” kâidesini açıklarken Beşiktâşî farklı bir örnek nakletmektedir. Ona göre, bir kimse bir dirhemi iki dirheme satsa ya da bir köleyi bin dirhem ve bir rıtl şarap karşılığında satın alsa ardından fazla olan dirhemi veya bir rıtl şarabı almaktan vazgeçse, bu kâide mucibince bey‘ akdinin sahih hale döneceğini zikreder. Bu örneğin ise Hanefilerde fasit akitte fesat sebebi ortadan kaldırıldığında akdin sahih olacağı hükmüne aykırı olduğu gözükmektedir. Yine dört eşi olan bir adamın önce beşinci kadınla evlenip ardından dört eşinden bir tanesini boşaması halinde de bu kâide gereğince nikâhın sıhhatine hükmedilemeyeceğini söyler.⁴²⁵

Eserden nakledilebilecek bir başka kâide ve örneği ise şudur: “*Tâbî olan hükmünde ayrı tutulamaz*” kâidesi bir şeye bağlı olan eşyaların da hükmen o şey gibi sayılacağını anlatır. Beşiktâşî bu kâidenin örneği olarak ceninin annenin satımına söylenmese de dâhil olacağını zikreder. Buna göre hamile bir cariye satıldığı zaman cenin de onunla birlikte satılmış ve müşterinin mülkü olmuş olur. Ancak Beşiktâşî’ye göre bu kâidenin birçok istisnası vardır. Örneğin ceninin münferit olarak satımı ya da hibesi mümkün değilken azat edilmesi mümkündür. Bu ayırımın sebebini müellif, satış ve hibede teslimin şart olduğu, bu nedenle teslimi mümkün olmayan ceninin satımının batıl olacağı şeklinde açıklar. Azat hükümlerinde ise teslim şart değildir, bu yüzden ceninin azadı sahih olur. Bu hükmün bir başka istisnası binanın arsadan bağımsız olarak satımıdır. Bina her ne kadar arsaya tâbî olsa da arsadan bağımsız olarak satımı mümkündür. Beşiktâşî’ye göre bu ve benzeri birçok meselenin fıkıh kitaplarında bulunuyor olması zikredilen kâidenin tekrar gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.⁴²⁶

Eserinin bir başka bölümünde “*Ameller niyetlere göredir*” hadisinden yola çıkılarak “*Niyet olmadıkça sevap olmaz*” kâidesinin türetildiğini söyleyen Beşiktâşî, amellerin dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki çeşidinin bulunduğunu aktarır. Uhrevî hükümlerde sevap ya da azabın hak edilmesi söz konusu iken, dünyevî

423 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 3^b.

424 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 3^b.

425 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 16^a.

426 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 19^a.

hükümlerde fesat ya da sıhhatten söz edilmektedir. Uhrevî hükümlerde niyetin şart olduğu konusunda icmâ bulunduğunu ve mahza ibadet alanını oluşturan fiillerde niyet olmaması halinde sevap kazanılamayacağını söyler. Çünkü ibadetlerde maksat sevap kazanmaktır. Niyetsiz yapılan bir ibadetin dünyevî hükmünün de sahih olmaması gerektiğini zikreder. Bu konuda Hanefî mezhebindeki tek istisna abdesttir. Bu istisnanın sebebini ise şu sözlerle açıklar: *“Abdestte bize göre niyet şart değildir. Çünkü abdest mahza bir ibadet sayılmaz, o namaz kılınması için gerekli şartlardan bir tanesidir. Nitekim namaz kılmak için gerekli olan elbisenin ve namaz kılınacak olan yerin temizliğinde de niyet şart değildir. Bu yüzden namazın şartlarının tamamında niyetin zorunlu olması düşünülemez. Niyetsiz de olsa abdest almak ile namaz için gerekli olan şart yerine gelmiş olur.”*⁴²⁷

Bu ve benzeri şekillerde eserinde kaleme aldığı 300’e yakın kâideden bazıları şunlardır: *“Müslümanların icmâsı esere dayanan bir hüccettir ve kıyas icmâ varsa terk edilir.”*⁴²⁸ *“İctihad misli ile nakzedilemez.”*⁴²⁹ *“Sebeplerdeki ihtilaf gözle görülenlerdeki ihtilaf gibidir.”*⁴³⁰ *“Kuvvetli zayıf üzerine binâ edilemez.”*⁴³¹ *“Hakların müstakil olarak satımı caiz değildir.”*⁴³² *“Deynin deyn karşılığında satımı batıldır.”*⁴³³ *“Deliller görünenin hilafı için, yemin ise aslın bekası için hükme etki eder.”*⁴³⁴ *“Tâbi olan metbûsunun önüne geçemez.”*⁴³⁵ *“Te’sîs te’kidden hayırlıdır.”*⁴³⁶ *“Rivayetlerin tahsisi zikredilenlerin dışındaki hükümlerin nefyini gerektirir.”*⁴³⁷ *“İktizâen sabit olan kazâen sabit olmuş gibidir.”*⁴³⁸ *“Zaruretle sabit olan şey zaruret miktarınca takdir edilir.”*⁴³⁹ *“Zararın vâki olduğu her meselede delil ile birlikte ikrar caizdir.”*⁴⁴⁰ *“Olay en yakın vakte izâfe edilir.”*⁴⁴¹ *“Bölünmeyenlerde ba‘zın zik-*

427 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 50^{a-b}.

428 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 3^b.

429 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 4^a.

430 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 5^a.

431 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 17^a.

432 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 18^b.

433 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 18^b.

434 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 18^b.

435 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 19^b.

436 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 19^b.

437 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 21^b.

438 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 27^a.

439 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 27^b.

440 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 28^a.

441 Beşiktâşî, *a.g.e.*, vr. 30^b.

ri bütünün zikri gibidir.”⁴⁴² “Camdan görmek hakikaten görmek gibidir.”⁴⁴³ “Parçaya dair şehâdetin butlanı tüme dair şehâdetin butlanını gerektirir.”⁴⁴⁴ “Gâibin kitâbeti hâzırın hitâbeti gibidir.”⁴⁴⁵ “Deynin ödeneceği kişiden başkasına temlik edilmesi sahih değildir.”⁴⁴⁶ “Bâtıl bir alışveriş neticesinde müşterinin elinde helâk olan mebi‘ tazmin edilmez.”⁴⁴⁷ “Asıl sâkıt olduğunda fer‘ de sâkıt olur.”⁴⁴⁸ Beşiktâşî eserini Farsça bir beyitle sonlandırmaktadır. Bahsi geçen beyitte özetle şunları söyler: “*Bu kitabın tertîbi fakirin elinde inci gibi oldu. Dileğim bu incinin bir tesbih gibi sürekli insanların elinde olmasıdır.*”⁴⁴⁹

Risâle fi'l-usûl

Başı: (210^a-başı eksik)

... فصل قيل المراد بعشرة في له عشرة إلا ثلاثة معناها وقيل سبعة وإلا قرينة التجوز وقيل إسمان مفرد ومركب للاول لزوم الإستغراق ...

Sonu:(219^a)

فاتح منها الأقوى والزم ما هو أقرب إلى التقوى و الحمد لله على نعمائه والصلوة على سيد أنبيائه وأشرف أوليائه فرغ من نقله إلى البياض ...

Şeyh Bahâî diye tanınan İranlı Şîî âlim Bahâeddin Muhammed b. Hüseyin el-Âmilî (ö. 1031/1622) tarafından kaleme alınan risâle, 210-219 varak, 11 satır olup Ebü'l-Hasan b. Kâsım tarafından hicrî 1024 yılında istinsah edilmiştir. Baş tarafından eksik olan risâlede kırmızı mürekkeple yazılmış “*menhec*”, “*matlab*” ve “*fasıl*” adı verilen başlıklar bulunmaktadır. 218a varagında yer alan “*el-menhecü'l-hâmis fi't-tercîhât*” başlığı, risâlenin “*menhec*” adı verilen beş ana başlıktan oluştuğunu göstermektedir. Yine risâlenin mevcut olan kısmında muhtemel dördüncü *menhec* başlığı altında yer alan, “*el-matlabü's-sâlis*” ile başlayıp “*el-matlabü's-sâbi*” ile son bulan ve son matlabdan anlaşıldığı üzere toplamda yedi *matlab* olan alt başlıklar bulunmaktadır. Bu alt başlıkların konuları sırasıyla şunlardır: Mutlak-mukayyed, mücmel-mübeyyen, zâhir-müevvel, mantûk-mefhûm, nesih.⁴⁵⁰

442 Beşiktâşî, a.g.e., vr. 35^a.

443 Beşiktâşî, a.g.e., vr. 35^a.

444 Beşiktâşî, a.g.e., vr. 38^a.

445 Beşiktâşî, a.g.e., vr. 47^b.

446 Beşiktâşî, a.g.e., vr. 51^b.

447 Beşiktâşî, a.g.e., vr. 66^a.

448 Beşiktâşî, a.g.e., vr. 67^b.

449 Beşiktâşî, a.g.e., vr. 67^b.

450 “*Matlab*” adı verilen bu başlıkların varak numaraları sırasıyla şunlardır: 211^b, 211^b, 213^a, 213^a, 214^b.

Risâle'nin eksik olan baş tarafında toplam dört fasıl başlığı bulunmakta olup, bunlardan ilk üçü istisnâ konusu ile alakalıdır. Dördüncü fasıl başlığı ise boşanmış kadınların üç kur' beklemleri ile ilgili ayette geçen "bu'ûletühünne" kelimesindeki zamirin muhassıs olup olmadığı ile ilgilidir. Şeyh ve el-Hâcibî'nin bu zamiri muhassıs olarak kabul etmediklerini, el-Allâme'nin bu konuda iki görüşü olduğunu, el-Mürtezâ ile el-Muhakkık'ın ise bu konuda tevakkuf ettiklerini ve doğru olan görüşün de tevakkuf etmek olduğunu belirtmiştir.⁴⁵¹

Üçüncü matlabda mutlak ile mukayyedin tanımını yaptıktan sonra mutlakın mukayyede hamledilmesi meselesini işlemektedir.⁴⁵² Mücmel ve mübeyyen konusuna yer verdiği dördüncü matlabda ise mübeyyeni ayrı bir fasıl başlığı altında ele almaktadır. Mücmeli "delâleti açık olmayan lafız" şeklinde tanımladıktan sonra icmâlin fiil, müfred lafız veya mürekkep lafızda söz konusu olabileceğini belirtmektedir. "Meyte size haram kılınmıştır" mealindeki ayette kastedilen şeyin (meyteyi yemenin haramlığının) açık olması, "başınızı mesh edin" mealindeki ayette de "bi-ru'ûsiküm" lafzındaki bâ harf-i cerinin teb'iz için kullanılması sebebiyle bu ayetlerde icmâl olmadığını ifade etmektedir. Ancak hırsızın elinin kesilmesi ile ilgili ayette geçen "yed" kelimesi, hem uzvun tamamı hem de bir kısmı anlamına gelebileceğinden, bu lafzın mücmel olduğunu söylemektedir. Yine bu ayetteki "kata'â" fiilinin *ibâne* ve *cerh*⁴⁵³ manalarında kullanılması sebebiyle bu fiilin de mücmel olduğunu söyleyenlerin varlığından bahsetmektedir. Ardından "yed" kelimesinin hakikî anlamının omuza kadar olan uzvun tamamı olması ve karîneyle bu ayetten o uzvun bir kısmının anlaşılması; "kata'â" fiilinin de *ibâne* anlamında kullanıldığının açık olması sebebiyle el-Allâme, el-Fahrî ve el-Hâcibî'ye göre her iki lafızda da icmâl olmadığını belirtmektedir. Mücmel ile ilgili son olarak lafzın hem lügavî hem de şer'î bir hükme ihtimali olması durumunda o lafzın mücmel olup olmadığı meselesini ele almaktadır. Bu mesele ile ilgili Hz. Peygamber'in "beyti tavaf etmek namazdır" hadisi ile "iki ve yukarısı cemaattir" hadisini zikrederek, bu hadislerde geçen *namaz* ve *cemaat* lafızlarının mücmel olmadığını söylemektedir. Aslında bu lafızlarla Hz. Peygamber tarafından lügavî veya şer'î bir hüküm veya anlam kastedilmiş olması muhtemel iken, Âmilî'ye göre Hz. Peygamber'in peygamberlik vazifesinin karînesiyle bu lafızlar şer'î anlama

451 Bahâeddin Muhammed b. Hüseyin el-Âmilî, *Risâle fi'l-usûl*, İnebey Ktp., nr. HC1178/1, vr. 210^a-211^b.

452 Âmilî, *a.g.e.*, vr. 211^b.

453 Nüshada "cerh" yerine "hurûc" kelimesi yazılmıştır. Bu durumun müstensih hatası olduğu düşünülmektedir. Çünkü Bihârî'nin *Müsellemetü's-sübût* adlı eserinde aynı konu ele alınmış ve "el-kat'u li'l-ibâneti ve'l-cerhi" ifadesi kullanılmıştır. bk. Bahrülulûm el-Leknevî, *Fevâitihur-rahâmût bi-şerhi Müsellemi's-sübût*, (Gazzâlî'nin *el-Müstasfa'sı* ile birlikte), 2. b., Dârü'z-Zehâ'ir, 1328, II, 39.

hamledilir; çünkü Hz. Peygamber dil öğretmek için değil, hükümleri tebliğ için gönderilmiştir.⁴⁵⁴

Mübeyyeni mücmelin zıddı olarak tanımlayan Âmilî, beyânın söz ile yapılması konusunda icmâ olduğunu, çoğunluğa göre beyânın fiil ile de yapılabileceğini ifade etmektedir. Beyânın ihtiyaç vaktinden sonraya ertelenmesinin icmâ ile caiz olmadığını, ancak ihtiyaç vaktine kadar ertelenmesinin caiz olduğunu, Gazzâlî'ye göre bunun da mümteni olduğunu, el-Murtezâ'ya göre ise kendisiyle âmm gibi zâhîrinin gayrısı murâd ediliyorsa ihtiyaç vaktine kadar ertelenmesinin caiz olmadığını belirtmektedir. Ancak âmmın değil de namaz, hac gibi mücmelin beyânını ihtiyaç vaktine kadar tehir etmenin kendilerine göre caiz olduğunu söylemektedir.⁴⁵⁵

Beşinci matlabda zâhir ve müevvel konusunu işleyen Âmilî,⁴⁵⁶ altıncı matlabda mantûk ve mefhûm konusunu ele almaktadır. Mantûk ve mefhûmu tanımlayıp açıkladıktan sonra şartın mefhûmu, sıfatın mefhûmu ve gâyenin mefhûmu konularını ayrı ayrı fasıl başlıkları altında işlemektedir.⁴⁵⁷ Nesih konusunu işlediği yedinci matlabda ise neshi, “*şer’î bir hükmü sonradan gelen şer’î bir hükümle kaldırmaktır*” şeklinde tanımladıktan sonra nesih ile ilgili bazı örnekler vererek açıklamalarda bulunmuş, ardından ikisi nesih biri taklid ile ilgili olmak üzere üç fasıl başlığına yer vermiştir. Birinci fasılda uygulama vakti gelmeden önce bir emrin neshedilmesinin caiz olup olmadığı meselesini ele almaktadır. İkinci fasılda kitap, mütevâtir haber ve âhâd haberin misliyle, kitabın mütevâtir haber, mütevâtir haberin kitapla neshedilebileceğini; kitap ve mütevâtir haberin âhâd haberle neshedilemeyeceğini belirttikten sonra bu konu ile ilgili örnek ve açıklamalara yer vermektedir. Nesih başlığının üçüncü faslında, usûlde taklidin caiz olup olmadığı konusunu işlemektedir.⁴⁵⁸ Nüshadaki tek ana başlık olan ancak eserin beşinci ana başlığı olduğu anlaşılan “*el-menhecü'l-hâmis fi't-tercîhât*”, adından da anlaşılacağı üzere tercih konusu ile ilgilidir.⁴⁵⁹

Risâle, muhtasar ve veciz bir üslupla kaleme alınmıştır. Konuların işleniş tarzı ve müellifin üslûbu dikkate alındığında, risâlenin eksik olan kısmıyla birlikte küçük hacimli bir usûl eseri olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca incelenen nüshanın,

454 Âmilî, *a.g.e.*, vr. 212^a-212^b.

455 Âmilî, *a.g.e.*, vr. 212^b.

456 Âmilî, *a.g.e.*, vr. 213^a.

457 Âmilî, *a.g.e.*, vr. 213^a-214^b.

458 Âmilî, *a.g.e.*, vr. 214^b-218^a.

459 Âmilî, *a.g.e.*, vr. 218^a-219^a.

müellifin vefatından yedi sene önce istinsah edilmesi, eserin henüz müellifi hayatta iken rağbet gördüğünü göstermektedir. Yukarıda eserin içeriği ile ilgili örneklerde görüldüğü üzere eserde *Muhakkık*, *Şeyh*, *Allâme* gibi kapalı ifadelerle bazı âlimlerin görüşlerine yer verilmektedir. Bu ifadelerden hangi âlimlerin kastedildiği, ancak eser üzerine yapılacak kapsamlı ve detaylı bir çalışma ile tespit edilebilir.

SONUÇ

Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde tespitimize göre tekrarlarla birlikte İslâm hukukuna ait 2.136 eser vardır. Bunların 222'si fıkıh usûlüne dair olup, mükerrerler dışında bu sayı 96'dır. Bunların da 42'si günümüzde henüz neşredilmemiş olup yazma olarak bulunmaktadır. Metin, şerh, hâşiye, muhtasar ve risâle türünde kaleme alınmış olan eserlerin 86'sı, 75 müellif tarafından telif edilmiş olup 10'unun müellifi bilinmemektedir.

Kütüphanedeki fıkıh usûlü kitaplarının bir kısmı, Bursa'nın fethinden önce Bursa'da veya İstanbul, Kayseri, Akhisar, Hâdim ve Ankara gibi Anadolu şehirlerinde, diğer bir kısmı ise Bağdat, Dımaşk, Kâhire, Mekke, Ba'lebek ve Atina gibi Anadolu dışındaki ilim merkezlerinde istinsah edilmiştir. En erken istinsah edilen fıkıh usûlü eseri Şafiî fakihlerinden Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahsûl*'üdür. Söz konusu nüsha, müellifi Fahreddin er-Râzî'nin vefat tarihi olan 606/1210 yılında istinsah edilmiş ve aynı zamanda müellif nüshası ile karşılaştırılmıştır. Diğer taraftan en geç istinsah edilen eserin ise Hâdimî'nin *Mecâmî'u'l-hakâik*'i olduğu tespit edilmiştir. 1173/1759 yılında istinsah edilen bu nüsha, müellifi Hâdimî'ye (ö. 1176/1762) okunarak tashih edilmiştir.

İncelenen eserler arasında çeşitli özellikleri açısından öne çıkan bazı nüshalar bulunmaktadır. Söz gelimi, Nâsirüddin Ebü'l-Hasen Ali el-Büstî'nin *Lübâbü'l-usûl* adlı eseri 759/1357 yılında istinsah edilmiş olup, argümantasyon (cedel-münâzara) üslubuyla kaleme alınmıştır. Günümüzde henüz neşredilmeyen eser ve müellifi hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Hüsâmeddin es-Siğnâkî tarafından kaleme alınan *el-Kâfî şerhu Usûli'l-Pezdevî* adlı eserin kütüphanede müellif hattı nüshasının ikinci cildi bulunmakta olup, birinci cildi mevcut değildir. Ayrıca kütüphanede bulunan Abdülaziz el-Buhârî'nin *et-Tahkik (şerhu'l-Ahsîkesi)*'i, Mahmûd el-İsfahânî'nin *Beyânü'l-Muhtasar* ve *Beyânü me'âni'l-bedî'* adlı eserleri, Emîr Kâtib el-İtkânî'nin *et-Tebyîn (şerhu'l-Ahsîkesi)*'i, Emîr Pâdişah el-Buhârî'nin *Teysîrü't-Tahrîr*'i ve Muhammed et-Timurtâşî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Menâr*'ı müellifleri hayatta iken istinsah edilmiştir. Bu nüshalardan Timurtâşî'nin

şerhi müellif nüshası ile karşılaştırılmıştır. Yine Emîr Pâdişah'ın *Teysîrû't-Tahrîr* adlı eserinin Mekke'de telif edilmiş ve kütüphanedeki nüshası müellif hayatta iken Mekke'de istinsah edilmiştir. Şâfiî fakih Abdürrahim el-Mevsilî'nin *Muhtasarü'l-Mahsûl*'ü 692/1292 yılında Dımaşk'ta müellif hattı nüshasından istinsah edilmiştir. Yine yazmadaki kayda göre bu nüsha, müellif hattı nüsha ile baştan sona mukabele edilmiştir. Yapılan araştırmada eserin Türkiye kütüphanelerinde başka bir nüshasına rastlanmamıştır. Şii âlim Bahâeddin el-Âmilî'ye ait olan *Risâle fi'l-usûl* adlı eser ise müellifi hayatta iken 1024/1615 yılında istinsah edilmiştir.

Kütüphanedeki fıkıh usûlü eserleri ve mükerrerleriyle birlikte toplam nüsha sayılarından hareketle denilebilir ki, söz konusu eserlerin yarısına yakını üç eser ve bunlar üzerine yapılan çalışmalar teşkil etmektedir. Bu üç eser *Muhtasarü'l-Müntehâ*, *Menâriü'l-envâr* ve *Tenkîhu'l-usûl*'dür. Kütüphanede bulunan ve *Muhtasarü'l-Müntehâ* üzerine yapılmış olan çalışmaların sayısı 18 olup bunlardan 3'ü şerh, diğerleri hâşiyedir. *Menâriü'l-envâr* üzerine yazılmış olan eserlerin sayısı 15 olup bunlardan 13'ü şerh, 2'si hâşiyedir. *Tenkîhu'l-usûl* üzerine yapılmış olan çalışmaların sayısı ise 14 olup bunlardan 4'ü şerh, 10'u hâşiyedir. Bu verilere göre kütüphanedeki eserler arasında en çok hâşiyesi bulunan eser *Muhtasarü'l-Müntehâ* ve *Tenkîhu'l-usûl* olup, en çok şerhi bulunan eser ise *Menâriü'l-envâr*'dir. Diğer taraftan kütüphanede bulunan ve *Menâr* üzerine yapılan çalışmalardan ikisi günümüzde halen neşredilmemiştir. Bunlar; İbnü'r-Rabve'nin *el-Mekkiyyü'l-muhtâr*'ı ve Koçhisârî'nin *el-Fevâidü's-şemsiyye*'sidir. *Tenkîh* üzerine yazılan hâşiyelerden Teftâzânî, Molla Hüsrev ve Fenârî Hasan Çelebî'nin dışındaki hâşiyelerin tamamı neşredilmemiştir. Yine *Muhtasarü'l-Müntehâ*'nın Teftâzânî ve Cürcânî dışındaki hâşiyeleri neşredilerek ilim dünyasına sunulmayı beklemektedir.

Mâlikî mezhebine mensup İbnü'l-Hâcib tarafından kaleme alınan *Muhtasarü'l-Müntehâ*'nın ellinin üzerinde şerhi olduğu ifade edilmektedir. İnebey Kütüphanesi'nde ise bu esere dair yazılan şerhlerden sadece üçü bulunmaktadır. Bunlar Kutbüddîn-i Şîrâzî, Mahmûd el-İsfahânî ve Adudüddin el-Îcî'ye aittir. Mahmûd el-İsfahânî ve Adudüddin el-Îcî ise Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin talebeleri- dir. Diğer taraftan kütüphanede *Muhtasarü'l-Müntehâ* şerhi üzerine yazılan on tane hâşiyedir. Bu hâşiyelerin tamamı İcî şerhi üzerine kaleme alınmıştır. Bunlardan üçü el-Îcî'nin talebeleri olan Seyfeddin el-Ebherî, Sâdeddin et-Teftâzânî ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî'ye aittir. Diğer hâşiyelerden birinin müellifi olan Celâleddin ed-Devvânî ise Cürcânî'nin talebelerinden Sa'düddîn Es'ad'ın oğlu ve Safiyüddin el-Îcî'nin öğrencisidir. *Muhtasarü'l-Müntehâ*'nın hâşiyesi üzerine yazılan hâşiyelerden kütüphanede beş farklı eser bulunmaktadır. Bunlardan

dördü Cürçânî'nin hâşiyesi üzerine yazılan hâşiyelerdir. Mirzacân Şîrâzî tarafından kaleme alınan diğer hâşîye ise Adudüddin el-Îcî'nin *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ* isimli eseri ile Seyyid Şerîf el-Cürçânî, Sâdeddin et-Teftâzânî ve Seyfeddin el-Ebherî tarafından bu eser üzerine yazılan hâşiyelerin hâşiyesidir. Bu veriler dikkate alındığında kütüphanede nüshaları bulunan ve *Muhtasari'l-Müntehâ* üzerine yapılmış olan çalışmaların el-Îcî şerhi ve el-Cürçânî hâşiyesi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.